

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

Michel de Vos, *Un demi-siècle de l'histoire de la Macédoine (975-1025)*. Université de la Sorbonne nouvelle. Paris III. Institut National des langues et civilisations orientales. Mars 1977. (Thèse de doctorat du IIIe cycle). Σελ. 1-204. Χάρται 2. Πίνακες 4. (Πολυγραφημένον).

Ἦδη εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς (σ. 1) ἡ ἐργασία ὁμολογεῖ ὅτι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ρίψη νέον φῶς εἰς τὰ γεγονότα (ne saurait apporter de lumières nouvelles sur les événements), ὑπόσχεται ὅμως νὰ παρουσιάσῃ ταῦτα μεθοδικῶς καὶ ὅσον τὸ δυνατόν ἀντικειμενικῶς (sur un plan méthodique et aussi impartial que possible). Εἰς τὰ ἐπόμενα θὰ ἰδοῦμε κατὰ πόσον ὁ συγγραφεὺς ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσίν του αὐτὴν.

Ὁ σ. διαιρεῖ τὴν ἐργασίαν του εἰς τέσσαρα μεγάλα μέρη: Εἰς τὸ πρῶτον μέρος συμπυκνώνει εἰς 30 σελίδας (3-32) ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος. Εἰς τὰ τρία ὑπόλοιπα ἐξιστορεῖ ἐκτενῶς τὴν ἱστορίαν τῶν «Κομητοπούλων» καὶ τῆς «Μακεδονικῆς Αὐτοκρατορίας» (l'Empire Macédonien!).

Κατόπιν μιᾶς γεωγραφικῆς περιγραφῆς τῆς ἑδαφικῆς μορφολογίας τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῆς Πίνδου μέχρι τοῦ Νέστου καὶ ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου μέχρι τῶν Σκοπίων (σ. 3-4) ἐκτίθεται περιληπτικῶς εἰς τὸ Α' Μέρος ἡ ἱστορία τῆς Μακεδονίας εἰς τέσσαρα Τμήματα: I. La Macédoine et la Grèce (ἀπὸ τοῦ 7ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τοῦ 168 π.Χ., σ. 5-11). -II. La Macédoine romaine (ἀπὸ τοῦ 168 π.Χ. μέχρι τοῦ 6ου μ.Χ. αἰῶνος, σ. 11-17).-III. La Macédoine grecque (ἀπὸ τοῦ 6ου μέχρι τοῦ 8ου μ.Χ. αἰῶνος, σ. 18-24).-IV. La Macédoine bulgare (ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι τοῦ 10ου μ.Χ. αἰῶνος, σ. 24-32).

Ὅταν εἰς τὰ ἐπόμενα κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν λεγομένων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἀρχίσουν νὰ πίπτουν κατὰ κεφαλῆς τοῦ ἀναγνώστου βροχὴ τὰ λάθη, ἡ προφύλαξις του δὲν ἤμπορεῖ βεβαίως νὰ γίνῃ, παρὰ μὲ τὸ κλείσιμον τοῦ βιβλίου. Ἡ βροχὴ αὐτὴ λαθῶν ἀρχίζει δυστυχῶς ἤδη ἀπὸ τὴν γεωγραφικὴν περιγραφὴν τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ μία βιβλιοκρισία δὲν ἤμπορεῖ νὰ τὴν ἀποφύγῃ. Οὕτω κατὰ ταύτην τὴν περιγραφὴν ὁ Ἀλιάκμων ὀνομάζεται Βιστρίτσα, ὁ Ἀξιὸς ὀνομάζεται Βαρδάρ, ὁ Στρυμῶν-Στρούμα, ὁ Νέστος-Μέστα καὶ εἰς τὴν τὴν σημ. 2 (σ. 125) λέγεται σοβαρῶς: «Les nomes géographiques sont ceux des atlas modernes». Ποῦ τυπώνονται ἄραγε οἱ σύγχρονοι αὐτοὶ ἄτλαντες, οἱ σημειοῦντες τοὺς ἑλληνικοὺς ποταμοὺς μὲ σλαβικὰ ὀνόματα; Ἐπειτα εἰς τὴν σημ. 6 (σ. 125) λέγεται ὅτι αἱ κοιλάδες τοῦ Ἀξιοῦ, τοῦ Στρυμόνος κ.ά. φέρουν τὸ σλαβικὸν ὄνομα κλεισοῦραι (porte le nom slave, Klissoura). Εὐρωπαίους μὲν σκάνδαλον, Ἑλλησι δὲ μωρία! Ἡ βυζαντινὴ «κλεισοῦρα» σλαβικὸν ὄνομα! Καὶ οἱ «κλεισουράρχαι»;

Ἐρχόμεθα εἰς τὸ I τμήμα (La Macédoine et la Grèce):

Εἰς τὴν σ. 5: α) Οἱ Ἕλληνες ἐρχονται ἀπὸ νότου (Les Hellènes... remontent vers le nord). Ἄλλὰ ποῖοι Ἕλληνες; Ἴωνες, Ἀχαιοὶ ἢ Δωριεῖς; β) Ἡ Μακεδονία τὸν 7ον π.Χ. αἰῶνα εἶναι μικρὰ περιοχὴ ὀνομαζομένη Ἡμα(ν)θία (σημείωσις 9, σ. 125: «ce territoire est connu sous le nom d'Emanthie»). Μυστηριωδῶς, χωρὶς νὰ λέγεται πόθεν ἐρχονται καὶ ποῖοι εἶναι, ἐμφανίζονται οἱ Μακεδόνες, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίστανται εἰς τὰς δύο ὄχθας τοῦ Vardar (Ἀξιοῦ) μεταξύ τῶν Τενῶν τοῦ Δεμίρ-Καπού καὶ τῆς σημερινῆς Θεσσαλονίκης. Ἄλλου λοιπὸν εὐρίσκεται ἡ Μακεδονία-Ἡμαθία, ἡ ἀνατολικὴ δηλαδὴ παραλία τοῦ Θερμαϊκοῦ, καὶ ἄλ-

λοῦ ἐγκαθίστανται τὸ πρῶτον οἱ Μακεδόνες, εἰς τὰς δύο ὄχθας τοῦ Ἄξιου, τὴν Ἀμφαξίτιδα. δ) Ἡ Πέλλα εἶναι τὰ Βοδενά: «Pella (Vodena), la ville des tombeaux royaux», σ. 5), Ἄφου λοιπὸν ὁ σ. ἀνεκάλυψε τοὺς μακεδονικοὺς βασιλικοὺς τάφους εἰς τὴν Πέλλαν, πρέπει νὰ εἰδοποιηθῇ ἡ ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία!

Εἰς τὴν σ. 6: Ἐπὶ Φιλίππου (356-336) καὶ Μ. Ἀλεξάνδρου (336-323) ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα διεισδύει εἰς τὴν Μακεδονίαν («la langue grecque s'infiltré dans le pays»). Ποίαν γλῶσσαν ὠμίλου ἀραγε μέχρι τότε ὁ Φίλιππος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος πρὸ τῆς διεισδύσεως τῆς ἑλληνικῆς; Ἐν τούτοις ὁ ἴδιος ὁ σ. εἰς τὴν σημ. 13 (σ. 125) ἔχει μεταφράσει εἰς τὴν γαλλικὴν τοὺς προειδοποιητικοὺς λόγους τοῦ πολὺ παλαιότερου Ἀλεξάνδρου Α' πρὸς τοὺς Ἀθηναίους πρὸ τῆς μάχης τῶν Πλαταιῶν, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος λέγει: «Athéniens, je suis grec, mon origine tient aux temps le plus reculés». (Ἡροδ. ΙΧ, 45: *Αὐτός τε γὰρ Ἕλληνα γένος εἰμι τούρχαιον καὶ ἀντ' ἐλευθέρης δεδουλωμένην οὐκ ἂν ἐθέλοιμι ὄραϊν τὴν Ἑλλάδα*). Μόνον ποῦ ὁ καλὸς Ἀλέξανδρος Α' εἰς τὴν σημ. 14 (σ. 126) βιάζεται νὰ καταλάβῃ αὐτὸς τὸ χρυσοφόρον Παγγαῖον («il s'empare du mont Pangée, riche en minerai d'or»), τὸ ὅποιον πράγματι θὰ καταλάβῃ ἀργότερον ὁ Φίλιππος.

Εἰς τὸ ΙΙ Τμήμα (la Macédoine romaine):

Εἰς τὴν σ. 13 ὁ σ. ἀγνοεῖ τὴν ρωμαϊκὴν Provincia Macedonia τοῦ 148 π.Χ. καὶ καλύπτει ὅλην τὴν ζωὴν τῆς Μακεδονίας ὡς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας πλέον μὲ τὴν μοναδικὴν φράσιν: «la Macédoine se romanisait». Ἄν παραβλέσωμεν ὅσα ἄλλα ἀνεπαρκῆ ἢ ἐσφαλμένα λέγονται εἰς τὴν σ. 13 περὶ τῶν διοικητικῶν διαιρέσεων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους κατὰ τὰς μεταρρυθμίσεις τοῦ Διοκλητιανοῦ (π.χ. ἐσφαλμένως λέγεται ὅτι ὁ Διοκλητιανὸς διήρσεσε τὸ Κράτος εἰς τέσσαρας Praefecturas-Ἐπαρχότητας), λέγονται περὶ αὐτῶν καὶ τὰ ἐξῆς παράδοξα, προκειμένου περὶ τῆς διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Μακεδονίαν:

Εἰς τὴν σ. 14: α) Ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐνεφυτεύθη εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ βορρᾶ διὰ τῶν πόλεων τῆς Δαλματίας («par l'intermédiaire des villes de Dalmatie... et du nord de la péninsule»), παρ' ὅλον ὅτι μόλις πρὸ ὀλίγου ἐμνημονεύθη τὸ κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς Φιλίππους, Θεσσαλονικὴν καὶ Βέροϊαν. β) Ὅτι ὁ Ἅγιος Δημήτριος Θεσσαλονικῆς ἐκάη ζωντανὸς εἰς τὸ Σίρμιον τὸ 303 (σημ. 36, σ.129: «St. Démètre de Thessalonique brulé vif en 303 à Sirmium»).

Εἰς τὴν σ. 15: α) Ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Θεσσαλονικῆς ἰδρύθη τὸν 2ον αἰῶνα («fondée au IIe siècle»). β) Ἐνὼ εἰς τὴν αὐτὴν σ. 15 ἀναφέρεται ὁ Ἀχόλιος, εἰς τὴν σημ. αὐτῆς 40 (σ. 130) ὁ μητροπολίτης Θεσσαλονικῆς Ἀλέξανδρος (305-335) βαπτίζει τὸν Θεοδόσιον Α' («qui administra le baptême à l'empereur Théodose»).

Εἰς τὴν σ. 16: α) Ὁ Γαλέριος κατανικᾷ τὸ 305 τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας, τοὺς ἐγκατασταθέντας τὸ 376 ὡς συμμάχους εἰς τὴν χώραν, καὶ κατὰ τὴν σημ. 45 (σ. 130) δι' αὐτὸ τὸ γεγονός ἰδρύθη ἡ Ἀψίς τοῦ Γαλερίου εἰς τὴν Θεσσαλονικὴν (καὶ ὄχι διὰ τὰς νίκαις του κατὰ τῶν Πάρθων τῆς Μεσοποταμίας). β) Ἡ μάχη τῆς Ἀδριανουπόλεως, ὅπου ἐφονεύθη ὁ Βάλης, ἐγένετο τὴν 9ην Αὐγούστου τοῦ 376 (καὶ ὄχι τοῦ 378). γ) Ὁ Ἀλάριχος ἀνηγορεύθη βασιλεὺς ὑπὸ τῶν στρατευμάτων του εἰς Θεσσαλονικὴν!

Εἰς τὴν σ. 17 ὁ σ. θέτει πρόβλημα ἱστορικοῦ!: «En ce qui concerne la Macédoine, on ne saurait fixer une date exacte de son détachement définitif de Rome et de celle de son rattachement à Constantinople». Τὴν ἴδρυσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ διὰ τῆς συμφωνίας Στιλίωνος-Ἀρκαδίου τέλη τοῦ 395 ἢ ἀρχὰς τοῦ 396 (πολιτικὴ ἀπόσπασις) καὶ τὴν ὑπαγωγὴν τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως τὸ 732 ὑπὸ Λέοντος Γ' τοῦ Ἰσαύρου (ἐκκλησιαστικὴ ἀπόσπασις) τὰς ἀγνοεῖ ὁ συγγραφεὺς. Δι' αὐτὸν μόνον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρακλείου (610-641), ὅταν ἐπεκράτησεν ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ Κράτους, παρεσύρθη ἡ Μακεδονία πρὸς τὸ Ἀνατολικὸν Κράτος («c' est à cette époque probablement, que la Macédoine bascule définitivement, et sans trop s'en apercevoir,

vers l' Orient. Détachée territorialement de l' Occident (τότε;), elle échappait peu à peu à la juridiction de l' église romaine». 'Απίστευτον ότι ό σ. δέν γνωρίζει τά πραγματικά ιστορικά γεγονότα, άλλ' ίσως του είναι άχρηστα, αφού δέν τόν έξυπηρετούν εις ό,τι θέλει νά ύποστηρίξη.

Εις τό Τμήμα III (La Macédoine grecque):

Εις την σ. 18: α) Γίνεται λόγος περί 'Επαρχότητος του Σιρμίου: «La préfecture, Sirmium (Sremska Mitrovitza) sur le Save, était rattachée (τότε;) à la juridiction de Rome». Μετά όμως την ίδρυση του 'Ανατολικού 'Ιλλυρικού τό 395/6 τό έναπομείναν τμήμα του 'Ιλλυρικού, ή Παννονία Β, μετά του Σιρμίου, δέν άπετέλεσεν 'Επαρχότητα, αλλά «διοίκηση» (diocese), ή οποία προσηρτήθη εις την 'Επαρχότητα 'Ιταλίας (βλ. V. G r u m e l, L' Illyricum de la mort de Valentinien I (375) à la mort de Stilichon (408). REB 9, 1951, σ. 34) και παρέμεινε προσηρτημένη εις αυτήν μέχρι του 424, έτους της συμφωνίας άρραβώνων του Βαλεντιανού Γ' και της Λικινίας-Ευδοξίας, ή μέχρι του 437, έτους των γάμων των (βλ. P. L e m e r l e, Philippes et la Macédoine orientale à l' époque chrétienne et byzantine, I. Paris 1945, σ. 82, σημ. 3, ένθα ή παλαιότερα βιβλιογραφία). β) Λέγεται ότι τό Σίρμιον κατεστράφη ύπό των Ούννων τό 447 («en 447, après la destruction de Sirmium par les Huns»). Τό Σίρμιον όμως κατεστράφη ύπό των Ούννων τό 441, όχι τό 447 (βλ. O. T a f r a l i, εις Mélanges d' archéologie et d' epigraphie byzantines, Paris 1913, σ. 28/9).

Παραλείπομεν όσα άνεπαρκέστατα λέγονται εις σ. 19/20 περί της Πρώτης 'Ιουστινιανής (justiniana prima), αφού όχι μόνον ούδεμία παραπομπή εις την βιβλιογραφία περί της πιθανής θέσεως αυτής γίνεται, άλλ' ούτε ή έκδοσις της Νεαρᾶς XI του 535 του 'Ιουστινιανού αναφέρεται, έκ της όποίας παρατίθεται μεταφρασμένον κείμενον εις την σημ. 52 (σ. 132). 'Ας έβλεπε τουλάχιστον τό άρθρον του D. M a n o - Z i s s i, Justiniana prima (čaričin grad) εις Reall. z. byzant. Kunst-Lfg. 21, Stuttgart 1976, στ. 687-717.

Εις την σ. 21: Προκειμένου περί των σλαβικών επιδρομών επί 'Ιουστίνου Β' (565-578) και επί Τιβερίου Β' (578-581) εις τους λόγους του σ. άκούεται ή άντήχησις της παλαιᾶς και μη συζητουμένης πλέον ύπό σοβαρών ιστορικών θεωρίας του Fallmerayer περί καταπλημμυρίσεως της 'Ελλάδος ύπό Σλάβων: «Les Slaves s' incrustaient; Ils se multiplièrent si rapidement que toute la contrée, en partie dépeuplée à la suite des invasions précédents, semble devenir un pays slave, jusqu' à la Grèce et jusqu' au littoral d' Asie Mineure». Πρός ύποστήριξιν των λεγομένων παρατίθεται εις την σημ. 58 (σ. 133) μεταφρασμένον τό γνωστόν διά τās ύπερβολάς του χωρίου του 'Ιωάννου έξ 'Εφέσου. Τό θέμα έχει τόσον πολύ συζητηθή και ύπάρχει τόσον μεγάλη περί αυτόν βιβλιογραφία, ώστε κανείς δέν είναι διατεθειμένος νά επανέλθη εις τās παλαιᾶς συζητήσεις και νά θεωρήση ως σοβαράν επιστημονικήν γνώμην την έκμετάλλευσιν του θέματος διά προπαγανδιστικούς σκοπούς. Σημειωτέον ότι εις την σημ. 60 (σ. 133) παρατίθενται μετά βεβαιότητος μη επιδεχομένης συζήτησιν αί χρονολογίαί των σλαβικών και άβαροσλαβικών επιδρομών κατά της Θεσσαλονίκης (α' 26 'Οκτ. 584-β' 22 Σεπτ. 586-γ' τό 617-δ' τό 618-ε' τό 634), ληφθεΐσαι, χωρίς τουτό νά αναφέρεται, από τον F r a n j o B a r i š i ć, Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvori, Beograd 1953 (Vizant. Instit. 2).

Εις την σ. 22: 'Η Μακεδονία δέν γλυτώνει βεβαίως από την ύποτιθέμενη σλαβική πλημμυρίδα: «Les Slaves repeuplèrent le territoire de Macédoine déserté à la suite des invasions barbares». Ούτε και αυτή ή Χαλκιδική, εις την όποίαν ούδέποτε έγκατεστάθησαν Σλάβοι: «...formèrent des groupes distincts... sur les rives de la Strouma et en Chalkidique». Εις δέ την σημ. 61 (σ. 134), όπου αναφέρονται αί εις την Μακεδονίαν σχηματισθεΐσαι σποραδικαί Σκλαβηνίαί, λέγεται: α) «les Rinxili, du coté de la montagne Bechiet». 'Υπό τό μυστηριώδες όνομα Rinxili ύποκρύπτονται βεβαίως οί λεγόμενοι Ρυγχίνοι Σλάβοι ή, ως πρέπει τουτό νά διορθωθή, οί Ρηχίνοι Σλάβοι, οί έγκατασταθέντες εις τās έκβολάς του Ρηχίου

ποταμίσκου, τοῦ ἐκχέοντος τὴν λίμνην Βόλβην εἰς τὸν Στρυμονικὸν κόλπον (κόλπον τοῦ Ὀρφανοῦ). Τὸ δὲ «montagne Bechiet» εἶναι αἱ λίμναι Λαγκαδᾶ καὶ Βόλβη, λεγόμεναι ἐπὶ τουρκοκρατίας «Μπεσίκια». β) «Les Dragouvides, sur la Bistrizza et aux environs de Castoria». Οἱ Δρογουβίται Σλάβοι οὔτε μέχρις Ἀλιάκμονος ΝΔ οὔτε μέχρι Καστορίας ΒΔ ἔφθανον. Ἦσαν ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Βεροίας δυτικῶς τῆς Θεσσαλονίκης, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἰωάννης Καμενιάτης, ἔκδ. Βόνν. σ. 496, στ. 5 κέ.: «(Ἡ πεδιάς τῆς Βεροίας περιέχει) καὶ ἀμφιμίκτους τινὰς κόμας, ὧν αἱ μὲν πρὸς τῇ πόλει τελοῦσι, Δρογουβίται τινες καὶ Σαγουδάτοι τὴν κλήσιν ὀνομαζόμενοι». (Ἡ ἔκδ. Gertrudis Böhlig εἰς Corpus fontium historiae byzantinae, vol. IV, Series Berolinensis, Berlin, de Gruyter 1973, δὲν μᾶς εἶναι προσιτή).

Παρ' ὅλον ὅτι ὁ σ. ἀνωτέρω παρέστησε τὴν Μακεδονίαν κενὴν Ἑλλήνων κατοίκων καὶ πλημμυρισμένην ἀπὸ Σλάβους (ἐνῶ πράγματι αἱ Σκλαβηνία δὲν ἦσαν παρὰ ὀλίγα διεσπαρμέναι σλαβικαὶ νησίδες), ἐν τούτοις εἰς τὴν αὐτὴν σ. 22 ὁμολογεῖ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξελληνίσαν πολλοὺς Σλάβους: «Les grecs durent résister la slavisation, mais parvinrent à heléniser beaucoup de Slaves». Πῶς γίνεται ἐξελληνισμὸς χωρὶς ἑλληνικὸν περιβάλλον; Περὶ αὐτῶν θὰ τὸν διεφώτιζεν ἡ τελευταία ἐργασία τοῦ V. P o r o v i ć, Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l' Illyricum byzantin. Mém. École Franç. de Rome 87 (1975) 445-504.

Εἰς τὴν σ. 23: Ὁ σ. ἐπανέρχεται εἰς τοὺς ἀπαραδέκτους ἰσχυρισμοὺς του: «En Macédoine il ne restait presque de Chrétiens: beaucoup avaient été emmenés en captivité ou s'étaient enfuis vers Thessalonique ou Constantinople», ὡς καὶ εἰς τὰς ἐξοργιστικὰς ἀντιφάσεις του: «Les slaves partagèrent désormais l' existence monotone de la classe paysanne grecque déjà établi dans le pays» (!). Ἐπὶ πλέον ἐπιχειρεῖ, χωρὶς καμμίαν μαρτυρίαν πηγῆς, νὰ μᾶς πληροφορήσῃ, τί ἐσκέπτετο ὁ Ἡράκλειος διὰ τὰς σλαβικὰς ἐγκαταστάσεις.: «Heraclius pensait qu' il était préférable de composer avec ces tribus guerrieres, de les traiter en douceur, en sujets bénévoles, en amis indépendants, ainsi pourrait-on écarter le danger qui planait autant sur le pouvoir civil que sur le pouvoir religieux. Les Slaves n' avaient pas été vaincus par la force, peut-être pourrait-on les réduire par une conversion à la foi chrétienne». Κρατικὸς ἐκχριστιανισμὸς τῶν Σλάβων ἐπὶ Ἡρακλείου δὲν ὑπάρχει. Ταῦτα ἀνήκουν μᾶλλον εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Φωτίου καὶ ὄχι τοῦ Ἡρακλείου.

Εἰς τὸ Τμήμα IV (La Macédoine bulgare) συνεχίζονται αἱ ἱστορικαὶ ἀνακρίβειαι τοῦ συγγραφέως:

Εἰς τὴν σ. 24: Οἱ Βούλγαροι τοῦ Ἀσπαρούχ (Ἰσπερίχ, παλαιοβουλγαρικά, ὄχι ἑλληνικὰ) ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν σημερινὴν Βουλγαρίαν ἀφοῦ ἐπολιόρκησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν («après avoir assiégé Constantinople», 669-678). Εἶναι γνωστὰ ὅσα λέγουν ὁ Θεοφάνης, 356, 358 καὶ 359 καὶ ὁ Νικηφόρος, 24 καὶ 35, διὰ τοὺς ἀνεπιτυχεῖς ἀγῶνας τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου τοῦ Κωνσταντίνου Δ' τὸ 680 εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουνάβεως καὶ εἰς τὰ ἀνθυγιεινὰ ἔλη τῆς Δοβρουτσᾶς ἐναντίον τῶν εἰσβαλόντων Βουλγάρων, διὰ προέλασιν τῶν Βουλγάρων εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Βάρνας καὶ διὰ τὴν σύναψιν συνθήκης (ἐτήσια πάγκα) μετὰ τῶν Βυζαντινῶν, δυνάμει τῆς ὁποίας οἱ Βούλγαροι ἐγκατεστάθησαν τὸ 680/1 μετὰ τοῦ Δουνάβεως καὶ τοῦ Αἴμου. Οὐδέποτε λοιπὸν ἐπολιόρκησαν τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ Βούλγαροι τοῦ Ἀσπαρούχ. (βλ. καὶ E. K. C h r y s o s, Zur Gründung des ersten bulgarischen Staates, Cyrillomethodianum 2, 1972, 1-7).

Εἰς τὴν σ. 25: Ὁ Κροῦμος εἰσέβαλε καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν («Kroum pénètre en Thrace et en Macédoine»). Εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ Κροῦμος δὲν ἔφθασε ποτέ. Ἐκνεῖτο μετὰ τοῦ Ἀδριανουπόλεως, Κωνσταντινουπόλεως καὶ παραλίας τοῦ Εὐξείνου.

Εἰς τὴν σ. 26: Τὰ γνωστὰ responsa ad consulta Bulgarorum τοῦ πάπα Νικολάου Α' τοῦ Μεγάλου (851-867) πρὸς τὸν ἐρωτῶντα Βόριδα-Μιχαὴλ τῆς Βουλγαρίας δεικνύουν τὸ πολιτιστικὸν ἐπίπεδον (ὀρθῶς), εἰς τὸ ὁποῖον ὁμως εὐρίσκοντο κατὰ τὸν σ.: «Les Bulgares et

les Macédoniens au milieu du IXe siècle». Ποίοι Μακεδόνες; Ἡ ἱστορική Μακεδονία δὲν ἦτο Βουλγαρία καὶ αἱ συγχωνευθεῖσαι μὲ τοὺς Βουλγάρους ἐπτά σλαβικαὶ φυλαὶ τῆς Βουλγαρίας δὲν ἤμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν Μακεδόνες. Ἐν τούτοις ὁ σ. ἐπιμένει:

Εἰς σ. 27: «ainsi les Slaves qui formaient l'élément le plus important de la population de Macédoine furent assujettis à l'Église bulgare».

Δὲν θὰ ἐπροσθέτομεν τίποτε, πλὴν κόπων εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν ἐσταχυολογούσαμεν τὰς διαστρεβλώσεις τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας, αἱ ὁποῖαι περιέχονται εἰς τὰς σσ. 27-30, τὰς ἀφηγουμένας περιληπτικῶς τὴν δρᾶσιν τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ τῶν μαθητῶν τῶν εἰς τὸν σλαβικὸν κόσμον, καὶ εἰς τὰς σσ. 30-32, τὰς ἀφηγουμένας περιληπτικῶς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀκμῆς καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ Α' Βουλγαρικοῦ Κράτους (τοῦ Συμεῶν) ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ. Περί τοῦ τελευταίου ἀγνοεῖ βεβαίως καὶ τὴν ἐργασίαν τῆς *V a s i l k a T ū r k o v a - Z a i m o v a*, *Les frontières occidentales des territoires conquis par Tzimisces. Recherches de géographie historique*, Sofia 1975, 173-178.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ κύριον θέμα τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος ἐξιστορεῖ εἰς τρία μέρη (Β', Γ' καὶ Δ') τὴν ἰδρυσιν, τὴν κατὰπτωσιν καὶ τὸ τέλος τῆς Σλαβο-Μακεδονικῆς Αὐτοκρατορίας («empire slavo-Macédonien»): Διατί ὅμως Σλαβικῆς καὶ ὄχι Βουλγαρικῆς καὶ διατί Μακεδονικῆς καὶ ὄχι Ἑλληνικῆς (Βουλγαρο-ελληνικῆς λοιπὸν) Αὐτοκρατορίας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ σ. λέγει εἰς τὴν σελ. 36: «à l'époque de Samuel, la région entière de Macédoine était exclusivement repeuplée de Grecs, de Bulgares ou de Serbes; Ἀπὸ ποῦ ἐξεφύτρωσαν Ἰσλαβίται, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι Βούλγαροι ἢ Σέρβοι, καὶ ἀπὸ ποῦ ἐξεφύτρωσαν Μακεδόνες, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι Ἑλληνες, καὶ πρέπει ἢ ἐν λόγῳ Αὐτοκρατορία νὰ ὀνομάζεται Σλαβο-Μακεδονική; Ἄς κάμωμεν ὅμως ὑπομονὴν καὶ ἄς ἰδοῦμε τὰ τρία Μέρη, ἕκαστον χωριστά.

Τὸ Β' Μέρος (σ.33-63): L' empire slavo-macédonien (969-1000) περιέχει: I. Συγκέντρωσιν τῶν ἱστορικῶν γνώσεών μας. II. Τὴν ἀρχὴν τοῦ Μακεδονικοῦ Κράτους (état macédonien- αὐτὴν τὴν φορὰν οὔτε Σλαβικῆς οὔτε Αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ Κράτους Μακεδονικοῦ). Καὶ III. Τὰ νικηφόρα ἔτη (αὐτοῦ).

I. Εἰς τὰς «ἱστορικὰς γνώσεις» ἐκτίθενται: α) Αἱ ὑποθέσεις τῶν συγχρόνων ἱστορικῶν (σ.33-36), ἦτοι: 1. Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Ρώσου ἱστορικοῦ *A. Hilferding*, *Lettres sur l'histoire des Serbes et des Bulgares*, Belgrade 1857-1860, ἡ ὁποία στηρίζεται εἰς τὰς 13 «listinas dalmaticas» τοῦ 994 δῆθεν, τὰς κατασκευασθείσας (πλὴν τῆς πρώτης) ὑπὸ Δαλματῶν μοναχῶν εἰς Τύρνοβον μετὰ τοῦ 12ου καὶ τοῦ 13ου αἰῶνος (βλ. σημ. τοῦ σ. 115 εἰς σελ. 141) καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ὑπῆρξε Δυτικὸν Βουλγαρικὸν Κράτος, ἀλλ' ὁ ἰσχυρὸς βογιάρος Σισμάν Μῶρ, πατὴρ (δῆθεν) τῶν Κομητοπούλων, μὲ τὸν θάνατον τοῦ Πέτρου τὸ 969 ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τῶν βογιάρων τσάρος τῆς Βουλγαρίας καὶ μὲ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ τὸ 976 ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ Βυζαντίου, συνεχίζων οὕτω τὴν ζωὴν τοῦ μόνου καὶ ἐνιαίου Βουλγαρικοῦ Κράτους. 2. Ἡ ἀφήγησις τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Ρώσου ἱστορικοῦ *M. Drinov*, *Les Slaves du sud et Byzance au Xe siècle*, Moscou 1875, ἡ ὁποία ἐλέχθη ὅτι στηρίζεται εἰς νόθα ἔγγραφα (βλ. σημ. 118 τοῦ σ. εἰς σελ. 142) καὶ κατὰ τὴν ὁποῖαν ὑπῆρξε Δυτικὸν Βουλγαρικὸν Κράτος, ὅταν ἤδη τὸ 963 ὁ Σισμάν ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ τσάρου Πέτρου τῆς Πρεσθλάβας καὶ ἀνεκηρύχθη τσάρος εἰς τὴν Πρέσπαν καὶ τὴν Ἀχρίδα, δημιουργηθέντος οὕτω Δυτικοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους τοῦ Σισμάν καὶ Ἀνατολικοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους τοῦ Πέτρου, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Τσιμισκῆς τὸ 971 κατέκτησε μόνον τὸ Ἀνατολικὸν τοῦ Πέτρου. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν τοῦ *M. Drinov* ἐδέχθησαν ὁ *G. Jirchek*, *Histoire des Bulgares*, Sofia 1886 (νέα ἐκδ. 1931), καὶ ὁ *G. Schumberg*, *L' épopée byzantine à la fin du Xe siècle*, Paris 1905. Δι' ἄλλας ἀντιφατικὰς μετὰ τῶν θεωρίας ὁ ἡμέτερος σ. παραπέμπει (σημ. 113 εἰς σελ. 141) εἰς τὸ ἄρ-

θρον του Ljou bicha Doklestitch, L' état macédonien de Samuel dans l' historiographie et la publication bourgeoise serbe au XIXe siècle, τὸ δημοσιευθὲν εἰς τὰ Πρακτικά τῆς ἀπὸ 10-15 Ὀκτ. 1969 εἰς Πρέσπαν ἑορτασθείσης Χιλιετηρίδος τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Κομητοπούλων καὶ τῆς Ἰδρύσεως τοῦ Κράτους τοῦ Σαμουήλ, τὰ δημοσιευθέντα εἰς Σκόπια τὸ 1971. Ὁ ἴδιος ὁ σ. δὲν λαμβάνει πρὸς τὸ παρὸν θέσιν ἔναντι τῶν ἀπόψεων αὐτῶν.

β) Αἱ ἱστορικαὶ πηγαὶ βυζαντινῆς προελεύσεως (σ. 36-38). Γνωστοῦ ὄντος ὅτι αὐταὶ δὲν εἶναι πολλαὶ καὶ αἱ ὑπάρχουσαι δὲν εἶναι πλήρεις, ὁ σ. περιλαμβάνει εἰς τὴν συνοπτικὴν ἐπισκόπησιν αὐτῶν τὸν Λέοντα τὸν Διάκονον, τὸν Ἰωάννην Γεωμέτρην, τὸν Βίον Νίκωνος τοῦ «Μετανοεῖτε», τὸν Πανηγυρικὸν τοῦ Ἁγ. Φωτίου τῆς Θεσσαλίας, τὸν Βίον τοῦ Ἁγ. Ἀχιλλεῖου, τὸ Τακτικὸν τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ, τὸ Στρατηγικὸν τοῦ Κεκαυμένου, τὰ τρία χρυσόβουλλα τοῦ Βασιλείου Β' τοῦ 1019/20, τὰ διασωθέντα εἰς τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Μιχαήλ Η' τοῦ 1272, τὸ Χρονικὸν τοῦ Ἰωάννου Σκυλίτζη, τὸ σπουδαιότερον ὄλων, τὸ ἀντιγράφον τὸν Σκυλίτζην Χρονικὸν τοῦ Γεωργίου Κεδρηνοῦ, τὸ Χρονικὸν τοῦ Μιχαήλ Ἀτταλειάτου καὶ τὸ Χρονικὸν τοῦ πολὺ μεταγενεστέρου Ἰωάννου Ζωναρᾶ.

Ὁ σ. ὁμῶς λαμβάνει τὰς περὶ τῶν πηγῶν αὐτῶν γενικὰς πληροφορίας του, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκ δευτέρας χειρὸς (λίαν πιθανῶς ἐκ τοῦ ἀρθρου τοῦ S t. A n t o l j a k, Regard critique des sources pour l'état de Samuel, jusqu' en 1014, τοῦ δημοσιευμένου εἰς τὰ Πρακτικά τῆς ἀναφερθείσης Χιλιετηρίδος τῶν Κομητοπούλων (βλ. σημ. αὐτοῦ 127 εἰς σελ. 143), καὶ ἀπὸ τὰς Sources byzantines pour l'histoire des peuples de Yougoslavie, Belgrade 1966, τῶν G. O s t r o g o r s k y - F. B a r i š i ć, τοῦ Byzant. Institut. τόμ. III τοῦ Βελιγραδίου. Δὲν ἀναφέρει τὴν ἑκδ. J. K a l i ć - B. F e r j a n c i ć—N. R a d o s e v i ć, Vizantijski izvori za istorija naroda Jugoslavije IV. (Fontes byzantini historiam populorum Jugoslaviae spectantes IV), Beograd 1971, τοῦ Byzant. Institut. τόμ. IV τοῦ Βελιγραδίου καὶ οὕτω: 1) Δὲν ἀναφέρει τὰς ἑκδόσεις τῶν πηγῶν αὐτῶν. Εἶναι φανερόν, ὅτι δὲν γνωρίζει Ἑλληνικὰ καὶ χρησιμοποιεῖ μόνον τὰς σλαβικὰς μεταφράσεις βυζαντινῶν κειμένων ἀπὸ τὰς ἀναφερθείσας sources byzantines. Δὲν ἀναφέρει τυχὸν περὶ αὐτῶν βιβλιογραφίαν, π.χ. δὲν λέγει ποῦ εὐρίσκονται τὰ κείμενα τῶν τριῶν χρυσοβούλλων τοῦ Βασιλείου Β', τὰ ὅποια ἀναφέρει. Ἐνα βλέμμα ὁμῶς εἰς τοῦ G. O s t r o g o r s k y, Geschichte (München 1952), σ. 173, σημ. 6, (ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ ἑκδοσις τῆς Ἱστορίας τοῦ G. Ostrogorsky δὲν μᾶς εἶναι προσिताί), θὰ τοῦ ἔδιδε τὴν κριτικὴν ἑκδοσίν των ὑπὸ τοῦ V. N. B e n e š e v i ć (1911) καὶ τὴν σχετικὴν μελέτην τοῦ B. G r a n i ć εἰς «Byzantion» 12 (1937) 215 κ.έ. 2) Παραλείπει πηγὰς, ὅπως π.χ. τὸ Α' βιβλίον τῆς Χρονογραφίας τοῦ Μιχαήλ Ψελλοῦ, ὅπου ὑπάρχει σύντομον τμήμα περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Βασιλείου Β' (ἑκδ. É m. R e n a u l d, τόμ. 1-2, Paris 1926/28). 3) Περιπίπτει εἰς ἱστορικὰ λάθη. Εἰς τὴν σ. 37 π.χ. λέγει ὅτι ὁ Νικηφόρος Οὐρανὸς ὑπῆρξεν ὁ νικητὴς τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸ Κλειδίον τὸ 1014 («Nicéphore Ouranos, futur vainqueur de Samuel en 1014»), ἐνῶ ὁ πλήξας τὸν Σαμουήλ ἐκ τῶν νότων εἰς τὸ Κλειδίον ἦτο ὁ Νικηφόρος Ξιφίας (Κεδρην., Βόνν. II, σ. 457-458. Ἡ ἑκδ. τοῦ Σκυλίτζη ὑπὸ J. T h u r n εἰς *Corpus Fontium Hist. Byzant. V. Series Berolinensis*, Berlin 1973, δὲν μᾶς εἶναι προσιτή).

γ) Αἱ μὴ ἑλληνικαὶ πηγαι (σ. 38-40). Ἀξιολογοῦνται (ὀρθῶς) τὸ Χρονικὸν τῆς Ἀντιοχείας (1015-1028) τοῦ Χριστιανοῦ Ἄραβος Yahija (+1066) καὶ τοῦ ἀντιγράψαντος αὐτὸ κατὰ τὸν 13ον αἰῶνα (ὡς ὁ Κεδρηνὸς τὸν Σκυλίτζην) Ἄραβος Al Maklin, ἡ Χρονογραφία τοῦ Ἀρμενίου Στεφάνου τοῦ Ταρωνίτου, γνωστοῦ ὡς Assolik, καὶ ἡ ἀντλήσασα ἐξ αὐτῆς Χρονογραφία (962-1036) τοῦ Ἀρμενίου Ματθαίου τῆς Ἐδέσσης κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα, ὡς καὶ αἱ περιέχουσαι σποραδικὰς καὶ πολλακίς ἐσφαλμένας εἰδήσεις δυτικαὶ πηγαι, ὅπως τὰ *Annales von Hildesheim* τοῦ Lambertus, τὸ Χρονικὸν τῆς Διοκλείας ἐκ τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἄλλαι τιναι σποραδικαὶ εἰδήσεις πολὺ μεταγενέστεραι.

Μετὰ τὴν παρέλασιν αὐτῶν γνωμῶν καὶ πηγῶν, ἀχρήστων μετὰ χρησίμων καὶ ἀσημάν-

των μετά σημαντικῶν, καταφαίνεται περί τίνος πρόκειται. Ὁ σ. δὲν πρόκειται νὰ κάμη ἐρευναν, μελετῶν ὁ ἴδιος τὰς πηγὰς του καὶ ἐλέγχων τὴν βιβλιογραφίαν του, ἀλλὰ «μαθητικὴν ἔκθεσιν» περὶ τοῦ τί ἀνέγνωσεν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν, ἡ ὁποία τοῦ ὑπεδείχθη. Ἄς ἴδωμεν ὁμως πῶς ἐκθέτει τὰ πράγματα εἰς τὸ δεῦτερον καὶ τρίτον τμῆμα τοῦ Β' Μέρους:

II. Ἡ ἀρχὴ τοῦ σλαβο-μακεδονικοῦ Κράτους (σ. 40-50): α) Ἡ καταγωγὴ τοῦ Σαμουήλ (σ. 40-43): Ὁ σ. δηλώνει ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἡ καταγωγὴ τοῦ Σαμουήλ, παρὰ τὰς ἐρεῦνας, δὲν ἔχει διαλευκανθῆ καὶ ἐκθέτει πρῶτον τὰς ἀπόψεις τοῦ V. I. R. Petkovitch, Une hypothèse sur le tsar Samuel, Paris 1919, κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Σαμουήλ κατάγεται ἀπὸ τοὺς Βαρδარიώτας Τούρκους, ἀπὸ τοὺς Πέρσας δηλαδή, τοὺς ὁποίους ἐγκατέστησεν ἐπὶ τοῦ Ἄξιου ὁ Θεοφίλος (829-849) καὶ οἱ ὅποιοι, κατὰ τὸν σ. (σ. 41), «essaimèrent par la suite sur les rives du lac d' Ochrida», «se trouvent noyés au milieu de l' immigration slave», «les bulgares... conquièrent la région où étaient installés les Vardariotes», τὸ δὲ σύνθημα εἰς αὐτοὺς ὄνομα Μόκρος εἶχεν ὁ πατὴρ τοῦ Σαμουήλ Σισμάν Μόκρος. Παραμύθια! Ὁ σ. ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ ὅτι οἱ Πέρσαι τοῦ Θεοφίλου κατενεμήθησαν ἀνά δύο χιλιάδας εἰς (15 τοὺλάχιστον) Θέματα (Θεοφάν. Συνεχ. Βόνν. σ. 125,4) καὶ ἀπερροφήθησαν, οἱ δὲ Βαρδარიώται Τούρκοι εἶναι μᾶλλον Οὐγγροὶ αἰχμάλωτοι τῶν οὐγγρικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ 10ου αἰῶνος ἐγκατασταθέντες ἐπὶ Ῥωμανοῦ Β' (959-963) ἢ ἐπὶ Νικηφόρου Β' Φωκᾶ (963-969) εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Ἄξιου καὶ εἰς τὸ ὕψος τῆς σημερινῆς Γευγελῆς. Ἐκατὸν ἔτη λοιπὸν περίπου ἀργότερον. Βλ. Στ. Π. Κυριακίδου, Βυζαντινὰ Μελέται V (Σύμμεικτα), Θεσσαλονίκη 1937, σ. 513-520: Ἡ Ἀχριδὸν καὶ ἡ ἐπισκοπὴ τῆς. Οἱ Τούρκοι Βαρδარიώται, ὅπου πηγαὶ καὶ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ νεώτεροι: Ν. Οἰκονομίδης, Vardariotes—W. L. ND. R-V. N. ND. R: Hongrois installés dans la vallée du Vardar en 934, «Südost—Forschungen» 32 (1973) 1-8 καὶ H. Göckeljan, Forschungsberichte zur Geschichte der Turkvölker im Mittelalter I: Die Vardarioten, «Jahrbücher der Geschichte Europas» 21 (1973) 423-441, οἱ ὅποιοι χρονολογοῦν τὴν ἐγκατάστασιν τῶν Οὐγγρῶν Βαρδარიωτῶν ἐνωρίτερον (934).

Κατόπιν τῶν βυζαντινῶν εἰδήσεων περὶ κόμητος Νικολάου, διοικητοῦ βουλγαρικῆς ἐπαρχίας, τῶν τεσσάρων υἱῶν αὐτοῦ μὲ τὰ βιβλικά ὀνόματα, τῶν Κομητοπούλων, καὶ τοῦ ἄρμενικοῦ ὀνόματος τῆς μητρὸς αὐτῶν, Ριψιμία, ὁ V. Petkovitch κατέληξεν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Σαμουήλ ἦτο Τούρκος ἐξ Ἀρμενίας ἐλθὼν μὲ τοὺς ἐγκατασταθέντας εἰς Μακεδονίαν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου Πέρσας. Ὁ σ. οὐδεμίαν θέσιν λαμβάνει εἰς ταῦτα καὶ προχωρεῖ εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ N. Adontz, Samuel l' arménien, roi des bulgares. Mémoire de l'Académie Royale de Belgique, Bruxelles 1938, τὰς στηριζομένας εἰς τὰς πληροφορίες τοῦ Ἀρμενίου Στεφάνου Ταρωνίου (Assolik) περὶ τῆς ἄρμενικῆς καταγωγῆς τοῦ Σαμουήλ, ἐπαναλαμβάνων μόνον τὰς ἐπικρίσεις ἐπὶ τῆς ἀξιοπιστίας τοῦ Assolik τοῦ G. Ostrogorsky, Geschichte (1952), σ. 241, σημ. 1, καὶ ἄλλων νεωτέρων (βλ. σημ. 159 εἰς σ. 148), καὶ ἀγνωσθῶν βεβαίως τὰς ἀπόψεις τοῦ W. Seibt, Untersuchungen zur Vor- und Frühgeschichte der «bulgarischen» Kometopulen, «Handes Amsorya» 89(1975) 66-98.

Πρὸς καταπόνησιν τοῦ ἀναγνώστου προστίθενται ἀκόμη καὶ ὅσα ἐσφαλμένα ἐλέχθησαν εἰς τὴν σλαβικὴν βιβλιογραφίαν βάσει τῶν νόθων «Δαλματικῶν φύλλων» (Dalmatinske listine), τῶν ἐκδοθέντων ὑπὸ F. Rachi, Documenta historiae croaticae, Zagreb 1877, σ. 24, σ. 25, τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ὁ σ. προηγουμένως (σημ. 115 εἰς σ. 141 καὶ σημ. 144 εἰς σ. 145) εἶχε καταγγεῖλει ὡς θεωρούμενα εἰς τὴν βιβλιογραφίαν του νόθα. Ἄλλ' ὁ σ. κατεπόνησεν ἡδὴ τὸν ἀναγνώστην μὲ ὅσα ἐσφαλμένα ἔχουν λεχθῆ εἰς τὴν σλαβικὴν βιβλιογραφίαν περὶ Σισμάν, ὡς πατρὸς δῆθεν τοῦ Σαμουήλ, διὰ νὰ εἰπῆ τώρα, καὶ μάλιστα εἰς ὑποσημείωσιν (σημ. 163 εἰς σ. 148) ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα οἱ τρεῖς Σισμάν ἐβασίλευσαν εἰς τὸ Βιδίνιον κατὰ τὸ Δεύτερον Βουλγαρικὸν Κράτος ἀπὸ 1325-1371. Πρὸς τί λοιπὸν τόσα σοβαροφανῆ περὶ Σισμάν προηγουμένως; Ἡ ἐπίδειξις γνώσεως τῆς παλαιότερας βιβλιογρα-

φίας χωρίς αξιολόγησιν αὐτῆς δὲν ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἄλλ' ὁ σ. μας δὲν κάμει ἔρευναν. Περί τῆς καταγωγῆς τοῦ Σαμουὴλ καταλήγει εἰς τὸ εὐκόλον συμπέρασμα, σ. 43, ὅτι : «La question des origines de Samuel et de sa famille continue donc, faute de sources indiscutables, à poser une énigme historique».

β) Ἡ ἴδρυσις τοῦ σλαβο-μακεδονικοῦ Κράτους (σ. 43-47): Ἡ γνώμη, ὅτι ἡ περὶ τὰ Βελεσσά καὶ τὰ Βιτώλια περιοχὴ δῆθεν τῶν Βερζιτῶν Σλάβων, τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, ἡ κατακτηθεῖσα ἐπὶ Βόριδος Α' καὶ Συμεῶν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἀπετέλεσε τὴν κοιτίδα «d' un nouvel état dont les capitales furent Prespa, puis Ochrida» (σημ. 164, σ. 148), ἀποτελεῖ ἀπλὴν εἰκασίαν, εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ σ. πιστεύει χωρὶς ἀποδείξεις. Διηγεῖται κατόπιν τὰ γεγονότα, ὅπως τὰ ἀφηγοῦνται αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ τῶν βυζαντινῶν πηγῶν (Σκυλίτζης-Κεδρηνός), τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν Κομητοπούλων, ἀλλὰ δὲν θέτει προβλήματα οὔτε ἀναζητεῖ λύσεις. Ὅπως π.χ. τὸ πρόβλημα, ὑπῆρξεν ἐπανάστασις τῶν Κομητοπούλων πρὸ τοῦ 976, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Τσιμισκῆ; Κατὰ τὸν σ., στηριζόμενον εἰς τὴν γνώμην τοῦ St. An to l j a k, L' état de Samuel, Skopje 1969, «de soulèvement de Comitoroules date de 969» (σημ. 169, σ. 149). Τοῦτο ὁμως δὲν γίνεται δεκτόν. Βλ. G. O s t r o g o r s k y, Geschichte (1952), σ. 242, σημ. 1, ὁ ὁποῖος μετὰ τοῦ Adontz καὶ τοῦ Runciman θεωρεῖ μετατεθειμένον τὸ χωρίον τοῦ Σκυλίτζη-Κεδρηνοῦ, Βόνν. II, σ. 347. Βλ. ὁμως A l i c e L e r o y-M o l i n g h e n, Les fils de Pierre de Bulgarie et les Cométopoules, «Byzantion» 42 (1972) 405-419, ὅπου ὑποστηρίζονται διάφορα τούτων.

Ἡ παρουσία Βουλγάρων ἀπεσταλμένων μεταξὺ καὶ ἄλλων ἀπεσταλμένων διαφόρων ἐθνοτήτων τὸ Πάσχα τοῦ 973 εἰς τὴν Αὐλὴν τοῦ Ὁθωνος Α' τῆς Γερμανίας εἰς τὸ Quedling-bourg, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὰ Annales τοῦ Hildesheim τοῦ Lambertus, δὲν φαίνεται λογικῶς νὰ εἶχε σκοπὸν, ὡς λέγει ὁ σ. (σ. 45), στηριζόμενος εἰς τὸν St. An to l j a k, Envoi d' une ambassade des Comitoroules à Quedlingbourg (973), σ. 21 κ.έ., (βλ. σημ. 176, σ. 150) «pour réclamer aide contre Byzance». Τὸ αἶτημα θὰ ἦτο μωρόν, ἀφοῦ τὴν 14ην Ἀπριλίου ἐωρτάσθησαν εἰς τὴν Ρώμην οἱ γάμοι τοῦ υἱοῦ τοῦ Ὁθωνος Α' μὲ τὴν βυζαντινὴν πριγκίπισσαν Θεοφανῶ καὶ αἱ σχέσεις Βυζαντίου καὶ Ὁθωνος Α' ἦσαν φιλικώταται. Βλ. τελευταίως W. O n s o r g e, Die Heirat Kaiser Ottos II. mit der Byzantinlerin Theophano (972), «Braunschweigisches Jahrb.» 54 (1973) 24-60. Μᾶλλον ἐπρόκειτο περὶ συγχαρητηρίων ἐπισκέψεων τῶν διαφόρων πρέσβων, ἡ δὲ παρουσία καὶ Βουλγάρων μεταξὺ αὐτῶν, δεδομένου ὅτι Βουλγαρικὸν Κράτος ἀπὸ τοῦ 971 δὲν ὑπάρχει, καταλυθὲν ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ, σημαίνει δύο τινά: α) ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ μὴ καταληφθὲν δυτικὸν τμῆμα τῆς Βουλγαρίας, ὅπου ἐκυβέρνων οἱ Κομητόπουλοι, ἀπελάμβανε κάποιας ἀυτονομίας καὶ διπλωματικῆς ἀναγνωρίσεως, καὶ β) ὅτι πρὸ τοῦ 976 δὲν ὑπῆρξεν ἐπανάστασις τῶν Κομητοπούλων.

Τὴν αὐτονομίαν αὐτὴν λέγει ὁ σ. ὅτι ἀπώλεσε «la Macédoine» (: ἀπὸ τοῦ 973-976 καὶ ἐγένετο βυζαντινὴ ἐπαρχία (σ. 46), στηριζόμενος εἰς τὸν J. P r o k i t c h, Début d' un empire slave (σημ. 177, σ. 150 μὲ κακὴν παραπομπήν, ἐνῶ μᾶλλον πρόκειται περὶ τῆς Formation d' un empire slave en Macédoine au Xe siècle, Belgrade 1908, βλ. βιβλιογραφίαν εἰς σ. 207), χωρὶς οὐδεμίαν πληροφορίαν πηγῆς, καὶ κατόπιν ἀφηγεῖται τὰ τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Κομητοπούλων τὸν Ἰανουάριον τοῦ 976 καὶ περὶ τῆς τύχης τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν (σ. 46/7), ὅπως ἐκθέτουν ταῦτα αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ (Σκυλίτζης-Κεδρηνός, Βόνν. II, σ. 434-435). Διατὶ λοιπὸν ἐταλαιπώρησε τὸν ἀναγνώστην μὲ τὰς ἀστηρικτοὺς γνώμας τῆς σλαβικῆς του βιβλιογραφίας περὶ ἐπαναστάσεως τῶν Κομητοπούλων τὸ 969; (βλ. σ. 44 καὶ σημ. 169 εἰς σ. 149).

γ) Ἡ ἀρχὴ τῆς κυβερνήσεως τοῦ Σαμουὴλ (σ. 47-50). Ὁ σ. δέχεται μίαν πρώτην ἐπανάστασιν τῶν Κομητοπούλων εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τσάρου Πέτρου τὸν Ἰανουάριον τοῦ 969, ἐπανάστασιν ἀντι-βουλγαρικὴν μιᾶς περιοχῆς μὴ ἀποσπασθείσης ἀκόμη ἀπὸ τὸ βουλγαρικὸν Κράτος, κατὰ τὴν ὁποῖαν δὲν ἀναφέρεται τὸ ὄνομα τοῦ κόμητος Νικολάου

καί ἡ ὁποία ἐπέφερε παροδικὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς «Μακεδονίας», «séparée de la Bulgarie maintenant anéantie par les Grecs» (σ.47). Πῶς νὰ ἐννοήσωμεν ὅμως τοῦτο, ὅταν τὸ «maintenant anéantie» πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸ 971, ἔτος τῆς κατακτῆσεως τῆς Βουλγαρίας ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ, δύο ἔτη λοιπὸν ἀργότερον; Δὲν ἐδημιούργησε λοιπὸν ἡ ἀντι-βουλγαρικὴ αὐτὴ ἐπανάστασις χωριστὸν δυτικὸν βουλγαρικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον δὲν κατέλαβεν ὁ Τσιμισκῆς τὸ 971, ὅπως δέχονται μερικοὶ Σλάβοι ἱστορικοὶ; Ἡ δὲ ὑπῆρξε κἀν ἀντι-βουλγαρικὴ ἐπανάστασις τῶν Κομητοπούλων τὸ 969 οὐδὲ χωριστὸν δυτικὸν βουλγαρικὸν Κράτος, ἀφεθὲν ἐλευθερον ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ τὸ 971, ὅπως ὑπεστήριζεν ὁ D. Anastasijević, L' hypothèse de la Bulgarie occidentale. «Recueil Uspensky» I (1930) 20 κ.έ., καὶ ὅπως δέχεται ὁ G. Ostrogorsky, Geschichte (1952), σ. 242, σημ. 1; Διὰ τὸ σ. παρασιωπᾶ τὰ προβλήματα αὐτά; Διότι ἔχει ἰδικὴν του ἀναπόδεικτον θεωρίαν περὶ πρώτης ἀντιβουλγαρικῆς ἐπαναστάσεως τὸ 969, χωρὶς δημιουργίαν χωριστοῦ Κράτους.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμισκῆ τὴν 10ην Ἰανουαρίου τοῦ 976 ἐγένετο πράγματι ἡ γνωστὴ ἀντι-βυζαντινὴ ἀπελευθερωτικὴ ἐπανάστασις τῶν τεσσάρων ἀδελφῶν Κομητοπούλων, οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸν συγγραφέα (σ. 48), ἐφήρμισαν ἐπὶ ἕξ μῆνας (ἀπὸ τῆς 10ης Ἰανουαρίου 976, ἡμερομηνίας θανάτου τοῦ Τσιμισκῆ, μέχρι τῆς 14ης Ἰουλίου 976, ἡμερομηνίας τῆς δολοφονίας τοῦ τρίτου ἐξ αὐτῶν Ἀαρῶν) κατὰ σλαβικὴν διοικητικὴν ἀρχὴν («ancien principe slave») «συλλογικὴν διοίκησιν» («gouvernement collectif»), κατὰ τὴν ὁποίαν βεβαίως ἐξωντόνοντο κατὰ διαφόρους τρόπους ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον, πλὴν τοῦ διὰ δολοφονίας ἐπικρατήσαντος τελευταίου, τοῦ Σαμουήλ. Ὁ σ. θέλει δι' αὐτῶν νὰ ὑπογραμμίσῃ ὅτι ἀρχαῖα σλαβικὰ ἔθιμα ἐλησημονήθησαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀλλ' ἐπέζων εἰς τὴν σλαβικὴν «Μακεδονίαν», ὅπου ὑπῆρχον «de nombreuses Slavinités», καὶ οὕτω τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ δὲν ἔχει πολλὴν σχέσιν πρὸς τὸ καταλυθὲν τὸ 971 Κράτος τοῦ Πέτρου τῆς Βουλγαρίας, δὲν εἶναι βουλγαρικόν, ἀλλὰ σλαβο-μακεδονικόν Κράτος, ὁμολογεῖ ὅμως ὅτι «même au moment de sa plus grande puissance, à la fin du Xe siècle, la Macédoine (δηλ. τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ) continua à porter le nom de Bulgarie et les Macédoniens celui de Bulgares» (σ. 48). Ὁ πύρην βεβαίως τοῦ Κράτους τοῦ Σαμουήλ εἶναι περιοχὴ τῆς δυτικῆς Μακεδονίας καὶ διαφέρει ἀπὸ τὸ παλαιὸν βουλγαρικὸν Κράτος ὡς πρὸς τὴν ἐθνολογικὴν σύνθεσιν καὶ ὡς πρὸς τὸ νοτιο-δυτικῶς μεταφερθὲν κέντρον τοῦ βάρους του, πολιτικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς ὅμως ἀποτελεῖ συνέχειαν τοῦ Κράτους τοῦ Συμεὸν καὶ τοῦ Πέτρου, τοῦ μόνου Κράτους βουλγάρων τσάρων μὲ βουλγαρικὸν μάλιστα Πατριαρχεῖον, καὶ ἤτο τόσον διὰ τοὺς ἰδρυτὰς του ὅσον καὶ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς Βουλγαρικὸν Κράτος. (Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte, 1952, σ. 242). Οὐδεμία βυζαντινὴ πηγὴ ὠνόμασεν αὐτὸ Μακεδονικὸν ἢ Σλαβικὸν Κράτος, ὅπως πράττουν οἱ νεώτεροι πολιτικοὶ ἐφευρέται.

III. Τὰ νικηφόρα ἔτη (σ. 50-64). α) Αἱ ἐκστρατεῖαι τοῦ Σαμουήλ (986-1000). Ὁ σ. ἀφηγεῖται τὰ γεγονότα ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Λαρίσης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων τὸ 986 μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῶν εἰς τὸν Σπερχειὸν τὸ 996, ἀκολουθῶν τὴν ἀφήγησιν ἄλλοτε τοῦ Λέοντος τοῦ Διακόνου, ἄλλοτε τοῦ Κεκαυμένου, ἄλλοτε τοῦ Σκυλίτζη ἢ τοῦ Ζωναρᾶ ἢ τοῦ Ασσολικ ἢ τοῦ Yahiya ἢ τοῦ Χρονικοῦ τῆς Διοκλείας καὶ ἀναμειγνύων ἀνεκδοτολογικὰς διηγήσεις (π.χ. τοῦ Κεκαυμένου εἰς σ. 52, τοῦ Schlumberger εἰς σημ. 196 τῆς σ. 154 κ.ά.) μὲ σοβαρὰς ἱστορικὰς πληροφορίας (Λέων Διάκονος, Σκυλίτζης, Ζωναρᾶς), μὲ μέθοδον δηλονότι ὄχι κριτικὴν ἱστορικοῦ, ἀλλὰ ἀφηγηματικὴν χρονογράφου. Ἐννοεῖται ὅτι τὰς βυζαντινὰς πηγὰς χρησιμοποιοῦν ἀπὸ σλαβικὰς μεταφράσεις, αἱ δὲ παραπομπαί του εἰς τὰς ὑποσημειώσεις του βυθίζουσιν εἰς ἀπελπισίαν τὸν ἐρευνητὴν, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ ἐλέγξῃ δι' αὐτῶν τὰ πράγματα. Θὰ ἐχρειάζετο πολὺς χρόνος, διὰ νὰ τὸν παρακολουθήσωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας καὶ νὰ τὸν ἐλέγξωμεν, διὰ τοῦτο ἀρκοῦμεθα εἰς μίαν χαρακτηριστικὴν ἱστορικὴν του πληροφορίαν:

Εἰς τὴν σημ. 191, σ. 153, λέγει: «Larissa était un des plus anciens thèmes des Balkans; il avait été fondé sous le règne de Justin II (685-698)» (:). Θέμα Λαρίσης οὐδέποτε ὑπήρξεν. Ὁ ἴδιος ὁ Κεκαυμένος, ὁ διηγούμενος τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Λαρίσης (τοῦ ὁποίου παραθέτει ἔν μεταφράσει ὁ σ. τὸ σχετικὸν χωρίον εἰς τὴν σ. 51 καὶ τοῦ ὁποίου δὲν ἀναφέρει τὴν νεωτέραν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ G. G. Litavrin, *Sovety i rasskazy Kekavmena: Sočinenie vizantijskogo polkovodca XI veka*, Moskva, Nauka 1972) ὁμιλεῖ περὶ Θέματος Ἑλλάδος καὶ ὄχι Λαρίσης. Τὸ Θέμα Ἑλλάδος ἰδρύθη ἐπὶ τῆς πρώτης βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β' (685-695 καὶ 705-711) καὶ ὄχι ἐπὶ Ἰουστίνου Β' (565-578). Βλ. G. Ostrogorsky, *Geschichte* (1952), σ. 108 καὶ σημ. 8, ὅπου αἰ πηγαὶ καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία, Βλ. καὶ G. Ostrogorsky, Ἡ γένεσις τῶν θεμάτων τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου. Εἰς Κ. Α. Δημάδη, *Βαλκανικὴ βιβλιογραφία I*, Συμπλήρωμα, Θεσσαλονίκη 1973, 205-229. Λάθος, λοιπὸν, ἡ ὀνομασία τοῦ Θέματος. Λάθος τὸ ὄνομα καὶ ἡ χρονολογία τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου δῆθεν τοῦτο ἰδρύθη. Λάθος, ἀκόμη, καὶ ἡ πληροφορία περὶ τοῦ πρώτου ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ἰδρυθέντος Θέματος, διότι τὸ πρῶτον ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους δημιουργηθὲν Θέμα δὲν ἦτο τὸ Θέμα Ἑλλάδος, ἀλλὰ τὸ Θέμα Θράκης, ἰδρυθὲν μεταξύ 680-686 (βλ. Στ. Κυριακίδου, *Βυζαντινὰ Μελέται IV*, σ. 379-388 - P. Lemerle, *Philippe et la Macédoine orientale*, σ. 120), διὰ τὴν προστατεύσιν τὸ Κράτος ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν οὐχὶ πρὸ πολλοῦ διαβάντων τὸν Δούναβιν Βουλγάρων (Πορφυρογεν., *Περὶ Θεμάτων*, Βόνν. σ. 44). Τὴν χρονολογίαν ἰδρύσεώς του ἀμφισβητεῖ ὁ J. Grmscher, *Die Begründung Des Themas Thrake*, «*Recherches de géographie historique*» 2, Sofia 1975, 101-109.

β) Ὁ Σαμουήλ αὐτοκράτωρ (σ. 61-63). Δὲν ὑπάρχει σύγχρονος μαρτυρία, ὅτι ὁ Σαμουήλ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ νομίμου διαδόχου τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου Ρωμανοῦ, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Βόριδος Β', τὸ 997, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ, οὔτε μαρτυρία περὶ τοῦ πότε καὶ πῶς ἐγένετο τοιοῦτόν τι. Ὁ σ. ἔχει τὴν πληροφορίαν ἀπὸ τὴν βιβλιογραφίαν του (βλ. σημ. 237 εἰς σ. 159), ὅτι ὁ Yahija καὶ ὁ Ἱερεὺς τῆς Διοκλείας κάμουν τοιοῦτον ὑπαινιγμόν, καὶ χωρὶς νὰ ἰδῆ ὁ ἴδιος τὰς ἐκδόσεις τῶν μεταγενεστέρων αὐτῶν πηγῶν, δηλαδὴ τοῦ Yahija ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἀποθανόντος τὸ 1066, τὴν Χρονογραφίαν, τὴν φθάνουσιν μέχρι τοῦ 1028, τῆς ὁποίας τὰ εἰς τὸν Βασίλειον Β' ἀφορῶντα τμήματα ἐξέδωκεν εἰς ῥωσικὴν μετάφρασιν ὁ V. R. Rosen, *Imperator Vasilij Bolgarobojca, izvlečenija iz letopisi Jachji Antiochijskogo* (= ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος. Ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ χρονικοῦ τοῦ Yahija Ἀντιοχείας), Petersburg 1883 καὶ νεωτέρα ἀνατύπωσις London, Variorum Reprints 1972, καὶ εἰς γαλλικὴν μετάφρασιν ὁ M. Canard, *Les sources arabes de l'histoire byzantine aux confins des Xe et XIe siècles*, REB 19(1961) (Mélanges R. Janin), σ. 305-310, ὡς καὶ τὸ λατινιστὶ διασωθὲν Χρονικὸν τοῦ Ἱερέως τῆς Διοκλείας τῶν μέσων τοῦ 12ου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἔχουν ἐκδώσει ὁ F. Šišić, *Ljetopis pora dukljanina*, Beograd 1928, καὶ ὁ V. Mošin, *Ljetopis pora Dukljanina*, Zagreb 1950 (μὲ σερβοκροατικὴν μετάφρασιν), ἀνακατασκευάζει μὲ συλλογισμοὺς γεγονότα ὡς δῆθεν ἱστορικά. Λέγει π.χ., σ. 63: «le pape (Γρηγόριος Ε') céda, sans trop de difficulté, à la demande de Samuel qui dut se satisfaire du titre de 'rex'». Ἡ βιβλιογραφία του ὁμως δὲν συμφωνεῖ ἐπὶ τῆς χρονολογίας (βλ. σημ. 236 εἰς σ. 159) καί, ἀνατρέπων ὅσα εἶπε προηγουμένως, καταλήγει εἰς τὸ ἄχρηστον συμπέρασμα: «le manque de renseignements ne permet pas de dire sous quelle forme se déroula le couronnement, ni même de savoir s' il eut lieu réellement». (σ. 63). Εἰς τί ὠφέλησαν λοιπὸν ὅλα τὰ λεχθέντα; Θόρυβος μόνον νὰ γίνεταί. Μὴ κρίνεταί τὰς πηγὰς, ἵνα μὴ κριθῆτε!

Τὸ Γ' Μέρος (σ. 64-92): *Declin de l'empire slavo-macédonien (1000-1014)* περιέχει: I. Τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν τῆς Μακεδονίας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Σαμουήλ. II. Τοὺς Βο-

γομίλους. III. Τὴν γραφὴν τῆς σλαβικῆς γλώσσης. IV. Τὰ ὀλέθρια ἔτη (1000-1014). Καὶ V. Τὸν θάνατον τοῦ Σαμουήλ.

I. Τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Μακεδονίας διαλαμβάνει: α) τὴν ἑκτασιν τῆς Αὐτοκρατορίας (σ. 64-65), β) τὴν ἀγροτικὴν τάξιν (σ. 65-69), γ) τὸν στρατὸν (σ. 69-70), δ) τὰς πόλεις (σ. 70-71), ε) τὸν Κληρον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν (σ. 71-72), καὶ στ) τὴν διοίκησιν (σ. 72-73).

α) Ἡ ἑκτασις τοῦ Κράτους τοῦ Σαμουήλ εἶναι γνωστὴ καὶ δὲν ἀμφισβητεῖται. Ἡ θέσις ὅμως τοῦ σ., ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὀνομάζουν τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ «βουλγαρικὸν» καὶ τοὺς κατοίκους αὐτοῦ «Βουλγάρους», ἄνκαι «ils se trouvaient en présence d'un état nouveau et différent dont le centre s' était déplacé vers le milieu de la péninsule balkanique» (σ. 65), κακῶς λοιπὸν ὀνομάζουν τοῦτο οὕτω, ἤμπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ. Βεβαίως ὑπάρχουν διαφοραὶ. Ὅχι μόνον ἡ διαφορὰ τῆς μεταφορᾶς τοῦ διοικητικοῦ κέντρου τοῦ νέου Κράτους πρὸς δυσμὰς, ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ τῆς ἐθνολογικῆς συνθέσεως αὐτοῦ. Πολιτικῶς ὅμως καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀποτελεῖ τοῦτο συνέχειαν τοῦ βουλγαρικοῦ Κράτους τοῦ Πέτρου. Πολιτικῶς, διότι ὄχι μόνον οἱ ἱδρυταὶ τοῦ ὀνομάζουν τὸ νέον Κράτος «βουλγαρικὸν» (ὁ Σαμουήλ ὀνομάζει τὸν ἑαυτὸν τοῦ τσάρον τῶν Βουλγάρων), ἀλλὰ διοικεῖται τοῦτο μὲ τὸν διοικητικὸν μηχανισμόν τοῦ παλαιοῦ καὶ μόνου βουλγαρικοῦ Κράτους. Ἐκκλησιαστικῶς, διότι τὸ μόνον εἰς τὸν κόσμον βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον τοῦ παλαιοῦ Κράτους συνεχίζει τὴν ζωὴν του εἰς τὸ νέον Κράτος. Οὐδαμῶς διαφαίνεται συνειδήσις, ὅτι τὸ νέον Κράτος εἶναι Κράτος Σλάβων, περιέχον καὶ Βουλγάρους καὶ Ἑλληνας καὶ ἄλλας ἐθνότητες, παρ' ὅλον ὅτι τοιαύτην ἐντύπωσιν προσπαθεῖ νὰ καλλιεργήσῃ ὁ συγγραφεύς. Τέλος, τὰ ὅσα λέγει ὁ σ. εἰς τὰς σημειώσεις: 246 περὶ Ἀλβανῶν, 247 περὶ Βλάχων καὶ 248 περὶ Ἀρμενίων εἰς τὴν σ. 162, χωρὶς μάλιστα οὐδεμίαν εἰδικὴν βιβλιογραφίαν, εἶναι τοῦλάχιστον ἐλλιπῆ.

β) Περὶ τῆς ἀγροτικῆς τάξεως ὁ σ., ἀπλοῦς ἀναγνώστης περιορισμένης βιβλιογραφίας, διαπιστῶναι πρῶτον ὅτι «l' organisation intérieure de l'empire de Samuel reste encore peu connue» (σ. 65) καὶ κατόπιν ἐκθέτει ἀφελῶς ὅσα ἀνέγνωσε περὶ «προνοίας», «προνοιαρίων», περὶ «παροίκων», «δουλοπαροίκων», «προσκαθημένων» καὶ «ἐλευθέρων γεωργῶν», παραπέμπων εἰς τὸ συλλογικὸν ἔργον Histoire des peuples de Jugoslavie, κεφ. VIII, σ. 261 κ.έ., (βλ. σημ. 249 εἰς σ. 162) καὶ εἰς τὸ ἔργον τοῦ G. O s t r o g o r s k y, Pour l'histoire de la féodalité byzantine, Bruxelles 1954 (βλ. σημ. 255 εἰς σ. 163), ἀλλὰ ἀφήνων τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἀφορῶντες εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος θεσμοὶ ἐγεννήθησαν εἰς τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ, ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαμουήλ καὶ ἄνευ οὐδεμιᾶς σχετικῆς προϊστορίας. Ἡ ἀφέλειά του φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ περιγράψῃ εἰς ὀλόκληρον σελίδα (σ. 68) τὸν καθημερινὸν βίον τῶν γεωργῶν κατὰ τρόπον παιδαριώδη. Ἴδου μερικὰ παραδείγματα: «les paysans cultivaient les céréales...ils élevaient le gros bétail et la volaille... la nourriture des paysans consistait en pain de blé et en viande, ils disposaient de peu des légumes ou de fruits, mais faisaient grand usage de laitage et de fromage...les femmes entretenaient le feu dans le foyer, car le bois ne manquait pas, et, la nuit, elles couvraient la braise sous les cendres»!!!

Δὲν λείπουν βεβαίως καὶ οἱ συνήθεις ἐξωφρενισμοὶ τοῦ συγγραφέως: π.χ. εἰς τὴν σ. 67 λέγεται: «la plus part des féodaux étaient Grecs, Arméniens ou Macédoniens». Ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ διακρινόμενοι τῶν Ἑλλήνων Μακεδόνες; Εἶναι Σλάβοι; Τότε ἢ ὅλοι οἱ Σλάβοι πρέπει νὰ ὀνομάζονται Μακεδόνες ἢ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Μακεδονίας νὰ ὀνομάζονται Σλάβοι. Ἄλλο: Εἰς τὴν σημ. 253 τῆς σ. 163 λέγεται: «les paysans macédoniens ravitaillaient Constantinople et les grandes villes en céréales, en poissons». Ἐγνώριζε κανεὶς μέχρι τοῦδε ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις, ὅπου ἡ ἀφθονία τῶν ἰχθύων, καθημερινὸν προσφάγιον (ὄψον-ὀψάριον) τῶν πτωχῶν τάξεων, ἐγέννησε τὴν λέξιν ψάρι (ὀψάριον) μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἰ-

χθός, έπρομηθεύετο ψάρια από τās λίμνας και τούς ποταμούς τής Μακεδονίας; Γελούν και οί κυπρίνοι τής λίμνης τού Λαγκαδά.

γ) Περί τού στρατού τού Σαμουήλ ό σ. ώς μόνον νέον έχει νά ειπῆ ότι «les macédoniens formèrent toujours le gros de la troupe» (σ. 69). Μόνον Βουλγάρους λοιπόν δέν είχαν ό Σαμουήλ εις τόν στρατόν του! Τά περι διαιρέσεως τού βυζαντινού στρατού εις «τούρμας», εις «δροούγγους» και εις «βάνδα» είναι άγνωστα εις τόν σ. και μόνον εις τήν σημ. 260 τής σ. 164 έμφανίζονται μεμονωμένοι και μετημφιεσμένοι οί «κόμιτες» εις «komessi» και οί «εκατόνταρχου» εις «kontarhi». Περιγράφεται όμως μετά σοβαρότητος εις σ. 69/70 ό πασίγνωστος άμυντικός και επιθετικός όπλισμός τού βυζαντινού στρατιώτου.

δ) Περί τών πόλεων εις τό Κράτος τού Σαμουήλ ουδέν μανθάνομεν παρά τού σ., ει μη ότι άριθμός πόλεων, όρέων και ποταμών έλαβεν επί Σαμουήλ (έν άγνοία τών βυζαντινών συγγραφέων) νέα (σλαβικά) όνόματα «par suite de la présence des Slaves en nombre imposant» και όχι σήμερα, επειδή εύρίσκονται ταύτα εις σλαβικάς χώρας. Άλλά τό Νέλες δέν είναι Vilazono, αλλά Βυλάζωρα και τό Stip δέν είναι Astibr, αλλά Στυπεϊον (σημ. 263 εις σ. 164). Όπως επίσης εις σημ. 264 τής σ. 164 τά «Katarhon» (Κατάρχων), «Filaton» (Φυλάτων) και «Filax» (Φύλαξ) δέν είναι βαθμοί διοικητικών άρχόντων, αλλά κατηγορικοί προσδιορισμοί προσώπων εκτελούντων μίαν ύπηρεσίαν.

ε) Περί τού Κλήρου και τής Έκκλησίας ουδέν άξιοπαρατήρητον ύπάρχει, διότι και ουδέν άξιοπαρατήρητον λέγει ό συγγραφεύς.

στ) Περί τής Διοικήσεως ό,τι έχει νά προσφέρει ό σ. συνοψίζεται εις τήν πρώτην φράσιν του: «on sait pas comment était organisé l'administration de l'empire macédonien» και εις τήν τελευταίαν: «aucun texte écrit aucune signature n'existait de l'époque de Samuel». Όσα λέγει ό σ. περί φόρων, περι έγγραφών τής αυτοκρατορικής Γραμματείας, περι αυτοκρατορικού στέμματος, δέν είναι μαρτυρημένα διά τήν εποχήν τού Σαμουήλ, άλλ' άποτελούν ύποθετικάς αναλογίας τών θεσμών τού Βυζαντίου.

II. Τό κεφάλαιον περι Βογομίλων άσχολεϊται α) με τήν εμφάνισιν τών Βογομίλων (σ. 73-74), β) με τήν αίρεσιν τών Βογομίλων (σ. 74-77) και γ) με τόν ρόλον τών Βογομίλων εις τήν Μακεδονίαν (σ. 77-79).

Έκ τής πλουσίας περι Βογομίλων βιβλιογραφίας ό σ. προσφέρει γνωστά πράγματα, δέν αναφέρει όμως τά έργα τών St. Runciman, D. Obolensky, A. Soloviev, H. Grégoire και A. Schmaus (βλ. G. Ostrogorsky, *Geschichte*, 1952, σ. 217 σημ. 1).

α) Διά τήν εμφάνισιν τού Βογομιλισμού εις τήν Βαλκανικήν ό ισχυρισμός τού σ., ότι ουτος ένεφανίσθη και εις τήν Μακεδονίαν (en Bulgarie et en Macédoine σ. 73), δέν είναι όρθός, εάν έννοείται ή ιστορική Μακεδονία. Άλλά δέν είναι σαφές τί όνομάζει ό σ. έκάστοτε Μακεδονίαν.

β) Διά τήν αίρεσιν τών Βογομίλων ό άναγνώστης αισθάνεται ως ένοχλητικήν αντίφασιν τούς άρχικούς λόγους τού σ., ότι «aucune texte précis ne permet d'identifier, malgré les nombreuses recherches des historiens modernes, le nomme du fondateur du Bogomilisme en Macédoine, ni de connaître l'enseignement même de cette secte» και τό γεγονός, ότι ουτος άναλίσκει δύο και πλέον σελίδας ανάπτυσων τήν διδασκαλίαν τού Βογομιλισμού. Περί δέ τού άγνώστου άρχηγού τών Βογομίλων γνωρίζει νά ειπῆ ότι «le mot 'bogomile', d'origine slave, peut se traduire par 'aimé de dieu' ou par 'dieu aie pitié'» (σ. 77). Τό «bogomile» όμως είναι σλαβική μετάφρασις τού έλληνικού όνόματος «Θεόφιλος» και όχι d'origine slave. Θεόφιλος έλέγετο ό άρχηγός των και Βογόμιλοι, ήτοι Θεοφιλικοί, οί όπαδοί του.

γ) Διά τόν ρόλον τών Βογομίλων εις τήν Μακεδονίαν ό σ. λέγει (σ. 77): Le rôle des bogomiles au cours du soulèvement des slaves macédoniens à l'époque de Samuel reste controversé». Όμιλεί όμως περι Μακεδονίας και περιορίζει τήν δράσιν τού Βογομιλισμού βο-

ρείως τῶν Σκοπίων (σ. 77): «Son action s'étendit de la Char Planina au nord de Skorje. aux rives du Vardar et jusqu'au lac d'Ochrida». Ὅμιλεῖ περὶ τοῦ ἀμφισβητουμένου ρόλου τῶν Βογομίλων εἰς τὴν Μακεδονίαν ἐπὶ Σαμουήλ καὶ μᾶς βεβαιώνει (σ. 78): «Les bogomiles furent apparaitre comme des libérateurs en apportant indirectement à Samuel leur appui non négligeable dans la lutte contre le pouvoire bulgare et contre la puissance byzantine». Λέγει δὲ καὶ πράγματα ἀμάρτυρα, ὅπως εἰς σ. 78: «Samuel toléra cette secte et lui accorda même sa protection» (ἀμάρτυρον), καὶ εἰς σ. 79: «Le pape Grégoire V n'ignorait pas la présens des bogomiles dans les Balkans; il n'éleva aucune observation particulière sur l'action des bogomiles en Macédoine au moment ou il fit remettre la couronne royale à Samuel (ἀμάρτυρα, argumentum ex silencio).

III. Τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς γραφῆς τῆς σλαβικῆς γλώσσης περιέχει: α) Τὴν γλαγολιτικὴν καὶ τὴν κυριλλικὴν γραφὴν (σ. 79-81) καὶ β) τὸν ἐπιτύμβιον λίθον, τὸν εὑρεθέντα εἰς τὸ χωρίον German (σ. 81-83).

α) Περὶ τῆς γραφῆς τῆς σλαβικῆς γλώσσης δὲν ἀνεμένομεν βεβαίως πλέον ἀπὸ τὸν σ. νὰ θίξῃ καὶ τὰ προβλήματα τῆς γενέσεως τῆς γλαγολιτικῆς καὶ τῆς κυριλλικῆς γραφῆς. Βάσει τοῦ αὐτοῦ ἀλφαβήτου διεισοφόθη τὸ γλαγολιτικὸν ἢ τὸ κυριλλικὸν ἀλφάβητον; Καὶ δὲν τὰ θίγει. Παραπέμπει ἀπλῶς εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ I. J a g i t c h, L'écriture glagolitique. Encyclopédie de philologie slave (ρωσιστί) εἰς τὴν σημ. 298 (σ. 169) καὶ τοῦ E. N i k o l o v, La littérature bulgare ancienne, Sofia 1941, εἰς τὴν σημ. 299 (σ. 169). Περὶ ἑλληνικῆς μεγαλογραμμάτου γραφῆς οὔτε λέξις. Πῶς ὅμως νὰ συμβιβάζωμεν τὴν διαπίστωσίν του, ὅτι «Le glagolitique fut employé dans ce but en Moravie et dans le pays tchèque» (σ. 79), καὶ τὸν ἰσχυρισμὸν του, ὅτι «la langue liturgique grecque se trouva évincée en Macédoine et remplacée par le vieux slave écrit en glagolitique» (σ. 80); Ἐποῦ ὁ ἴδιος ὁ σ. λέγει ὅτι τὸ γλαγολιτικὸν ἀλφάβητον «à l'époque de Samuel il avait déjà été remplacé par le cyrillique dans la langue écrit en Macédoine» (σ. 80) καὶ ὅτι «il n'existe pas de monument écrit de l'époque de Cyrille et de Méthode, mais seulement des copies datant du Xe et XIe siècle» (σημ. 299, σ. 169), τότε πῶς ἡ ἑλληνικὴ λειτουργικὴ γλῶσσα ἐξωστρακίσθη εἰς τὴν Μακεδονίαν ὑπὸ τῆς παλαιοσλαβικῆς τοῦ γλαγολιτικοῦ ἀλφαβήτου καὶ πότε ἐγένετο τοῦτο, ἀφοῦ ἤδη ἐπὶ Σαμουήλ κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἡ γλαγολιτικὴ γραφὴ εἶχεν ἀντικατασταθῆ ὑπὸ τῆς κυριλλικῆς; Κατεπλακώθη, φαίνεται, ἡ λογικὴ τοῦ σ. ὑπὸ τοῦ (νόθου) ἐπιτυμβίου λίθου τοῦ χωρίου German μὲ τὴν ἐπιγραφὴν εἰς κυριλλικὴν γραφὴν τῆς ἐποχῆς δῆθεν τοῦ Σαμουήλ.

β) Τοῦ ἐπιτυμβίου λίθου, τοῦ ἀνευρεθέντος τὸ 1888 εἰς τὸ παρὰ τὴν Πρέσπαν χωρίον German, ὅπου ἐτάφη ὁ πατριάρχης Γερμανός, καὶ ἀναγράφοντος εἰς κυριλλικὸν ἀλφάβητον ὀνόματα τῆς οἰκογενείας τοῦ Σαμουήλ μὲ χρονολογίαν 993 ὁ σ. δίδει τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν μετάφρασιν (σ. 81), παραθέτων εἰς τὰς σημ. 301, 302, 306, 308 καὶ 310 τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Τὴν ἐπιγραφὴν ἐδημοσίευσεν πρῶτος ὁ T. I. U s p e n s k i, L'inscription de l'empereur Samuel εἰς Compte-rendu Anuel τοῦ Ρωσικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. II τοῦ 1899. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ λίθου τούτου, ἡ ὁποία ἐπανηγυρίσθη ὡς τὸ ἀρχαιότερον μνημεῖον τῆς σλαβικῆς γλώσσης εἰς κυριλλικὸν ἀλφάβητον, ἠλέγχθη κατόπιν ὡς παραχάραξις καὶ ὁ σ. τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς παρατάσσων τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα (σ. 82). Δεδομένου ὅτι ὁ ἀνευρεθεὶς λίθος φυλάσσεται ἀπὸ τοῦ Ἀ' παγκοσμίου Πολέμου εἰς τὸ Θησαυροφυλάκιον τοῦ Βουλγαρικοῦ Κράτους καὶ ὅτι ὄλοι οἱ μελετηταὶ τῆς ἐπιγραφῆς ἐμελέτησαν αὐτὴν ἀπὸ γύψινον ἐκμαγεῖον ἢ φωτογραφίαν αὐτῆς, εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῆ κανεὶς σήμερον ἐξ αὐτοψίας ἐπὶ τῆς γνησιότητός της. Τὸ παράλληλον παράδειγμα ὅμως τῆς παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν τάχα εὑρεθείσης ἐπιγραφῆς τοῦ Συμεών, τῆς δημοσιευθείσης πάλιν ὑπὸ τοῦ T. I. Uspenski εἰς τὴν Izvestija, πάλιν τοῦ

Ρωσικού Ἀρχαιολογικού Ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, τόμ. III, 1898, σ. 184 μᾶς ὀθεὶ νὰ ταχθῶμεν αὐτὴν τὴν φορὰν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέως.

IV. Εἰς τὸ κεφάλαιον «Τὰ ὀλέθρια ἔτη (1000-1014)» ὁ σ. διηγεῖται: α) Τὰς τελευταίας ἐκστρατείας τοῦ Σαμουήλ (1000-1014) («Les dernières campagnes de Samuel», σ. 83-86), ἄνκαι δὲν πρόκειται πρᾶγματι περὶ ἐκστρατειῶν τοῦ Σαμουήλ, ἀλλὰ περὶ τῶν γνωστῶν ἐκ τῶν πηγῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Βασιλείου Β΄ καὶ τῆς καταλήψεως τῆς Βεροίας, τῶν Σερβίων, τῆς Ἑδέσσης, τοῦ Βιδινίου, τῆς καταστροφῆς τοῦ Σαμουήλ εἰς τὸν Ἀξιόν καὶ τῆς παραδόσεως τῶν Σκοπίων κατὰ τὰ ἔτη 1000-1004. Παρὰ τὸν παρηγορητικὸν τίτλον τοῦ κεφαλαίου τοῦ ὁ σ. ὁμολογεῖ (αὐτόθι, σ. 83): «Basile se retourna contre la 'Bulgarie' où il reprit les hostilités qui se poursuivirent pendant quatre ans» καὶ (σ. 84): «En 1002, Basile reprend ses opérations militaires». Ὁ Βασίλειος Β΄ λοιπὸν ἐκστρατεύει. Ποῦ ἄραγε ἐγένοντο αἱ κατὰ τὸν τίτλον τοῦ κεφαλαίου τελευταῖαι ἐκστρατεῖαι τοῦ Σαμουήλ; β) Τὴν μάχην τῆς Belacitsa, τῆς βυζαντινῆς Βαλαθίτσας, τοῦ Κλειδίου δηλονότι βορείως τῶν Σερρῶν τὸ 1014 μετὰ τὸ κενὸν ἠχηρῶν γεγονότων διάστημα 1004-1014 (σ. 86-90).

Δὲν θὰ σχολιάσωμεν τὸν τρόπον, μετὰ τὸν ὅποιον ὁ σ. παρουσιάζει ὑπὸ εὐνοϊκὸν διὰ τὸν Σαμουήλ φῶς τὰ γνωστὰ ἐκ τῶν πηγῶν πολεμικὰ γεγονότα, ἄνκαι δὲν φαίνεται νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ στρατηγικὸν σχέδιον τοῦ Βασιλείου Β΄, ὁ ὁποῖος κυκλώσας ἀπὸ δυσμῶν καὶ νότου διὰ τῆς καταλήψεως τῶν Σκοπίων, τῆς Ἑδέσσης καὶ τῆς Βεροίας τὸν περὶ τὴν Ὀχρίδα πυρῆνα τοῦ Κράτους τοῦ Σαμουήλ σκοπεύει νὰ κυκλώσῃ τοῦτον καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ πρὸς τοῦτο ἐπιτίθεται κατ' ἔτος διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Στρυμόνος. Ὅχι βεβαίως «pour... détruire systématiquement la puissante armée de Samuel, mais aussi de porter secours aux forces byzantines engagées en Italie méridionale, particulièrement à Bari», ὅπως λέγει ὁ σ. (σ. 86). Μερικὰς ὅμως παρατηρήσεις ἐπὶ γεωγραφικῶν καὶ ἄλλων ἀνακριβειῶν τοῦ σ. δὲν ἠμποροῦμε νὰ τὰς ἀποφύγωμεν. Οὕτω π.χ. 1) Ὁ σ. ὁμιλεῖ εἰς τὴν σ. 83 περὶ τοῦ «Kolidreon» (sic). Πρόκειται περὶ τοῦ Κολινδρόυ, τὸν ὅποιον κατέλαβεν ὁ Βασίλειος Β΄ κατευθυνόμενος πρὸς τὰ Σέρβια. Περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν σημ. 320 (σ. 172) λέγει: «Kolidron, près de Verria, est situé au sud du lac Doiran au nord de Thessalonique». Βορείως τῆς Θεσσαλονίκης εὐρίσκεται βεβαίως ἡ λίμνη τῆς Δοϊράνης καὶ ὄχι ὁ Κολινδρός, ἀλλὰ ἡ λίμνη εἶναι πολὺ μακρὰν διὰ νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς καθορισμὸν τῆς θέσεως τοῦ Κολινδρόυ. 2) Εἰς τὴν σημ. 324 (σ. 172) ὁ σ. λέγει: «On ne sait quand Voléron devint un thème byzantin». Ἄγνοεὶ βεβαίως τὰ περὶ τούτου εἰς τὴν βασικὴν ἐργασίαν τοῦ Σ τ. Π. Κ υ ρ ι α κ ῖ δ ο υ, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βαλερόν. Θεσσαλονίκη 1937-39, ἄνκαι τὴν ὑπαρξίν τῆς γνωρίζει ἐμμέσως (βλ. σημ. 368), ὅπου εἰς τὴν σ. 321 παρατίθεται ἡ πρώτη μνεία τοῦ Βολεροῦ ὡς Θέματος τὸ 1083 εἰς τὸ Τυπικὸν τοῦ Πακουριανοῦ (σ. 10 κ.έ.-Dölger, Reg. I 2, σ. 30 κ.έ. [1092 κ.έ.]) καὶ εἰς τὴν σ. 429 τίθεται ἡ ἰδρυσίς του ἥδη ἐπὶ Βασιλείου Β΄, λίαν πιθανῶς μετὰ τὸ 1016. 3) Εἰς τὴν σημ. 327 (σ. 173) ὁ σ. λέγει: «Vardar, du mot Varedarios, signifie courrier rapide». Ἡ λατινικὴ λέξις εἶναι veredarius (ἐκ τοῦ veredes = ταχυδρομικὸς ἵππος) καὶ ὄχι varedarios. Πόθεν ὁ σ. ἔχει τὴν ἐτυμολογίαν αὐτὴν τοῦ ὀνόματος Βαρδάρης, δὲν λέγει. Εἶναι ἀπίθανον, ὅτι γνωρίζει τὴν ἐτυμολογίαν τοῦ Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον 6 (1932) 102 (ἀνατυπώσεις εἰς τοῦ Α ὕ τ ο ὦ, Γλωσσικὰ Μελετήματα, Ἀθῆναι 1964, σ. 234 καὶ 396), ὡς καὶ τὴν τοῦ D. D e t s c h e w, Βαρδάρης, εἰς «Zeitschrift für Ortsnamenforschung» 8 (1932) 193 κ.έ. Ἐναντὶ αὐτῶν ἡμεῖς ὑποδεικνύομεν ὅτι περὶ τὸν μέσον ροῦν τοῦ Ἀξιοῦ καὶ παρὰ τὴν Γευγελῆν βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἐγκατέστησαν, ὡς εἶδομεν, Οὐγγυροὺς αἰχμαλώτους κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα (βλ. ἄνωτ. σ. 425). Οἱ Οὐγγυροὶ αὐτοὶ ὠμίλουν ἀσιατικὴν γλῶσσαν καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν ἔχομεν τοὺς ποταμοὺς Amou-Daria καὶ Sir-Daria, ὅπου τὸ daria σημαίνει ποταμός. Τὸ bar σημαίνει μέγας, βλ. τὸν χρονογράφον Bar-Hebraeus). Οἱ Οὐγγυροὶ αὐτοί, κατὰ τὴν γνώμην μας, ὠνόμασαν τὸν Ἀξιόν, εἰς τὰς ὄχθας τοῦ ὀποίου ἐγκατεστάθησαν, Bar-Daria, μέγαν ποταμόν, ἀφοῦ τὸ Βαρδάρης δὲν ἀπαντᾷται πρὸ τοῦ 10ου αἰῶνος.

V. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὁ σ. ἀφηγεῖται τὸν θάνατον τοῦ Σαμουήλ (6 Ὀκτωβρίου 1014), ὡς παραδίδουν τὰ γεγονότα ὁ Σκυλίτζης-Κεδρηνὸς κ.ἄ. Εἰς τὰ ἐρωτήματα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν, π.χ. ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν τυφλωθέντων ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' Βουλγάρων αἰχμαλώτων (14.000 κατὰ τὸν Κεκαυμένον—15.000 κατὰ τὸν Σκυλίτζην-Κεδρηνόν) εἶναι ὑπερβολικὸς ἢ ὄχι (ὡς φρονεῖ ὁ J. I v a n o v, Belaciskata bitka, 29 juli 1014, «Izvestija na Istor. Druž.», 3, 1911, σ. 12, σημ. 1), ἢ ἐὰν ὁ μεταφερθεὶς εἰς Πρίλαπον, μετὰ τὴν λιποθυμίαν του ἐπὶ τῇ θῆα τῶν ἐπιστρεφόντων τυφλῶν στρατιωτῶν του, Σαμουήλ καὶ ἀποθανῶν μετὰ διήμερον ἐκεῖ ἐτάφη εἰς Πρίλαπον, εἰς Πρέσπαν ἢ Ὁχρίδα, δὲν δίδει ἰδικὴν του ἀπάντησιν ὁ σ., ἀλλὰ παραθέτει εἰς τὰς σημ. 354, 355 καὶ 357 (σ. 178/9) τὰς ἐξενεχθείσας διαφορετικὰς γνώμας, ἀναφῶν (σημ. 357) ἄνευ σχολίων τὸ εὔρημα τοῦ Ν. Μουτσοπούλου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου τῆς Πρέσπας (ἔχων μάλιστα τὴν περὶ τούτου πληροφορίαν ἐκ δευτέρας χειρός, Le Millenaire, σ. 193, βλ. σημ. 357 τῆς σ. 179) καὶ μὴ δίδων, διὰ τὸσον ἐνδιαφέρον θέμα, τὴν ἀκριβῆ παραπομπὴν εἰς τὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. Μουτσοπούλου. (N. M o u t s o p o u l o v, Ἀνασκαφὴ τῆς βασιλικῆς τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου. Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τόμ. Ε', Θεσσαλονίκη 1972). Ἀκόμη μίαν φοράν ὁ σ. δὲν λαμβάνει κριτικὴν στάσιν εἰς τὰ ἐρωτήματα ἱστορικοῦ.

Βεβαίως περιγράφων τὴν προσωπικότητα τοῦ Σαμουήλ (σ. 91-92) παρουσιάζει αὐτὸν ὡς ἀντάξιον ἀντίπαλον τοῦ Βασιλείου Β' «qu'il égalait en courage et en ruse sur les champs de batailles». (Ἐσφαλμένον. Ἀπέφυγε πάντοτε τὴν κατὰ μέτωπον ἀναμέτρησιν καὶ ὁσάκις ἠναγκάσθη πρὸς τοῦτο κατεστράφη). Τὸν παρουσιάζει ὡς πατριώτην πολεμιστὴν καὶ ὑπερασπιστὴν τοῦ Κράτους του: «Il était toujours prêt à prendre les armes...il sut... défendre ses vastes possessions. Son seul but fut de conserver son état intact et de l'agrandire». Πῶς ὁμως ἀπέκτησε τὰς ἐκτεταμένας κτήσεις του ὁ Σαμουήλ, δὲν λέγει ὁ σ. Πάντως δὲν ἐκληρονόμησεν αὐτάς. Ἡ γνώμη τῶν συγχρόνων του ἦτο διαφορετικὴ, ὡς ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς: «Les chroniqueurs grecs... ne cessent de répéter qu'il pillait, ravageait, détruisait tout sur son passage». Ἀντιστάσεως μὴ οὔσης, βεβαίως. Εἶναι τοῦτο τακτικὴ ἰδρυτοῦ Κράτους; Ὁ σ. δὲν ἔμπορεῖ βεβαίως νὰ ἀποσιωπήσῃ ὅτι ὁ Σαμουήλ «Par deux fois, dans des circonstances identiques, il se laissa surprendre par l'adversaire, sur le Sperchios et sur le Vardar; il ne pensa pas que Basile pourrait attaquer ses arrières à Belacitsa». Ἀντὶ ὁμως νὰ ἐξαγάγῃ τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα, ὅτι ὁ Σαμουήλ ἔστερεῖτο στρατηγικῆς (ὄχι ὁμως καὶ ληστρικῆς) ἰκανότητος, ὁ σ. ἀποδίδει τὴν τελικὴν καταστροφὴν αὐτοῦ εἰς τὸ ὅτι «ne disposa pas des immenses richesses et des réserves de l'empire byzantin qui permirent de le terrasser après une longue guerre d'usure».

Τὸ Δ' Μέρος (σ. 93-124): Fin de l'empire slavo-macédonien (1014-1018) περιέχει: I. Τοὺς διαδόχους τοῦ Σαμουήλ. II. Τὴν ἐπάνοδον τῆς Μακεδονίας ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν. III. Τὸν θρόνον τῆς Κοσσάρας καὶ τοῦ Βλαδιμήρ. IV. Τὴν αὐτόνομον καὶ αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ὁχρίδος.

I. Οἱ διάδοχοι τοῦ Σαμουήλ, τουτέστιν α) ἡ βασιλεία τοῦ Γαβριήλ-Ραδομήρ (1014-1015), σ. 93-97, β) ἡ βασιλεία τοῦ Ἰωάννου Βλαδισλάβου (1015-1018), σ. 97-102, καὶ γ) ἡ ἐσχάτη ἀντίστασις, σ. 102-106, ἐκτίθενται μὲ πολὺ περισσοτέρας καὶ χρησίμους πληροφορίας δι' ὅσους δὲν ἔμποροῦν νὰ χρησιμοποιοῦσιν σλαβικὴν βιβλιογραφίαν, ὡς πράττει ὁ συγγραφεὺς. Ἐπ' αὐτῶν ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς:

α) Ὁ δολοφονήσας τὸν Γαβριήλ-Ραδομήρ Ἰωάννης Βλαδισλάβος, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς σ. 95, «revendiquait son droit à la couronne en qualité de descendant direct d'Aaron, l'aîné de Samuel». Ὑπάρχει ὁμως ἡ γνώμη, ὅτι οὗτος ἦτο κληρονόμος τοῦ παλαιοῦ βασιλικοῦ βουλγαρικοῦ οἴκου τοῦ Συμεών καὶ τοῦ Πέτρου. Βλ. H. G r é g o i r e εἰς Cambr. med. hist.

IV.: The Byzantine Empire. Part I: Byzantium and its neighbours, Cambridge 1966, σ. 188 («Who may in fact have been heir to the old legitimate house of Symeon and Peter»). Οὐδὲν σχετικὸν ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς μας.

Εἰς τὴν σ. 96, μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῶν ὀχυρῶν εἰς τὰ Μογλενά, λέγεται: «En même temps Enotia, localité fortifiée voisine, fut rasée». Καὶ εἰς τὴν σημ. 375 (σ. 181) λέγεται περὶ τῆς Ἐνωτίας: «Enotia se trouve au nord de la région de Mogléna». Πρόκειται ὁμως περὶ τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Ἐνωτία εἶναι τὸ παλαιὸν ὄνομα τῆς Ἀλμωπίας καὶ Μογλενά εἶναι τὸ Βυζαντινὸν ὄνομα αὐτῆς (Ἄννα Κομν., Ἀλεξιάς, V,5). Ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐλέγετο Καρατζόβα καὶ σήμερον εἶναι ἡ βορειότερα ἐκ τῶν τριῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Νομοῦ Πέλλης μὲ ἔδραν τὴν Ἀριδαίαν. Ἔχει ἔκτασιν 1036 τετρ. χιλίωμ. Πῶς λοιπὸν ἦτο «localité fortifiée»;

Εἰς τὴν σ. 97 λέγει ὁ συγγραφεὺς: «Le chroniqueur Stavrakios (qui a poursuivi l'étude des «miracles» de St. Démètre de Thessalonique) n'a pas cédé sa haine; il couvre Jean Vladislav d'epithètes injurieuses...». Ὁ Ἰωάννης Σταυράκιος ὁμως, πρῶτον, δὲν εἶναι Χρονογράφος (Chroniqueur), ἀλλὰ Ἄγιογράφος, καί, δεύτερον, δὲν περιλοῦει μὲ ἐπίθετα τὸν Ἰωάννην Βλαδισλάβον, ἀλλὰ τὸν Γαβριήλ-Ραδομήρ, τὸν ὁποῖον πιστεύει φονευθέντα θαυματουργῶς ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς Σοσκὸν καὶ ὄχι τὸν Ἰωάννην Βλαδισλάβον, ὁ ὁποῖος ἐφονεύθη ἀργότερον εἰς τὸ Δυρράχιον. Βλ. Ἰ ω α κ ε ἰ μ Ἰ β η ρ ἰ τ ο υ, Ἰωάννου Σταυρακίου λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου. Μακεδονικά 1(1940) 324-376, σ. 360: Ραδομίρος (ὄχι Βλαδισλάβος). Πιστεύομεν ὅτι πρόκειται περὶ λάθους, προδίδοντος ἴσως ὑποσυνείδητον ἐπιθυμίαν τοῦ συγγραφέως.

β) Χαρακτηριστικὸν τῆς προσοχῆς τοῦ σ. εἶναι, ὅτι, ἐνῶ εἰς τὴν σ. 96 ὠνόμασε τὸν συμπολεμιστὴν τοῦ Ἰλίτζη εἰς τὰ Μογλενά Καυκάνον μὲ τὸ μικρὸν τοῦ ὄνομα Δομετιανὸν (...le caucasien Dométian Kanvan...), ὀνομάζει τοῦτον εἰς τὴν σ. 98 τρεῖς Θεόδωρον (Théodore Kanvan).

Διασκεδαστικὸν ἱστορικὸν συμπέρασμα ἐξάγει ὁ σ. εἰς τὴν σημ. 396 (σ. 183): Ὅταν αἱ προφυλακαὶ τοῦ Ἰωάννου Βλαδισλάβου ἐφευγον προτροπάδην ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ Βασιλείου Β' πρὸ τῆς Σετινῆς φωνάζουσαι «Βεζήτε, Τζέζαρ» (= τρέξατε, ἔρχεται ὁ Αὐτοκράτωρ), ὁ συγγραφεὺς μας παρατηρεῖ: «cette expression était comprise par la plus grande partie de l'armée de Vladislav composée de Slaves, c'est à dire de macédonies et non de bulgares». Οἱ χονδροκέφαλοι Βούλγαροι τοῦ Ἀσπαρούχ, λοιπὸν, ἀπὸ τοῦ 680 ἀκόμη καὶ τὸ 1017 δὲν εἶχον μάθει ἀκόμη σλαβικά! Εἶναι ἀκαταμάχητος ἡ ἐπιθυμία τοῦ συγγραφέως νὰ παρουσιάσῃ ὅλον τὸν στρατὸν τοῦ Σαμουήλ ὡς Σλάβους ἐκ τῆς Σερβικῆς Μακεδονίας. Ἡ ἱστορία ὁμως δὲν χαρίζει οὐδὲν εἰς οὐδένα.

γ) Διὰ τὸν τρόπον τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Βλαδισλάβου πολιορκουμένου τὸ Δυρράχιον ὁ συγγραφεὺς, ἐνῶ εἶπε: «...il fut tué dans des circonstances inexpliquées» καὶ παρέθεσε κατόπιν τὰς διαφόρους ἐκδοχὰς τῶν πηγῶν καὶ τῶν θρύλων (σ. 101), εἰς τὴν σ. 102 υἰοθετεῖ τώρα ἀπρόοπτος καὶ κατηγορηματικῶς τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβος ἐφονεύθη εἰς μονομαχίαν ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ στρατηγοῦ πατρικίου Νικήτα Πηγονίτου («...à la nouvelle que le patrice Nikita Pogonite avait abattu personnellement Jean Vladislav, Basile κτλ...»).

Ἀφηγούμενος κατόπιν εἰς τὰς σελ. 103-106 τὰς παραδόσεις τῶν διαφόρων φρουρίων εἰς τὸν Βασίλειον Β' ὑπὸ τῶν Βουλγάρων διοικητῶν τῶν κατὰ τὰ ἔτη 1016-1019 ὁ σ. οὐδόλως ἀναφέρει ἐνταῦθα τὴν παράδοσιν τοῦ Σιρμίου, ἐνῶ διὰ μακρῶν ἀφηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῆς παρασπόνδου τυφλώσεως τοῦ Ἰβάτζη ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Εὐσταθίου Δαφνομήλη, ὡς διέσωσεν αὐτὴν ἐκ προφορικῶν βουλγαρικῶν θρύλων ὁ Σκυλίτζης-Κεδρηνός (Σκυλίτζης)-Κεδρην., Βόνν. σ.469). Ἡ ἱστορία τοῦ Ἰβάτζη-Δαφνομήλη κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου Προνίστα καὶ ἡ ἱστορία τοῦ Σέρμωνος-Διογένη κατὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Σιρμίου (Σκυλίτζης-Κεδρην., Βόνν. σ.476) φαίνονται ἐκ τῶν πολλῶν κοινῶν σημείων αὐτῶν ὅτι εἶναι

«παραλλαγαί» (doublettes) λαϊκού προφορικού θρύλου ἐκ τῶν βουλγαρικῶν κύκλων, δικαιολογούντων τὸ ἄδοξον τέλος τῶν Βουλγάρων διοικητῶν φρουρίων. Εἶναι δὲ γνωστὸν, ὅτι καὶ ἐκ τῆς προφορικῆς παραδόσεως ἠντλησε κατ' ἰδίαν ὁμολογίαν ὁ Σκυλίτζης. (Σκυλίτζης-Κεδρηνός, Βόνν. σ. 5/6-Πρβλ. G. Moravcsik, Byzantinoturcica, 2α ἐκδ., Βερολίνον 1958, σ. 336/7). Περὶ αὐτῶν βλέπε περισσότερα εἰς Γ. Ι. Θεοχαρίδου, Ἡ ἀγία ἐκκλησία ἡ ἐν τῷ Σταδίῳ; Νεαὶ ἀπόψεις ἐπὶ παλαιοῦ προβλήματος. Μελετήματα στὴ Μνήμη Βασιλείου Λαοῦρδα. Θεσσαλονίκη 1975, σ.203-239, ἰδία σ.234.

II. Εἰς τὴν ἐπάνοδον τῆς Μακεδονίας ὑπὸ ἑλληνικὴν κυριαρχίαν ἐξιστοροῦνται: α) Ἡ θριαμβευτικὴ εἰσοδος τοῦ Βασιλείου Β' εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν (σ.106-108) καὶ β) ἡ ὀργάνωσις τῆς βυζαντινῆς Μακεδονίας (σ.108-111).

α) Τὰ γεγονότα εἶναι βεβαίως ἐκ τοῦ Σκυλίτζη-Κεδρηνοῦ γνωστά: Ἡ διάλυσις τῆς συνωμοσίας τοῦ Ἐλεμάγου καὶ τῶν συνεργατῶν του ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Θεσσαλονίκης Κωνσταντίνου Διογένη, ἡ πορεία τοῦ Βασιλείου Β' ἐκ Δεαβόλεως διὰ Καστοριάς πρὸς Ἀθήνας μετ' ἐπίσκεψιν καθ' ὁδὸν τοῦ πεδίου τῆς μάχης τοῦ Σπερχεῖου τοῦ 996, τὸ προσκύνημά του εἰς τὸν ναὸν τῆς Παρθένου εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἡ ἐπάνοδος του διὰ Θεσσαλονίκης εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ θριαμβευτικὴ εἰσοδος του εἰς αὐτήν. Ἀπορίαν ὅμως γεννᾷ ἡ φράσις τοῦ συγγραφέως (σ. 106): «Velemag, gouverneur de Belgrad (Berat d'Albanie)...». Πότε τὸ Βεράτιον τῆς Ἀλβανίας ἐλέγετο Βελιγράδιον; Ἡ ρωμαϊκὴ Σιγγιδῶν (Singidunum) εἶναι ἐκεῖνη, ἡ ὁποία ἐλέγετο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Βελέγραδα καὶ ὄχι τὸ Βεράτιον τῆς Ἀλβανίας, ἐὰν δὲν ἀπατώμεθα.

β) Ἡ ὀργάνωσις τῆς βυζαντινῆς Μακεδονίας ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου δὲν μᾶς εἶναι βεβαίως γνωστὴ εἰς τὰς λεπτομερείας. Οἱ ἱστορικοὶ δέχονται τέσσαρας μεγάλας διοικητικὰς περιοχάς, ὀνομασθείσας «Κατεπανίκια» (Katerpanai) καὶ ἐπειτα Δουκάτα, εἰς τὰς ὁποίας διηρέθη ἡ ἀνακτηθεῖσα ἐπικράτεια τοῦ Σαμουήλ: 1. Βουλγαρία μετ' ἔδραν τὰ Σκόπια, 2. Δαλματία μετ' ἔδραν τὸ Δυρράχιον, 3. Σιρμία (Σαῦδος-Δούναβις) μετ' ἔδραν τὸ Σίρμιον, καὶ 4. Παρίστριον ἢ Παραδούναβον μετ' ἔδραν τὴν Σιλίστριαν (Δορύστολον). Ὅλοι αἱ ἄλλαι περιοχαὶ εἰς τὴν σημερινὴν Γιουγκοσλαβίαν (Διόκλεια, Ζαχλουμία, Ρασκία, Βοσνία, Κροατία) ἀπετέλεσαν Ἀρχοντείας ὑπὸ ἐντοπίους ὑποτελεῖς ἄρχοντας. Βλ. G. Ostrogorsky, Geschichte (1952), σ. 250. Μόνον ὁ Στ. Π. Κυριακίδης, Βυζαντιναὶ Μελέται IV: Τὸ Βολερὸν. Θεσσαλονίκη 1937-39, σ. 416 καὶ σχετικὸς χάρτης εἰς τὸ τέλος, ἐδέχθη μεγάλον ἀριθμὸν θεμάτων ἰδρυθέντων ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' καὶ διὰ τοῦτο ψέγεται ὑπὸ τοῦ G. Ostrogorsky, Geschichte (1952), σ. 249, σημ. 2 (εἰς σ. 250) μετὰ τὴν παρατήρησιν, ὅτι, ὅπου ἀναφέρεται ἐγκατάστασις στρατηγοῦ διοικητοῦ πόλεως, δὲν σημαίνει τοῦτο ὅτι ἡ πόλις αὐτὴ ἀπετέλεσεν ἔδραν Θέματος, ὡς πιστεύει ὁ Στ. Π. Κυριακίδης.

Γνωρίζει βεβαίως ὁ συγγραφεὺς μας ταῦτα, ὡς δεικνύουν αἱ σημ. 452 καὶ 453 (σ. 188) αὐτοῦ, ἀλλὰ ὁ ἴδιος μᾶς λέγει ἄλλοπρόσαλλα πράγματα. Οὕτω εἰς τὴν σ. 110 λέγει: «Au début les thèmes les plus étendus furent Skorje, gouvernée par un stratège-autokrator devenu catépan et qui, plus tard, prit le titre de dux; Dratch où fut placé un stratège, puis un catépan et un dux et Thessalonique qui fut dirigée par un catépan, un dux, puis un César. D'autres thèmes, moins étendus (σημ. 450, σ. 188: Ochrida, Pélagonie, Prespa, Castoria, Vardar, Stroumitza et Sérres), eurent à leur tête des archontes ou des stratèges». Δέχεται λοιπὸν τρία μεγάλα Θέματα: Βουλγαρίας (Σκόπια), Δαλματίας (Δυρράχιον), καὶ Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονίκη), λησμονῶν τὸ Θέμα Σιρμίας (Σίρμιον) καὶ τὸ Παρίστριον ἢ Παραδούναβον (Σιλίστρια), καὶ ἑπτὰ ἄλλα μικρότερα, τὰ ὁποία πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν ὡς εὐρισκόμενα ἐκτὸς τῶν μεγάλων. Εἰς τὴν σ. 111 ὁμοῦς λέγει: «...il n'y eut sans doute que trois thèmes: La Bulgarie, le Paristrion et la région Save-Danube (δηλ. τὸ Θέμα Σιρμίας). Τώρα δέχεται πάλιν τρία,

ἀλλὰ διαφορετικά, λησμονῶν τὸ βέβαιον Θέμα Δαλματίας (Δυρράχιον). Τί νὰ σκεφθῆ ὁ ἀναγνώστης;

Ἡμεῖς ἠμποροῦμε μόνον ἐνταῦθα νὰ ὑπενθυμίσωμεν εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι αὐτὴν τὴν ἐποχὴν δύο ἢ τρία Θέματα ἠμποροῦσαν νὰ συνενωθοῦν μονίμως ἢ προσωρινῶς εἰς μεγαλύτεραν διοικητικὴν ἐνότητα, ὀνομαζομένην «Κατεπανίκιον» (Kateranat), τὸ ὁποῖον ἐτέλει ὑπὸ ἄρχοντα ἀνώτερον τοῦ στρατηγοῦ, ὀνομαζόμενον Κατεπάνω ἢ Δούκα. Βλ. Σ τ. Π. Κυριακίδου, Βυζαντινὰ Μελέται V: Σύμμεικτα. Θεσσαλονίκη 1937-39, σ. 536 κ.έ.: Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς ἐξελιξέως τῆς θεματικῆς διαιρέσεως τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ὀνομάτων τῶν θεματικῶν ἀρχόντων. Περί τῆς λέξεως «Κατεπάνω» βλ. καὶ A. N. J a n n a r i s, Κατεπάνω-Capitano-Captain εἰς B.Z. 10(1901) 204-T. W a s i l i e w s k i, Les titres de duc, de catéran et de pronocétes dans l'empire byzantin du IXe jusqu'au XIIe siècles. Actes du XIIe Congrès Internat. d'Études Byzant. II, Beograd 1964, σ. 233-239.

Οὕτως αἱ τέσσαρες βεβαιωμέναι μεγάλαι διοικητικαὶ περιφέρειαι, εἰς τὰς ὁποίας διηρέθη ἡ ἐπικράτεια τοῦ Σαμουήλ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β' μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου: Βουλγαρία (Σκόπια), Παρίστριον (Σιλίστρια), Δαλματία (Δυρράχιον) καὶ Σιρμία (Σίρμιον), περιελάμβανον ὡς «Κατεπανίκια» κατὰ τὰ ἀνωτέρω περισσότερα τοῦ ἐνὸς Θέματα, δικαιουμένης οὕτως ἐν μέρει τῆς ἀπόψεως τοῦ Στ. Π. Κυριακίδου περὶ περισσότερων Θεμάτων, ἀλλὰ αἱ πηγαὶ δὲν ἐπιτρέπουν νὰ γνωρίζωμεν οὔτε ἀκριβῶς ποῖα ἦσαν τὰ Θέματα ταῦτα οὔτε ἀκριβῶς πότε ἰδρύθησαν ἢ συνηώθησαν μεταξύ των.

III. Ὁ θρύλος τῆς Κοσσάρας καὶ τοῦ Βλαδιμήρ, τῆς ὑπανδρευθείσης ἐκ σφοδροῦ ἔρωτος τὸν αἰχμάλωτον πρίγκιπα τῆς Διοκλείας Ἰωάννην Βλαδιμήρ κόρης τοῦ Σαμουήλ καὶ τοῦ ἀτίμως δολοφονηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου Βλαδισλάβου Βλαδιμήρ, ὁ διασωθεὶς μετὰ πολλῶν ἄλλων μυθιστορηματικῶν διηγήσεων (ὡς π.χ. τῆς διηγήσεως περὶ τῆς Μιροσλάβας, τῆς δευτέρας κόρης τοῦ Σαμουήλ, τῆς ὑπανδρευθείσης καθ' ὅμοιον τρόπον ἀργότερον ἐκ σφοδροῦ ἔρωτος τὸν ἔξωθι τῆς Θεσσαλονίκης αἰχμαλωτισθέντα υἱὸν τοῦ παγιδευθέντος διοικητοῦ τῆς Γρηγορίου Ταρωνίτου Ἀσώτ) εἰς τὰ λατινιστὶ γραφέντα Χρονικὰ (Annales) τοῦ ἀγνώστου ἄλλοθεν Ἱερέως τῆς Διοκλείας, τοῦ ζήσαντος καὶ συγγράψαντος περὶ τὰ μέσα τοῦ 12ου αἰῶνος εἰς τὸ Μπάρι τῆς Ἰταλίας, ἐκτίθεται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως (σ. 111-113) κατ' ἀφηγηματικὸν τρόπον, παρ' ὅλον ὅτι ὁ ὑπότιτλος τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου «Γεγονότα καὶ Παραδόσεις» ὑπέσχετο κάποιαν ἐρευνητικὴν διάκρισιν μεταξύ τῶν δύο τούτων. Οὐδὲν τοιοῦτον βεβαίως συμβαίνει εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ κεφαλαίου. Τούναντιον, ἐνῶ ὁ σ. εἰς τὴν σημ. 455 (σ. 189), παραθέτων τὴν γνώμην σοβαρῶν ἱστορικῶν (Novakovitch, Jiretschek κ.ά.), μαρτυρεῖ ὅτι ὁ Ἱερεὺς τῆς Διοκλείας (τοῦ ὁποίου ὁ σ. δὲν γνωρίζει τὴν νεώτεραν ἐκδοσιν ὑπὸ A. Mošin, 1950, βλ. σημ. 455) δὲν θεωρεῖται σοβαρὰ ἱστορικὴ πηγή, ὁ ἴδιος λέγει (σ. 111): «On peut considérer que le récit du pape de Dioclée ne se rapporte pas à une légende, mais à un fait historique». Ἴδου δὲ ἡ ἐπιστημονικὴ ὑποστήριξις τῆς γνώμης του αὐτῆς: Σημ. 459 (σ. 189): «Le style du pape de Dioclée est plein d'élan; il défend la liberté et l'indépendance de son pays; il fait l'éloge de la bravoure et dédaigne la mécontente et les intrigues». Οὕτω κρίνεται ἡ ἀξία μιᾶς ἱστορικῆς πηγῆς. Ἴδου τώρα καὶ ἓνα ἐπίτευγμα ἐπιχειρηματολογίας τοῦ συγγραφέως. Λέγει ὁ συγγραφεὺς, σ. 113: «La légende de Vladimir et de Cossara ne s'établit, au cours siècles, qu'après la publication des annales du pape de Dioclée; elle se propagea sur tout le territoire de la péninsule où elle est restée vivante». Ἦτο λοιπὸν ἄγνωστος ἀκόμη ὁ θρύλος περὶ τῆς Κοσσάρας καὶ τοῦ Βλαδιμήρ πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἱερέως τῆς Διοκλείας κατὰ τὸ 2ον ἡμῶν τοῦ 12ου αἰῶνος. Ἐν τούτοις ὁ σ. ἐπιφέρει αὐτόθι: «Le récit du pape de Dioclée est exact; tous les renseignements sont confirmés par Skylitzès et par Yahija». Ὁ Σκυλίτζης δὲ- μως καὶ ὁ Yahija ἔζησαν καὶ ἔγραψαν κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα (ὁ Yahija ἀπέθανε τὸ 1066), ἐ-

κατόν και πλέον ἔτη λοιπόν πρὸ τοῦ Ἱερέως τῆς Διοκλείας. Πῶς λοιπόν ἡμπορεῖ νὰ λεχθῆ λογικῶς ὅτι οἱ προγενέστεροι ἐπιβεβαιώνουν τὰς πληροφορίες τοῦ μεταγενεστέρου;

IV. Τὸ κεφάλαιον περὶ τῆς αὐτονομῆς καὶ αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ὀχρίδος περιέχει: α) τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ὀχρίδος μέχρι τοῦ 1020 (σ. 114-116) καὶ β) τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ὀχρίδος μετὰ τὸ 1020 (σ. 116-119).

α) Διὰ ποῖον λόγον ὁ σ. ἀναφέρει κατ' ἀρχὰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α' διὰ τῆς Νεαρᾶς XI τὸ 535 ἰδρυθεῖσαν Πρώτην Ἰουστινιανὴν (Justiniana prima) (καὶ ὄχι τὸ 545, ὡς λέγει ὁ σ. εἰς σ. 114) δὲν εἶναι σαφές, ἀφοῦ αὐτὴ ἐξηφανίσθη μὲ τὰς ἀβαρο-σλαβικὰς ἐπιδρομὰς τοῦ βου αἰῶνος καί, ὡς λέγει ὁ ἴδιος ὁ σ., σημ. 469 (σ. 192): «L'existence de la fondation de 545 (γρ. 535) était oubliée au Xe siècle; aucune lien ne rattache les églises (Πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ Ὀχρίδος) sinon que la seconde occupa le territoire de la première après 1019» καὶ ἀφοῦ δὲν συζητεῖ τὴν μεταγενεστέραν προσθήκην εἰς τὸ κείμενον τοῦ Σκυλίτζη: «...πληροφορηθεὶς (ὁ Βασίλειος Β') ἀπὸ τῶν διατάξεων Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως αὐτῆν (τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ὀχρίδος) εἶναι τὴν Πρώτην Ἰουστινιανήν. Βλ. B. P r o k i t c h, Zusatzte in der Handschrift des Johannes Skylitzes, Codex Vindobonnensis Hist. Gr. LXXIV. München 1906, σ. 35, No 37. Τί ἐχρειάζετο λοιπόν ἡ μνεῖα τῆς; Ἴσως διὰ νὰ κάμῃ ὁ σ. τὰ ἐξῆς λάθη: 1) Τοῦ ἔτους 545 δὲν εἶναι ἡ Νεαρά XI, ἀλλ' ἡ Νεαρά 131 «Περὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων καὶ προνομίων», ἡ ὁποία εἰς τὸν Τίτλον 3 αὐτῆς ἀσχολεῖται ἀκόμη μὲ τὸν ἐπίσκοπον τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἐνῶ ἡ Justiniana prima ἰδρύθη διὰ τῆς Νεαρᾶς XI τοῦ 535. Βλ. Justiniani novellae. Ἐκδ. R. S c h o e l l - G. K r o l l, Berolini 1954. Nov. XI, σ. 94. Βλ. καὶ B. G r a n i t c h, Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr. «Byzantion» 2(1925) 123-140. 2) Ἡ Justiniana prima δὲν ἰδρύθη «à Skorje ou dans une localité situé au nord de cette ville» (σ. 114), localité πλησιόχωρον λοιπόν, ὡς ἐπιστεῦετο πρὸ 40 ἐτῶν (J. Zeiller, N. Vulic καὶ ὁ συγγραφεὺς μας), ἀλλὰ εἰς τὸ Čaričin Grad, 40 χιλιόμετρα νοτίως τοῦ Nish. Βλ. D. M a n o - Z i s s i εἰς «Starinar» I, 14 (1939) 3 κ.έ., 11, 3/4 (1955) 12 κ.έ., 5/6 (1957) 155 κ.έ. - V. P e t k o v i c h, Les fouilles de Tsaritchin Grad, «Cahiers Archéologiques» 3(1948) 38-48. - W. S w o b o d a, Prima Justiniana, slownik star. slowianskich» 4(1972) 349-50. 3) Εἰς τὴν σημ. 468 (σ. 191) ὁ σ. λέγει τὸ ἐξῆς ἐκρηκτικόν: «Justiniana Prima, rapporte l'historien I a t i n Procopé, était une grande cité...». Ὁ Προκόπιος, λοιπόν, ἦτο λ α τ ῖ ν ο ς ἱστορικός! Περίεργος πληροφορία! Καὶ ἡ ἐργασία τοῦ σ. ἐγένετο δεκτὴ ὡς διδακτορικὴ διατριβή! Περίεργον γεγονός! 4) Εἰς τὴν σημ. 469 (σ. 192) ὁ Ἀλέξιος Β' ὁ Κομνηνὸς βασιλεύει 1122-1142, ἐνῶ ἐβασίλευσε 1180-1183. Ἀλλ' ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὰ περαιτέρω τοῦ συγγραφέως.

Περὶ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Πατριαρχείου Ὀχρίδος καὶ περὶ τῶν πραγματικῶν ἢ καὶ τεχνητῶν προβλημάτων αὐτοῦ, π.χ. ἐὰν τοῦτο ἀπετέλει ἢ ὄχι συνέχειαν τοῦ βουλγαρικοῦ Πατριαρχείου τῆς ἐποχῆς τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Πέτρου, ποῖοι ἦσαν οἱ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σαμουὴλ πατριάρχαι αὐτοῦ κ.ο.κ. ὑπάρχει, ὡς γνωστόν, μεγάλη, σλαβικὴ πρὸ παντός, βιβλιογραφία. Παλαιότερον εἶχεν ὑποστηριχθῆ ἢ θέσις, ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ὀχρίδος ἦτο νέον καὶ μὴ ἔχον σχέσιν πρὸς τὸ παλαιὸν τῆς Πρεσλάβας: S t. N o v a k o v i t c h, L'archevêché d'Ochrida au début du XIe siècle, Belgrade 1980 (σερβοκροατ.)—B. P r o k i t c h, Le premier archevêque d'Ochrida, Belgrade 1911(σερβοκροατ.)—T o ὕ α ὕ τ ο ὕ, Formation du patriarcat d'Ochrida, Belgrade 1912 (σερβοκροατ.). Εἰς νεώτερους χρόνους ὑποστηρίζεται ἡ θέσις, ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ὀχρίδος ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ παλαιότερου ἐκείνου τῆς Πρεσλάβας ἐπὶ Συμεῶν καὶ Πέτρου: J. S n e g a r o v, Histoire de l'archevêché d'Ochrida depuis sa fondation jusqu'à l'arrivée des turcs dans les Balkans, Sofia 1942 (βουλγαριστί).

Ὁ συγγραφεὺς μας ἐκθέτει (σ. 115/6) τὰς ἀπόψεις τοῦ Prokitch πρῶτον καὶ τοῦ Snega-

γον κατόπιν, τὴν σερβικὴν δηλονότι καὶ τὴν βουλγαρικὴν ἄποψιν, φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ ἴδιος λαμβάνει θέσιν ὑπὲρ τῆς πρώτης (σ. 114).

Ἐπ' αὐτῶν θὰ ἠμποροῦσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ἴσως τὰ ἑξῆς: Τὸ Βυζάντιον διαρκοῦντος τοῦ πολέμου μὲ τὸν Σαμουήλ δὲν ἠμποροῦσε βεβαίως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ Πατριαρχεῖον αὐτοῦ τῆς Ὀχρίδος, τὸ Πατριαρχεῖον τοῦ ἐχθροῦ. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ὀχρίδος δὲν ἀπετέλει κατ' οὐσίαν συνέχειαν τοῦ Πατριαρχείου τῆς Πρεσλάβας τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Πέτρου, ἀφοῦ ὅλος ὁ κρατικὸς διοικητικὸς μηχανισμὸς τοῦ Κράτους τοῦ Σαμουήλ ἀπετέλει συνέχειαν τοῦ κρατικῷ διοικητικῷ μηχανισμοῦ τοῦ Κράτους τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Πέτρου καὶ ὁ Σαμουήλ ἐπιτιλοφῶρει ἑαυτὸν βασιλεῖα τῶν Βουλγάρων. Εἰς ἀναγνώρισιν τῆς συνεχείας αὐτῆς προφανῶς ὁ Βασίλειος Β' μετὰ τὸν πόλεμον δὲν ἀνέστησε τὸ παλαιὸν Πατριαρχεῖον τῆς Πρεσλάβας, ἀλλ' ἀνεκήρυξε τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ὀχρίδος αὐτοκέφαλον καὶ ὑπήγαγεν εἰς αὐτὴν ὄχι μόνον τὰς ἐπισκοπὰς τοῦ Σαμουήλ, ἀλλὰ καὶ τὰς παλαιὰς τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Πέτρου, ὑποβιβάσας μόνον διὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ὀχρίδος εἰς Ἀρχιεπισκοπὴν. Ἄνκαι σήμερον ὑποστηρίζεται ὅτι οὔτε εἰς τὴν Πρεσλάβαν οὔτε εἰς τὴν Ὀχρίδα ἐπρόκειτο περὶ Πατριαρχείου, ἀλλὰ περὶ Ἀρχιεπισκοπῆς αὐτοκαλουμένης Πατριαρχεῖον ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως τούτου ὑπὸ τῆς Ἀνατολῆς ἢ τῆς Δύσεως. Βλ. Ἰω. Χ ρ. Τ α ρ ν α ν ἰ δ η, Ἡ διαμόρφωσις τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας (864-1235). Θεσσαλονίκη 1976, σ. 94 κ.έ., ἰδία σ. 107. Τὸ αὐτοκέφαλον τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς ἐξυπηρετεῖ τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα, νὰ μὴν ὑπάγεται αὕτη εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως τὸ παλαιὸν Πατριαρχεῖον τῆς Πρεσλάβας, ἀλλὰ νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν βούλησιν τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος δῶριζε τὸν ἀρχιεπίσκοπόν της. (Βλ. περὶ τούτου G. Ostrogorsky, Geschichte, 1952, σ. 249, σημ. 1 μὲ παραπομπὴν εἰς τὸ ἀπρόσιτον εἰς ἡμᾶς Jugosl. Ist. Casopis I, 1935, σ. 516 κ.έ.). Μὲ τὸ ἀριστούργημα αὐτὸ αὐτοκρατορικῆς πολιτικῆς ὁ Βασίλειος Β' 1) διετῆρει τὸν ἔλεγχον ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν τῶν νοτιοσλαβικῶν λαῶν, 2) ἀπέφυγε τὴν διεύρυνσιν τῆς ἤδη ὑπερβολικῆς ἐκτάσεως τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ 3) ἐτόνιζε τὰ προνόμια τοῦ νέου ἐκκλησιαστικοῦ κέντρου τῆς Ὀχρίδος, θρησκευτικοῦ κέντρου τοῦ σλαβικοῦ κόσμου, ὡς ἦτο ἄλλοτε τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Πρεσλάβας. Ὅλα δεικνύουν λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ Βασίλειος Β' ἠσθάνετο τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ὀχρίδος ὡς συνέχειαν τοῦ Πατριαρχείου τῆς Πρεσλάβας.

β) Διὰ τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ὀχρίδος μετὰ τὸ 1020: 1) Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν χρησιμεύει εἰς τίποτε ὁ παραλληλισμὸς μεταξὺ τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου καὶ τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας τῆς Ὀχρίδος, τὸν ὁποῖον κάμνει ὁ Νεῖλος Δοξαπατρῆς εἰς τὴν Notitia Episcopatum αὐτοῦ τοῦ 1143 (J. Ivanov, Bulgarski starini iz Makedonija, 2a ἔκδ., Sofia 1931, σ. 562-564) καὶ τὸν ὁποῖον ἀναφέρει ἀδικαιολογητῶς ὁ σ. εἰς τὴν σ. 116, παραπέμπων μάλιστα ἀναίτιως (εἰς τὴν σημ. 485 τῆς σ. 194) εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ V. Laurent, L'oeuvre géographique du moine Sicilien Nil Doxapatris, EO 36 (1937), παρὰ εἰς τὸ νὰ κατοχυρώσῃ τὸ κύρος τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ὀχρίδος, ὅπερ μᾶς πείθει, ἀντιθέτως πρὸς τὸν σ., ὅτι αὕτη παρέμεινε σταθερὰ καὶ ἐπὶ Σαμουήλ καὶ μετ' αὐτόν. (Zbatarski, Istoria II, σ. 23-26). 2) Ὅταν «Les historiens ne s'accordent pas sur les noms des différents titulaires du siège archiepiscopal ou patriarcal d'Ochrida à l'époque de l'Empire Macédonien» (σ. 117), ὁ κατάλογος τῶν ἑξῆ φερομένων ὡς τιτλοῦχων τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς καὶ αἱ γενικαὶ πληροφορίες περὶ τοῦ προσώπου των, τὰς ὁποίας δίδει ὁ σ. εἰς τὴν σ. 117 καὶ εἰς τὰς σχετικὰς σημειώσεις ἀριθμ. 487-496 (σ. 194-195), πέραν τοῦ ἀμφιβόλου πληροφοριακοῦ των χαρακτήρος, οὐδεμίαν κριτικὴν προσπάθειαν τοῦ σ. μαρτυροῦν καὶ οὐδὲν εἰς προώθησιν τῆς ἐπιστήμης διδάσκουν. 3) Στερεώτερον εἶναι τὸ ἔδαφος προκειμένου περὶ τῶν ἐπισκοπῶν, τὰς ὁποίας ὑπήγαγεν ὁ Βασίλειος Β' εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν Ὀχρίδος διὰ τῶν τριῶν γνω-

στῶν χρυσοβούλλων του τῶν ἐτῶν 1019-1020, ὅσον καὶ ἂν τὰ χρυσοβούλλα αὐτὰ δὲν διεσώθησαν εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀλλ' ἐξ ἀντιγράφου εἰς τὸν χρυσοβούλλον λόγον τοῦ ἔτους 1272 τοῦ αυτοκράτορος Μιχαὴλ Η΄ Παλαιολόγου, ἐκδοθέντα διὰ τὴν αὐτοκέφαλον Ἐκκλησίαν τῆς Ὁχρίδος, μετὰ 250 δηλαδὴ περίπου ἔτη, καὶ παρὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ συγγραφέως, ὅτι «Un tel retard laisse à penser à quelques historiens que les textes ne seraient pas authentiques» (σ. 118), χωρὶς βεβαίως νὰ ἀναφέρῃ τὸν κύριον ἀμφισβητητὴν τῆς γνησιότητος τούτων R. L j u b i n k o v i c, Tradicije prime Justinijane u titulaturni Ohridskih arhiepiskopa. «Starina» nov. ser. XVII (1966) 61-75, οὐδὲ τὴν Ἀνακοίνωσιν τοῦ S t. A n t o l j a k εἰς τὸ 12ον Διεθνὲς Συνέδριον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ὁξφόρδη 1966. Ἀσχέτως ἂν τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν δὲν εἶναι παρὰ ἀπλαῖ ὑποθέσεις. Περὶ τοῦ ὅλου θέματος βλέπε εἰς Ἴω. Χρ. Τ α ρ ν α ν ἰ δ η, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 94: Ἡ ἴδρυσις τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος καὶ ἡ κανονικὴ θέσις αὐτῆς ἐπὶ Σαμουήλ καὶ ἐπὶ Βασιλείου Β΄ Βουλγαροκτόνου. Τὴν γνησιότητά των δὲν ἀμφισβητοῦν αἱ ἐκδόσεις τῶν κειμένων αὐτῶν: Μερικὴ ἐκδοσις: Γ. Α. Ρ ἄ λ λ η - Μ. Π ο τ λ η ἦ, Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. I-VI, Ἀθήναι 1852-1859, τόμ. V, σ. 266-269 -I. καὶ Π. Ζ έ π ο υ, Jus Graecoromanum, τόμ. I, Ἀθήναι 1931, σ. 272-273. (Παλαιότερον εἰς Z a c h a r i a e v o n L i n g e t h a l, Jus Graeco-Romanum, τόμ. I-VII, Leipzig 1856-1884, τόμ. III, σ. 319, ὅχι, ὡς ὁ σ. 1892, εἰς σ. 209). Ὀλικὴ ἐκδοσις: V. N. B e n e š e v i ć, Opisane grčkih rukopisej Monast. Sv. Ekateriny na Sinaje (= Περὶ γραφῆς ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Μονῆς τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινᾶ), Catalogus cod. manuscr. gr. in Mon. St. Catherinae in monte Sina, τόμ. 1,3,1, Πετρούπολις 1911, σ. 542-554. Πρβλ. καὶ F r. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, Teil I (565-1025), München-Berlin 1924, σ. 140, ἀριθμ. 806, 807, 808. Πρβλ. καὶ B. G r a n i ć, Kirchenrechtliche Glossen zu den von Kaiser Basileios II. dem autokephalen Erzbisium von Achrida verliehenen Privilegien, «Byzantion» 12 (1937) 215 κ.έ. Αἱ περὶ τούτων γνώσεις τοῦ σ. εἶναι ἐσφαλμέναι, ὡς π.χ. ἡ ἐκδοσις τῶν Ράλλη-Ποτλῆ τὸ 1864 (βλ. σ. 118), ἡ ἐλλιπεῖς, π.χ. ἡ ἐκδοσις τοῦ Benešević δὲν ἀναφέρεται (βλ. σημ. 500 εἰς σ. 196). Ἐπίσης δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ σ. εἰς τὴν σ. 119: «La juridiction de l'église d'Ochrida recouvrait alors l'étendue totale des thèmes dont disposait Byzance dans la péninsule balkanique». Οὕτως ἡ δικαιοδοσία τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως περιερίζετο, κατὰ τὸν συγγραφέα, μόνον εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τινὰς νήσους. Ἀνάξιον καὶ συζητήσεως!

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐργασίας ὁ σ. προσκολλᾷ ἓνα κεφάλαιον μὲ τὸν τίτλον «Grecs, Slaves, Bulgares» (σ. 120-124), εἰς τὸ ὅποσον ἀποκαλύπτει, πέραν τῆς συνήθους εἰς αὐτὸν ἀγνοίας τῶν πραγμάτων, καὶ πολιτικὴν προκατάληψιν, προϋπόθεσιν ἀκατάλληλον διὰ καλλιέργειαν ἀληθοῦς ἐπιστήμης.

Ἄγνων τῶν πραγμάτων μαρτυρεῖ λέγων εἰς τὴν σ. 120: «L'origine même du nom 'Macédoine' reste inconnue...peut-être l'étymologie se trouve-t-elle dans deux mots grecs qui signifiaient: 'haute terre'». Ποίαις λέξεσι ἐννοεῖ ἄραγε; Πιθανῶς «μακεδονικὴ χώρα». Ἡ χώρα ὅμως ἠνομάσθη ἐκ τοῦ ἐγκατασταθέντος εἰς αὐτὴν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δωρικοῦ φύλου καὶ ὄχι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δωρικὸν φύλον ἐκ τῆς χώρας. Ἡ Μακεδονία ἠνομάσθη ἐκ τοῦ φύλου τῶν Μακεδόνων καὶ ὄχι τὸ φύλον τῶν Μακεδόνων ἐκ τῆς Μακεδονίας. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὸ ἔθνικὸν ὄνομα Μακεδῶν προέρχεται ἀπὸ τὸ πανάρχαιον ἑλληνικὸν ἐπίθετον «μακεδνός», ἐπίθετον γνωστὸν εἰς τὸν Ὅμηρον (Ὀδ. Η΄, 106), ὁ ὁποῖος ὀμιλεῖ περὶ τῆς «μακεδνῆς αἰγείροιο», περὶ τῆς «ὑψηλῆς λευκῆς» δηλαδὴ, τοῦ γνωστοῦ δένδρου. Ἀπὸ τὴν ρίζαν τοῦ ἑλληνικοῦ οὐσιαστικοῦ «μᾶκος-μῆκος» μὲ τὸ πρόσφυμα -δ- καὶ τὴν κατάληξιν -νος, ὅπως τὸ «πελι-δ-νός» καὶ πολλὰ ἄλλα, προέκυψε τὸ «μακε-δ-νός». Εἶναι λοιπὸν τὸ «μακεδνός» λέξις ἑλληνικὴ καὶ σημαίνει «μακρὺς-ὑψηλός». Συνεπῶς οἱ Μακεδ-

νοι ή Μακεδόνες διεκρίνοντο ως «άνδρες ύψηλοί», ως είναι κατά τὸ πλεῖστον οἱ ὀρεσίβιοι. Μήπως ὁμοῦς ὁ σ. γνωρίζει, ἀλλὰ ἀποσιωπᾷ ταῦτα;

Τὴν πολιτικὴν προκατάληψιν τοῦ θά ἀφήσωμεν νὰ ἀποκαλύψη ὁ ἴδιος ὁ σ. λέγων ὅτι μετὰ τὴν ρωμαϊκὴν κατοχὴν καὶ τὰς βαρβαρικὰς ἐπιδρομὰς: «La Macédoine passe sous la domination grecque, puis bulgare; elle retrouve enfin son identité, grâce aux efforts de Samuel qui parvint à créer un état sur les ruines de la Bulgarie» (σ.120). Ποίαν «identité» ἐπανεῦρεν ἡ Μακεδονία; Τί ἦτο αὕτη πρὸ τῆς κατακτίσεως τῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων; Σλαβικὸν μὴπως κράτος; Καὶ εἰς τὴν σ.121/2 λέγεται: «les bulgares avaient ainsi imposé leur nom à la Macédoine où des nombreuses sclavinies étaient installées depuis le VIe siècle... le nom «bulgare» appliqué aux Slaves macédoniens était donc plus politique et étatique qu'historique et national. Les Slaves macédoniens dans l'empire de Samuel n'étaient pas plus bulgares que les grecs n'étaient romains». Ποιοὶ ὁμοῦς ἦσαν αὐτοὶ οἱ «Slaves macédoniens dans l'empire de Samuel»; Αἱ ἐντὸς τῆς ἱστορικῆς τοῦλάχιστον Μακεδονίας ἀνύπαρκτοι πλέον αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Καμενιάτης (Βόνν. σ.499, 17 κ.έ.), ὀλίγοι «Σκλαβίνοι» τοῦ 7ου αἰῶνος ἢ οἱ ἐκτὸς τῆς Μακεδονίας Κροάται τοῦ Stjepan Drzislav, Σέρβοι τῆς Ρασκίας ἢ τῆς Διοκλείας τοῦ Βλαδιμήρ, τοὺς ὁποίους ἐκτύπησεν ὁ φερόμενος ὡς ἀρχηγὸς σλαβικοῦ κράτους Σαμουήλ; Καὶ αὐτόθι: «En se parant du titre d'empereur bulgare Samuel n'avait usurpé aucun droit royal bulgare, puisque la dynastie n'existait plus depuis 972... la décision de Samuel n'indique pas que ses sujets étaient des bulgares...l'église bulgare ne reconnut jamais Samuel comme monarque bulgare pas plus que l'église grecque ne reconnut la validité de son couronnement». Ταῦτα δὲν ἐξηγοῦν διατί ὁ ἴδιος ὁ Σαμουήλ αὐτοεπιτιλοφορεῖτο βασιλεὺς τῶν Βουλγάρων καὶ ὄχι τῶν Σλάβων. Καὶ ποία βουλγαρικὴ Ἐκκλησία νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ, ὅταν τὴν ἐποχὴν τοῦ δὲν ὑπῆρχε παρὰ μόνον τὸ ἰδικὸν τοῦ Πατριαρχεῖον τῆς Ὁχρίδος;

Οὕτως ἀνιστόρητοι ἰσχυρισμοὶ ἐδημιούργησαν ζήτημα, εἰς τὸ ὁποῖον, ὡς λέγει ὁ σ. (σ.122): «Grecs, slaves et bulgares pouvaient prétendre chacun de leur côté faire reconnaître la possession de territoires conquis en se referant à un droit d'annexion antérieur et en imposant à ses adversaires son propre idéal politique». Καθαρὰ ὁμολογία, ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ σ. δὲν κάμνει ἐπιστήμην, ἀλλὰ πολιτικὴν, καὶ ποία εἶναι αὕτη ἡ πολιτικὴ.

Ἴδου τώρα μὲ τὰς λέξεις τοῦ συγγραφέως οἱ ἰσχυρισμοὶ τῶν «adversaires», σ. 122: «Pour les bulgares, la nation macédonienne n'a jamais existé depuis mille ans: Les slaves qui peuplaient alors la Macédoine, la Thrace et les territoires serbes avaient pris place à l'intérieur des frontières de l'empire tourano-bulgare; ils étaient à cette époque intimement amalgamés avec les conquérants des territoires byzantins; ils avaient formé un peuple unique, slave par la composition, bulgare par le nom. La dénomination «Macédoine» est un terme géographique et non ethnographique. Samuel avait conduit ses campagnes contre Byzance, jamais contre bulgares; il avait constitué l'empire bulgare occidental, proleant ainsi la tradition étatique bulgare».

Κατὰ τοὺς μὲν λοιπὸν οἱ ὑπήκοοι τοῦ Σαμουήλ ἦσαν Σλάβοι τῆς Μακεδονίας οὐδεμίαν ἐθνολογικὴν σχέσιν ἔχοντες μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ κακῶς ὀνομάζονται Βούλγαροι. Κατὰ τοὺς δὲ οἱ ὑπήκοοι τοῦ Σαμουήλ ἦσαν ἀφομοιωμένοι μὲ τοὺς ἀρχικοὺς Τουρανο-Βουλγάρους Σλάβοι καὶ καλῶς ὀνομάζονται Βούλγαροι. Μόνον διὰ Ἑλληνας δὲν γίνεται λόγος. Ποῦ εἶναι οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς Μακεδονίας ἐπὶ Σαμουήλ, οἱ ρωμαῖοι βυζαντινοὶ ὑπήκοοι;

Ἡ τελικὴ θέσις τοῦ σ. εἶναι (σ. 123) ὅτι τὸ Κράτος τοῦ Σαμουήλ: «...ne fut ni un nouvel état bulgare occidental, ni la prolongation de celui de Preslav, mais un état nouveau: l'état macédonien. Avec sa capital à Prespa, puis à Ochrida, Samuel s'appuya sur une masse ethnique différente de celle de l'ancien Bulgarie». Κάποιαν ὑποψίαν τῆς ἀληθείας φαίνεται νὰ καταπολεμῇ ὁ σ. λέγων (σ. 124): «Sans doute, de nombreux habitants de la Macédoine étaient-

ils d'origine et de nationalité diverses: (Μήπως υπήρχον και Έλληνες;); Tous cependant possédaient en commun une seule et même langue, une écriture, une liturgie et une religion slaves».

Δυστυχώς ἐπῆλθεν ἡ θλιβερά κατακλείς: «Ni les bulgares, malgré leur ordre et leur puissance, ni les slaves macédoniens qui avaient combattu si courageusement, ne furent en état de poursuivre l'oeuvre inachevée de Samuel. De nouveau l'hellénisation se repandait dans les Balkans». Πώς όμως ἐγένετο ἐξελληνισμός χωρίς Έλληνες;

Εἶναι φανερόν, ὅτι αἱ θέσεις τοῦ σ. συμπίπτουν μὲ τοὺς ἐθνικοὺς σκοποὺς τοῦ Κράτους τῶν Σκοπίων, τῆς «Λαϊκῆς Δημοκρατίας τῆς Μακεδονίας», ὁμοσπόνδου κράτους τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς ἰδρυθείσης εἰς τὰ Σκόπια τὴν 2 Αὐγούστου τοῦ 1944, Κράτους, τὸ ὁποῖον:

ἔταξε στὸν ἑαυτό του καὶ διακήρυξε στὸν κόσμον, ὡς δικαίωση τῆς παρουσίας του, δυὸ σταθεροὺς ἐθνικοὺς σκοποὺς:

1. *Νὰ πείσῃ τὰ ἄλλα ἔθνη ὅτι οἱ κάτοικοί του, ποῦ, ὡς σλαβόφωνους, τοὺς διεκδικοῦσαν ὡς τώρα γιὰ ὁμογενεῖς τους ἄλλοτε ἢ Βουλγαρία καὶ ἄλλοτε ἢ Σερβία, δὲν εἶναι οὔτε Βούλγαροι οὔτε Σέρβοι, ἀλλὰ ἕνας ιδιαίτερος λαός, ποῦ κατοικεῖ ἐδῶ καὶ τέσσαρις χιλιάδες χρόνια στὴ χώρα αὐτή, ὁμοίως συνεχιστῆς τῆς ἐθνότητος τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων, ἐπομένως Μακεδόνες, καὶ τὸ κράτος τους τίποτε ἄλλο παρὰ Μακεδονία.*

2. *Νὰ πείσῃ τὰ ἄλλα ἔθνη ὅτι οἱ κάτοικοί του, ὡς Μακεδόνες, δικαιοῦνται νὰ θεωροῦν ἐθνικὴ τους κληρονομία ὁλόκληρη τὴ χώρα ποῦ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὀνομάζεται Μακεδονία, δηλαδή ὄχι μόνον τὸ μικρὸ σλαβόφωνο τμήμα τῆς Μακεδονίας τοῦ Πιρίν, ποῦ ἀνήκει σήμερα στὴ Βουλγαρικὴ ἐπιχράτεια, ἀλλὰ καὶ τὴν ἑλληνικὴ Μακεδονία, τὴ «Μακεδονία τοῦ Αἰγαίου», ὅπως τὴν ὀνόμασαν.*

[Νικολάου Π. Ἀνδριώτη (καθηγητοῦ τῆς γλωσσολογίας τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Τὸ ὁμόσπονδο κράτος τῶν Σκοπίων καὶ ἡ γλῶσσα του, Θεσσαλονίκη 1960, σ. 6 (Εἰσαγωγή)].

Εἰς ταῦτα ἔχουν δοθῆ πολλὰ ἀπαντήσεις ἀπὸ ἐπιστήμονας ἱστορικούς. Παραθέτομεν κατ' ἐπιλογὴν ἀπόσπασμα μιᾶς, ἀπὸ τὰς πλέον ἡπίας, τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Rutgers University τῆς Ἀμερικῆς (New Brunswick, N.Y.) Peter Charanis. Βιβλιοκρίνων τὴν *Istoriija na Makedonskiot narod*, vol. I, Skorje 1969, τοῦ Ἐθνικοῦ Ἱστορικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Σκοπίων, εἰς «Balkan Studies» 13, I (1972) 166-168, ὁ P. Charanis λέγει: *The assumption of the authors that the kingdom of Samuel was «macedonian» and not bulgarian in character has, of course, certainly in so far as one can judge from the sources, no basis in fact. The historian can understand, and even sympathize with, the desire of the slavs of yugoslav Macedonia to trace their roots as a distinct nation deep in to the distant past, but he cannot condone the artificial creation of any such root* (σ. 167/8).

Ταῦτα διὰ τοὺς ὁμολογημένους παρομοίους πολιτικοὺς σκοποὺς τῆς ἐργασίας. Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ὁμως ἡ ἐργασία εἶναι ἐν γένει πρωτόλειον ἀρχαρίου ἐν τῇ ἐπιστῆμῃ, μὴ γνωρίζοντος καλῶς οὔτε τὴν ὕλην τῆς Ἱστορίας οὔτε τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον ἐργασίας καὶ μὴ σεβομένου τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Εἰδικώτερον ὁ σ. τῆς δὲν γνωρίζει Ἑλληνικὰ καὶ λαμβάνει γινώσιν τῶν βυζαντινῶν πηγῶν ἐκ μεταφράσεων. Χρησιμοποιεῖ κατὰ τὸ πλεῖστον σλαβικὴν βιβλιογραφίαν, ἰδίως ὁμοῖδεατῶν του, καὶ πολὺ ὀλίγην εὐρωπαϊκὴν, συσσωρεύων οὕτω καὶ τὰ ἐσφαλμένα τῶν ἄλλων εἰς τὴν ἐργασίαν του καὶ ἀγνοῶν σημαντικὸν μέρος ὑπαρχούσης σχετικῆς διεθνοῦς βιβλιογραφίας. Αἱ παραπομπὰι του σπανίως τεκμηριώνουν τοὺς ἰσχυρισμοὺς του, ἀλλ' ἀσχολοῦνται ἐνοχλητικῶς μὲ δευτερευούσας πληροφορίες, πολλὰκις ἐσφαλμένας. Ὁ ἴδιος ἀντιφάσκει συχνὰ πρὸς ἑαυτὸν ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῆς αὐτῆς σελίδος. Εἶναι προκατελιημένος ἀπὸ πολιτικὰς σκοπιμότητας καὶ προσπαθεῖ μὲ διαστροφὰς τῆς ἀληθείας καὶ μὲ παραβάσεις τῶν κανόνων τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐργασίας νὰ ὑποστηρίξῃ ὠρισμένας πολιτικὰς θέσεις.

Βεβαίως ἡ ἐργασία ἐγένετο διὰ τὴν ἀποκτηθῆ ὁ ἀκαδημαϊκὸς τίτλος τοῦ διδάκτορος τρίτου κύκλου. Ἐὰν αὕτη φορτωμένη μὲ τόσα λάθη ἀγνοίας καὶ λάθη μεθόδου ἐγένετο δεκτὴ, τοῦτο ἀποτελεῖ εὐθύνην τοῦ κατὰ τεκμήριον περισσότερα γνωρίζοντος Εἰσηγητοῦ τῆς καὶ δὲν θὰ ἀψηχόλει τὴν βιβλιοκρισίαν, ἐὰν δὲν εἶχεν ἀποσταλῆ προκλητικῶς εἰς τὴν Διεύθυνσιν τοῦ ἀνά χειρας Περιοδικοῦ τῆς Ἑταιρείας.

Γ. Ι. ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ

Dumbarton Oaks Bibliographies, Based on Byzantinische Zeitschrift.

Series I: Literature on Byzantine Art, 1892-1967.

Volume I: By Location. Part I: Africa, Asia, Europe (A-Ireland). Σελ. I-LXVIII + 518. Part II: Europe (Italy-Z), Indices, σελ. 1-499. Edited by Jelisaveta S. Allen. Published for the Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, D.C. London 1973. (Mansell information/publishing limited—3 Bloomsbury Place, London WC 1A 2QA).

Volume II: By Categories. Edited by Jelisaveta Stanojevich Allen. Published for the Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, D.C. London Washington 1976. (Mansell information/publishing limited—3 Bloomsbury Place, London WC 1A 2QA), σελ. I-XXV + 586.

Ὅγκωδες (πλέον τῶν 1600 σελίδων πρὸς τὸ παρόν), κοπιῶδες (παρασκευάζεται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν) καὶ λίαν ἐξυπηρετικὸν ἔργον (ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν εὐρίσκει τις τί ἐγράφη ἀπὸ τοῦ 1892 ἐπὶ ὀρισμένου θέματος βυζαντινῆς τέχνης), βασιζόμενον εἰς τὰς βιβλιογραφικὰς πληροφορίας τοῦ περιοδικοῦ Byzantinische Zeitschrift (III. Abteilung: Bibliographische Notizen und Mitteilungen) ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ τούτου (1892), καὶ συγκεντρῶνον τὰς πληροφορίας αὐτάς, ὅπως ἔχουν εἰς τὸ περιοδικὸν (τίτλος, γλῶσσα, κριτικὰ σχόλια τοῦ ἀρμοδίου συνεργάτου).

Ἐξεδόθη ἀπὸ τοῦ 1973-1976 ἢ ὡς ἄνω Πρώτη Σειρὰ (Series I: Literature on Byzantine Art, 1892-1967), περιέχουσα τὴν Βιβλιογραφίαν τῆς Βυζαντινῆς Τέχνης εἰς τοὺς πρώτους 60 τόμους (τόμ. 1-60, 1892-1967) τῶν Βυζαντινῶν Χρονικῶν (Byzantinische Zeitschrift). Ἡ Πρώτη Σειρὰ αὐτὴ χρησιμοποιεῖ τὸ αὐτὸ ὑλικὸν (τόμ. 1-60) δύο φορές, εἰς δύο τόμους. Εἰς τὸν Α' Τόμον κατατάσσει τὸ ὑλικὸν γεωγραφικῶς (Volume I: By Location). Εἰς τὸν Β' Τόμον κατατάσσει τοῦτο κατὰ κατηγορίας (Volume II: By Categories).

Ὁ Α' Τόμος, διὰ λόγους ἀσφαλῶς εὐχρηστίας τοῦ ὅγκου του, διαιρεῖται εἰς δύο χωριστὰ Μέρη. Τὸ Α' Μέρος περιέχει τὴν Ἀφρικὴν, τὴν Ἀσίαν καὶ μέρος τῆς Εὐρώπης (A-Ireland). (Part I: Africa, Asia, Europe, A-Ireland, σελ. I-LXVIII + 518). Τὸ Β' Μέρος περιέχει τὸ ὑπόλοιπον τῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς Πίνακας. (Part II: Europe, Italy-Z, Indices, σελ. 1-499).

Τὸ Α' Μέρος περιέχει μετὰ δύο Προλόγους (C. Loerke - H. - G. Beck, σ. VII-IX) κατατοπιστικὴν Εἰσαγωγὴν (Introduction, σ. XI κ.έ.), ὅπου α) ὑπὸ τὸν τίτλον Classification (σ. XII-XIII) δίδονται ἐξηγήσεις διὰ τὴν ἀκολουθηθεῖσαν μέθοδον κατατάξεως τοῦ ὑλικοῦ, β) ὑπὸ τὸν τίτλον Index Codes and Numbers (σ. XIII) δίδονται ἐξηγήσεις διὰ τὸ κωδικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐφηρμόσθη πρὸς ταχεῖαν ἀνεύρεσιν τοῦ ζητουμένου ἐντὸς τοῦ Α' Τόμου, ὡς καὶ ἄλλαι ἐξηγήσεις διὰ τὸν τρόπον ἐργασίας τῶν ἐκδοτῶν (Transliteration, σ. XIV-Filing, σ. XIV). Ἡ ἐν λόγω μέθοδος καὶ τὸ κωδικὸν σύστημα ἔχουν ἐν συντομίᾳ ὡς ἑξῆς:

α) Τὸ ὑλικὸν εἰς ὀλόκληρον τὸν Ἀ' Τόμον, ὅπως διεφάνη ἤδη, χωρίζεται πρῶτον τοπογραφικῶς καὶ ἀλφαβητικῶς εἰς γεωγραφικὰς ἐνότητες. Πρῶτον δηλαδὴ εἰς ἡπειροὺς ἀλφαβητικῶς (continents): Ἀφρικὴ, Ἀσία, Εὐρώπη. Κατόπιν ἐκάστη ἡπειρὸς χωρίζεται ἀλφαβητικῶς εἰς χώρας (countries): Π.χ. Ἀφρικὴ: Algeria, Egypt, Ethiopia and Eritrea, Libya κτλ. Ἐκάστη «χώρα» διαιρεῖται εἰς περιόχας (regions) καὶ ἐκάστη «περιοχὴ» εἰς τοποθεσίας (sites).

Εἰς τὸ ὑλικὸν ὅμως μιᾶς «χώρας» (country), πρὶν νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἀφορῶντα «περιοχὰς» καὶ «τοποθεσίας» αὐτῆς, προτάσσονται Γενικά Ἔργα (General Works), ἀφορῶντα κατ' εἶδος Ἀρχιτεκτονικὴν, Μωσαϊκὰ, Ζωγραφικὴν, Γλυπτικὴν (Μορφικὰ Εἶδη-Form Classes). Τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει εἰς τὸ ὑλικὸν τῶν «περιοχῶν» (regions) καὶ τῶν «τοποθεσιῶν» (sites), ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ὑλικὸν τῶν «χωρῶν» (countries), τὸ ὅποιον προσφέρεται πρὸς τοῦτο.

Βεβαίως ἡ γεωγραφικὴ αὐτὴ κατάταξις εἶχε τὰς δυσκολίας της, αἱ ὁποῖαι ἐπέβαλον μερικὰς ἀναγκαίας αὐθαιρεσίας. Οὕτω π.χ. 1) ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωσις κατατάσσεται ὀλόκληρως εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ὄχι μισὴ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μισὴ εἰς τὴν Ἀσίαν, ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Γεωργία αὐτῆς ὅμως, λόγῳ τῆς σπουδαιότητος τῆς Τέχνης των, εὐρίσκουν μεταχειρίσιν χωριστῆς «χώρας», ἀλλ' ἀκολουθοῦν εἰς τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν παρὰ πᾶν ἀλφάβητον τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωσιν, 2) ἡ εὐρωπαϊκὴ Τουρκία μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἡ Ἀσιατικὴ Τουρκία ἀποτελοῦν μαζί «χώραν» τῆς Ἀσίας, 3) αἱ Νῆσοι κατατάσσονται εἰς τὰς «τοποθεσίας» τῶν «χωρῶν», εἰς τὰς ὁποίας πράγματι ἀνήκουν, αἱ μεγάλαι ὅμως ἐξ αὐτῶν, ὅπως ἡ Κρήτη, ἡ Σαρδηνία καὶ ἡ Σικελία, ὑποδιαιροῦνται ὡσάν νὰ ἦσαν «χῶραι», ἐνῶ ἡ Κύπρος καὶ ἡ Μάλτα κατατάσσονται ὡς χωρισταὶ «χῶραι» εἰς τὴν Εὐρώπην εἰς τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν «χωρῶν» τῆς Εὐρώπης, 4) ἡ Κωνσταντινούπολις εὐρίσκει μεταχειρίσιν «χώρας» μετὰ ὅλας τὰς σχετικὰς ὑποδιαιρέσεις καὶ τοποθετουμένη εἰς τὸ τέλος τῶν «τοποθεσιῶν» τῆς «χώρας» Τουρκίας τῆς «ἡπείρου» Ἀσίας εὐρίσκεται εἰς τὴν σειρὰν πρὸ τῶν «χωρῶν» τῆς «ἡπείρου» Εὐρώπης, ἡ ὁποία οὕτως ἄρχεται μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, οὕτως εἰπεῖν. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι μικρότεροι περιπτώσεις φαινομενικῶν αὐθαιρεσιῶν, περὶ τῶν ὁποίων δίδονται ἐξηγήσεις εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπικεφαλίδαν Classification (σ. XII κ.έ.).

β) Εἰς τὸ κωδικὸν σύστημα κάθε «παράθεσις» (entry) βιβλιογραφικῆς σημειώσεως ἀπὸ τὸ Byzantinische Zeitschrift λαμβάνει κωδικὸν ἀριθμὸν ἀπὸ τὸ I κ.έ. καὶ οὕτως εἶναι ἠριθμημέναι αἱ «παραθέσεις» κατὰ τὴν γεωγραφικὴν κατάταξιν τοῦ ὑλικοῦ ἐξ ἀρχῆς. Οὕτω π.χ. ἡ πρώτη «παράθεσις» βιβλιογραφικῆς σημειώσεως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Βιβλιογραφίας (Part I, σ. 1) ἔχει κωδικὸν ἀριθμὸν I: AB Africa general: AB 0001 I BZ (1898) 181, ἡ ἐπομένη 0002 κ.ο.κ.

Τοῦ κωδικοῦ ἀριθμοῦ προηγοῦνται τέσσαρα κεφαλαῖα γράμματα. Τὸ πρῶτον Ἀ' σημαίνει Τέχνη (art) καὶ διακρίνει τὴν Σειρὰν ἀπὸ ἄλλας μελλοντικὰς. Τὸ δεῦτερον γράμμα συμβολίζει τὴν «ἡπειρον»: AB=Τέχνη-Ἀφρικὴ, AC=Τέχνη-Ἀσία, AD=Τέχνη-Εὐρώπη. Τὸ τρίτον καὶ τὸ τέταρτον γράμμα εἶναι τὰ δύο πρῶτα ἀρχικὰ γράμματα τοῦ ὀνόματος τῆς «χώρας»: AB AL=Τέχνη-Ἀφρικὴ-Ἀλγερία, AD AL=Τέχνη-Εὐρώπη-Ἀλβανία.

Τὰ τέσσαρα αὐτὰ κεφαλαῖα γράμματα καὶ ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς τῆς παρατιθεμένης βιβλιογραφικῆς σημειώσεως τοῦ BZ τίθενται ἐκάστοτε εἰς τὸ ἄνω ἀριστερὸν ἄκρον κάθε ἀριστερᾶς (verso) καὶ εἰς τὸ ἄνω δεξιὸν ἄκρον κάθε δεξιᾶς (recto) σελίδος, ἐνῶ εἰς τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς τίθεται τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τῆς πρώτης βιβλιογραφικῆς σημειώσεως αὐτῆς καὶ εἰς τὸ μέσον τῆς δεξιᾶς τὸ ὄνομα τοῦ τόπου τῆς τελευταίας βιβλιογραφικῆς σημειώσεως αὐτῆς. Οὕτω:

AB EG 0527	Qatar	White Monastery	AB EG 0563
Qatar			

White Monastery

Τουιοτοτρόπως με τὸ ἄνοιγμα οἰασδῆποτε σελίδος τοῦ Α΄ Τόμου γνωρίζει κανεὶς πρὸς εὐρίσκειται τοπογραφικῶς καὶ ἡμπορεῖ νὰ κινηθῆ ἐντὸς τοῦ Τόμου διὰ νὰ εὕρῃ τὸν ζητούμενον τόπον ἢ τὸ ζητούμενον ὄνομα συγγραφέως, εἰς τὸ ὁποῖον παρέπεμψαν αὐτὸν ἀντιστοίχως οἱ δύο Πίνακες, οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὸ τέλος τοῦ Β΄ Μέρους (Part II).

Μετὰ τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς παρατιθεμένης ἐκ τοῦ ΒΖ βιβλιογραφικῆς σημειώσεως καὶ πρὸ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸν ἀνάλογον τόμον, ἔτος καὶ σελίδα τοῦ περιοδικοῦ τίθενται πάλιν τὰ κεφαλαῖα γράμματα καὶ ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς ὁ ἀντιστοιχῶν εἰς τὴν παρατιθεμένην σημείωσιν (entry). Οὕτω:

AB AL 0002 BZ 5 (1896) 645 (= Τέχνη-Ἀφρικῆ-Ἀλγερία, κωδικὸς ἀριθμὸς 0002, Byzantinische Zeitschrift, τόμ. 5 (1896), σ. 645).

Τῆς Εἰσαγωγῆς ἔπονται: 1) Πίναξ τοῦ πλήρους τῶν περιοδικῶν καὶ τῶν συντομογραφημένων τίτλων (Key to Periodicals and Abbreviated Titles, σ. XII). 2) Πίναξ τοῦ πλήρους τῶν ὀνομάτων τῶν ὑπογραφόντων δι' ἀρχικῶν συντακτῶν τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων (Key to Contributor's Initials, σ. LXI) καὶ 3) Πίναξ τῆς διαιρέσεως τῶν περιεχομένων τῆς «Βιβλιογραφίας» κατὰ ἡπείρους, χώρας, περιοχᾶς καὶ τοποθεσίας. Ἀκολουθεῖ τὸ ὑλικὸν τῆς «Βιβλιογραφίας», κατανεμημένον κατὰ τὸ ὡς ἀνωτέρω γεωγραφικὸν καὶ κωδικὸν σύστημα, τῆς Ἀφρικῆς, Ἀσίας καὶ μέρους τῆς Εὐρώπης (A-Ireland).

Τὸ Β΄ Μέρος μετὰ τὸ ὑλικὸν τῆς «Βιβλιογραφίας» τοῦ ὑπολοίπου τῆς Εὐρώπης (Italy-Z) περιέχει εἰς τὸ τέλος: 1) Ἀλφαβητικὸν πίνακα τῶν γεωγραφικῶν ὀνομάτων μετὰ παράθεσιν τῶν κωδικῶν στοιχείων ἐκάστου: Π.χ. Aach AD GE 0067 (= Τέχνη-Εὐρώπη-Γερμανία 0067), 2) ἀλφαβητικὸν πίνακα τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων μετὰ παράθεσιν τῶν κωδικῶν στοιχείων ἐκάστου: Π.χ. P.L. Abatangelo AD IT 0875 (= Τέχνη-Εὐρώπη-Ἰταλία 0875). Οὕτως ὥστε εἴτε γεωγραφικὸς τόπος εἴτε ὄνομα συγγραφέως ζητεῖται παραπέμπεται ὁ ἀναζητῶν ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ δύο Πινάκων ὄχι εἰς ἀριθμὸν σελίδος τοῦ Τόμου (σελίδωσις ὑπάρχει), ὅπερ θὰ ὑπεχρέωνε εἰς ἀνάγνωσιν δύο στηλῶν μεγάλου σχήματος σελίδος, ἀλλ' εἰς τὰ κωδικὰ στοιχεῖα, τὰ εὐρισκόμενα ἐπὶ κεφαλῆς καὶ εἰς τὰς γωνίας τῶν σελίδων, ὅπερ καθιστᾷ τὴν ἀναζήτησιν ταχεῖαν. Τὸ σύστημα τοῦτο κατατάξεως καὶ ἀναζήτησεως τοῦ ὑλικοῦ εἶναι ἀσφαλέστερον καὶ ταχύτερον.

Ὁ Β΄ Τόμος τῶν Dumbarton Oaks Bibliographies, Based on Byzantinische Zeitschrift τῆς Σειρᾶς I (Series I. Literature on Byzantine Art, 1892-1967), προσφέρει ὑλικὸν τοῦ Α΄ Τόμου διατεταγμένον κατὰ κατηγορίας (Volume II: by categories).

Μετὰ τὸν Πίνακα Περιεχομένων εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Classification (σ. XIII) ἐξηγεῖται ὑπὸ τῆς ἐκδοτρίας (Jelisaveta Stanojevich Allen) ὅτι α) τοπογραφικῶς περιορισμέναι βιβλιογραφικαὶ σημειώσεις τοῦ Α΄ Τόμου δὲν περιελήφθησαν εἰς τὸν Β΄ Τόμον, β) ἐξαιρέσεις ἐκ τοῦ ἀνωτέρω ἐγένετο διὰ τὴν Μικροτεχνίαν (Minor Arts), γ) περιελήφθησαν ἀντικείμενα Μουσείων καὶ Συλλογῶν, ἀδιαφόρως ἐὰν ταῦτα ὑπάρχουν ἢ ὄχι εἰς τὸν Α΄ Τόμον, δ) κατὰ κανόνα κριτικὰ σχόλια τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τοῦ Α΄ Τόμου δὲν περιελήφθησαν εἰς τὸν Β΄ Τόμον, ε) ἐκ λόγων συγκεντρώσεως ὁμοίου ὑλικοῦ ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐδημιουργήθησαν νέαι ὑποδιαιρέσεις τῶν μορφικῶν κατηγοριῶν (Form Classes), ὡς Βασιλικὴ καὶ Διακόσμησις (τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς-Γενικῆς), Πορτραῖτα καὶ Σαρκοφάγοι (τῆς Γλυπτικῆς-Γενικῆς). Καὶ ἄλλα μικρότερα, περὶ τῶν ὁποίων βλέπε σ. XIV τῆς ἐν λόγῳ Εἰσαγωγῆς.

Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν πάλιν καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον Index Codes and Numbers (σ. XIV/VI) ἐξηγεῖται ὅτι α) οἱ κωδικοὶ ἀριθμοὶ τοῦ Β΄ Τόμου ἀντιστοιχοῦν πρὸς ἐκείνους τοῦ Α΄ Τόμου, β) πρὸ τοῦ κωδικοῦ ἀριθμοῦ χρησιμοποιοῦνται τώρα τρία κεφαλαῖα γράμματα: Τὰ πρῶτα δύο, ἄΑ, σημαίνουν Ἱστορίαν τῆς Τέχνης-Γενικῆς. Τὸ τρίτον γράμμα συμβολίζει τὴν μορφήν ἢ τὸ ὑλικὸν κατασκευῆς τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἀλφάβητον. Οὕτω: ΑΑ Β = Τέχνη-Γενικὰ Βιβλιογραφία καὶ φιλολογικαὶ πηγαί, ΑΑ C = Τέχνη-Γενικὰ ἔργα, ΑΑ D = Τέχνη-Γενικὰ Ἀρχιτεκτονικῆ, ΑΑ E = Τέχνη-Γενικὰ Γλυπτικὴ κ.ο.κ.

Ἐκκολουθεῖ Πίναξ προσθηκῶν εἰς τὸν Πίνακα τοῦ πλήρους τῶν τίτλων περιοδικῶν τοῦ Α' Τόμου (Key to Periodicals and Abbreviated Titles-Addenda) καὶ Πίναξ τοῦ πλήρους ὀνόματος τῶν ὑπογραφόντων με ἀρχικὰ τὰς βιβλιογραφικὰς σημειώσεις εἰς τὸ Byzant. Zeitschrift (Key to Contributor's Initials), ὁ ὁποῖος ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς ἐκεῖνον τοῦ Α' Τόμου.

Ἐκκολουθεῖ ἡ «Βιβλιογραφία», τὸ ὑλικὸν δηλονότι ἐκ τοῦ Byzant. Zeitschrift, με τὰς ἐξῆς Κατηγορίας, ἀλφαβητικῶς διατεταγμένας:

AA B=Bibliographies and Literary Sources	AA I=Minor Arts
AA C=General Works	AA J=Iconography
AA D=Architecture	AA K=Artists
AA E=Sculpture	AA L=Museums, Collections, Exhibitions, Museum Catalogues
AA F=Mosaics	
AA G=Painting	
AA H=Illuminated Manuscripts	AA M=Restoration and Protection of Monuments.

Ἐκάστη τῶν Κατηγοριῶν ὑποδιαιρεῖται περαιτέρω. Εἰς τὸ τέλος ὑπάρχει Γενικὸς Πίναξ (General Index) ἀλφαβητικὸς τῶν πραγμάτων καὶ ἀλφαβητικὸς Πίναξ τῶν Συγγραφέων (Index of Authors) τῶν βιβλιογραφικῶν σημειώσεων τοῦ Byzant. Zeitschrift, διάφορος ἐκεῖνου εἰς τὸ τέλος τοῦ Β' Μέρους τοῦ Α' Τόμου λόγῳ τῶν γενομένων ἀφαιρέσεων καὶ προσθηκῶν. Οὕτως ὁ Β' Τόμος εἶναι συμπληρωματικὸς τοῦ Α' Τόμου, διότι μέρος, μέγα βεβαίως, ἀλλὰ μέρος, τοῦ Α' Τόμου ἐπαναλαμβάνεται με διαφορετικὴν κατάταξιν τοῦ ὑλικοῦ του εἰς τὸν Β' Τόμον, ἐνῶ νέον ὑλικόν, μὴ ὑπάρχον εἰς τὸν Α' Τόμον, προστίθεται τῶρα εἰς τὸν Β' Τόμον.

Ὁ τρόπος ἀναζητήσεως εἶναι ὁ αὐτός, ὡς καὶ εἰς τὸν Α' Τόμον, εὐκόλος καὶ ταχύς: Εἰς τὴν ἄνω ἀριστερὰν καὶ δεξιὰν γωνίαν τῶν σελίδων ὑπάρχουν τὰ τρία κεφαλαῖα γράμματα καὶ ὁ κωδικὸς ἀριθμὸς. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἄνω μέρους ἐκάστης σελίδος ὑπάρχει πάλιν εἰς μὲν τὴν ἀριστερὰν ἢ πρώτη, εἰς δὲ τὴν δεξιὰν ἢ τελευταία ἀναγραφὴ τῆς ἀντιστοίχου σελίδος. Ἐστὼ, ὡς παράδειγμα, ὅτι ἀναζητοῦμεν δημοσιεύματα διὰ τὸν ζωγράφον τοῦ 14ου αἰῶνος Μιχαὴλ Ἀστραπᾶν. Εἰς τὸν ἀλφαβητικὸν Γενικὸν Πίνακα, τὸν εὐρισκόμενον εἰς τὸ τέλος τοῦ Β' Τόμου, ἀνευρίσκομεν, ὡς εἰς Λεξικόν, τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ σημειοῦμεν τὸν κωδικὸν τοῦ ἀριθρὸν: Μιχαὴλ Ἀστραπᾶς, ζωγράφος 14ου αἰ. AA K 0100-0105 (σ. 492). Ἀνοίγοντες τὸν Β' Τόμον εἰς τὰς σελίδας, εἰς τὰς ἄνω γωνίας τῶν ὁποίων ὑπάρχουν τὰ κεφαλαῖα γράμματα AA K (=Τέχνη-Γενικά-Καλλιτέχναι, Artists) καὶ κωδικοὶ ἀριθμοὶ πλησιάζοντες εἰς τοὺς ζητούμενους 0100-0105, εὐρίσκομεν κατερχόμενοι τὴν σχετικὴν στήλην τέσσαρας βιβλιογραφικὰς σημειώσεις δημοσιευμάτων περὶ Μ. Ἀστραπᾶ (AA K 0100, AA K 0103, AA K 0104, AA K 0105), εἰς ἐκάστην τῶν ὁποίων ὑπάρχει κάτωθι τοῦ κείμενου τῆς καὶ παρὰ τὸν ἐπαναλαμβανόμενον κωδικὸν ἀριθμὸν καὶ ἡ σχετικὴ παραπομπὴ εἰς σχετικὸν τόμον, τὸ ἔτος καὶ τὴν σελίδα τοῦ BZ, ὅπου ἡ σημείωσις, τῆς ὁποίας τὸ κείμενον παρετέθη ἀνωτέρω. Τοῦτο, διότι τὸ κείμενον τοῦτο, ὡς ἐλέχθη εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν, δὲν εἶναι πάντοτε πλήρες.

Τὸ σύστημα ἀναζητήσεως ἐκμανθάνεται σχεδὸν αὐτομάτως με τὴν πρώτην προσπάθειαν καὶ αὐτόματος εἶναι καὶ ἡ ἀνακούφισις τοῦ ἀναζητούντος κατόπιν τῆς εὐκόλου καὶ ταχείας ἐπιτυχίας του. Ὅλον τὸν οὕτως ἐξοικονομούμενον χρόνον καὶ κόπον ἀναριθμητῶν ἐρευνητῶν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος προκατέβαλον εἰς ποσὰ γιγαντιαία οἱ συντάξαντες τὸ ὄγκωδες, κοπιώδες καὶ χρησιμώτατον ἔργον, διὰ τὸ ὅποιον εἶναι εὐγνώμονες οἱ ἐρευνηταί.

Ἄρχεϊον Ἰωάννου Καποδίστρια, ἐπιμέλεια Κώστα Δαφνῆ, τ. Α', ἔκδ. «Ἐταιρείας Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν», Κέρκυρα 1976, 8ον, σελ. λη' + 324.

Ἄνταποκρίνεται ἀναμφίβολα στὴν πραγματικότητα ἢ διαπίστωση στὴν ὁποία καταλήγουν τόσο ὁ ἐκδότης τοῦ Ἄρχεϊου Καποδίστρια κ. Κων. Δαφνῆς στὸ γενικὸ εἰσαγωγικὸ σημειώμα του πού προτάσσεται στὸν Α' τόμο τοῦ Ἄρχεϊου, ὅσο καὶ ὁ κ. Κων. Δημαρᾶς στὸν ἐμπεριστατωμένον πρόλογο πού ἀκολουθεῖ: Ὁ Καποδίστριας, πού ὡς Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος συνέδεσε τὴ μοίρα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ζωῆς του μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ βίου τοῦ ἀναγεννώμενου ἔθνους, γίνεται περισσότερο ἄγνωστος ὅσο ἡ συγγραφικὴ ἐνασχόληση γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του πολλαπλασιάζεται. Ἡ ἀντινομία αὐτὴ δὲν εἶναι τόσο δυσεξήγητη, ἀν ληφθῆ ὑπόψη τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ καθένας χρησιμοποιοῦσε τὰ Καποδιστριακὰ κείμενα, πού ἀνακαλύπτονταν σὲ ἰδιωτικὰ καὶ κρατικὰ ἀρχεῖα, κατὰ τρόπο πού ὑποβοηθοῦσε τὴν ἄποψη, θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ, ἐπαινετικὴ ἢ κατακριτικὴ, τὴν ὁποία ἤθελε ἐκ προοιμίου νὰ ὑποστηρίξῃ. Ἔτσι τὸ ἀρχεῖο ὕλικό δὲν κατηύθυνε μὲ τὸ περιεχόμενό του καὶ τὴν κριτικὴ τῶν ἰδεῶν καὶ ἰῶν γεγονότων, πού περιέχονταν σ' αὐτό, τὴ σκέψη τοῦ συγγραφέα γιὰ τὴ συναγωγὴ ἀντικειμενικῶν συμπερασμάτων, ἀλλὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς μέσο, κατατεμαχιζόμενον πολλὰς φορὲς ἀπὸ τὴ σκοπιμότητα, γιὰ νὰ ὑπηρετηθῆ ἢ πρόθεση πού εἶχε τεθῆ ὡς σκοπὸς τῆς συγγραφῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς δρόμους πού διάνοιγε τὸ ἀποκαλύπτόμενον ἀρχεῖο ὕλικό. Μ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις, ὅσο τεράστια κι ἂν εἶναι ἡ βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὸν Καποδίστρια, ὀλοκληρωμένη σύνθεση τῆς πολυδιάστατης προσωπικότητάς του δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχουμε.

Ἦταν, γι' αὐτό, ὀρθοτάτη ἢ σύλληψη τῆς ἰδέας ἀπὸ τὴν Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν καὶ μεγάλη ἐθνικὴ προσφορά ἢ ὑλοποίησή της: νὰ ἐκδώσῃ, δηλαδή, σὲ σειρὰ τόμων—λέγεται ὅτι θὰ φτάσουν τοὺς 15— ὅλα τὰ σωζόμενα Καποδιστριακὰ κείμενα σὲ κρατικὰ ἢ ἰδιωτικὰ ἀρχεῖα στὴν Ἑλλάδα καὶ στὸ ἐξωτερικό. Θὰ δοθῆ μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ στοὺς μελετητὲς ὅλο τὸ ὕλικό πού ὑπάρχει καὶ θὰ ἔχουν στὴ διάθεσή τους ὀλοκληρὸ τὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων καὶ ὄχι ἀποσπάσματα τὰ ὁποῖα ἀλλοίωσαν τὴν εἰκόνα. Ἔτσι, μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου, θὰ ἀναδυθῆ ἡ μορφή τοῦ Κυβερνήτη καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως πραγματικὰ ἦταν καὶ ὄχι ὅπως, ἀνάλογα μὲ τὴν τοποθέτηση τῶν συγγραφέων, ἐμφανίζονταν. Ὅταν, ἐπομένως, ὀλοκληρωθῆ ἡ ἐκδοσιμὴ τῶν κειμένων, οἱ συγγραφεῖς θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ κινηθοῦν στὰ πλαίσια πού αὐτὰ ὑπαγορεύουν μὲ τὸ περιεχόμενό τους καὶ θὰ ἀφήσουν τὸν ἀδικαιολόγητο ἐξωραϊσμὸ καταστάσεων ἢ τὴν ἐμπαθῆ κατάκριση.

Ἄπὸ τὸν Α' τόμο τοῦ Ἄρχεϊου διαπιστώνεται μὲ πόση συνειδηση εὐθύνης ἐργάστηκαν οἱ ἐκδότες. Οἱ δυσκολίες πού ἔπρεπε νὰ ξεπεράσουν ἦταν πολλὰς καὶ ἀναφέρονταν κυρίως στὴ μέθοδο ἐμφανίσεως τοῦ ἀρχεῖο ὕλικου. Προτίμησαν τελικὰ νὰ παρουσιάσουν τὰ κείμενα μὲ χρονολογικὴ βάση καὶ ἡ ἀπόφασί τους αὐτὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὀρθή, γιὰ τὴ διευκολύνεται ἔτσι ὁ μελετητὴς νὰ παρακολουθῆσῃ τὴ ζωὴ, τὶς ἀποφάσεις, τὶς προθέσεις, τὸ ἔργο καὶ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτικοῦ στὴν ἐξελεγκτικὴ πορεία τους, ἐνῶ ταυτόχρονα παρέχει τὴ δυνατότητα δημιουργίας αὐτοτελῶν ἐνοτήτων πού συνδέονται μὲ μιὰ συγκεκριμένη ἀποστολὴ ἢ δραστηριότητα. Χρησιμοποίησι ἄλλων μεθόδων, ὅπως παρατηροῦν καὶ οἱ ἐκδότες, θὰ ἐμπόδιζε τὸ εὐρὸ κοινὸ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐκδοσιμὴ κατὰ τρόπο πού νὰ βοηθῆ στὴν κατανόησι τῆς προσωπικότητάς τοῦ Κυβερνήτη. Μία ἄλλη μέθοδος ἐξ ἄλλου θὰ ὑποχρέωνε τὸν ἐκδότη νὰ διαχωρίσῃ τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴ τοῦ Καποδίστρια, πράγμα πού, ὅπως εὐστοχα σημειώνει καὶ ὁ Κ. Δημαρᾶς σὲ σχετικὴ κριτικὴ παρουσίασι τοῦ ἔργου, προκειμένου γιὰ τὸν Κυβερνήτη εἶναι πολὺ δύσκολο, ἀφοῦ ἰδιωτικὴ καὶ δημόσια ζωὴ συνυφαίνονταν κατὰ τρόπο ἀξεδιάλυτο καὶ κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο ἀποτυπώνονταν στὸ κείμενον.

Μετὰ τὰ προλογικὰ κείμενα τῶν κ. Δαφνῆ (σ. ζ'-ιβ') καὶ κ. Δημαρᾶ (σ. ιγ'-κβ'), δημο-

σιεύεται ένα κατατοπιστικό χρονολογικό σημείωμα (σ. κγ'-λη'), πού ἀναφέρεται στὸν ἰδιωτικό καὶ δημόσιο βίο τοῦ Κυβερνήτη, μὲ παράλληλη ὑπόμνηση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Στὴ συνέχεια δημοσιεύεται (σ. 1-83) κατ' ἐξάιρεση καὶ ἐκτὸς χρονολογικῆς σειρᾶς ὡς Μέρος Α' τὸ ὑπόμνημα τοῦ Καποδίστρια πρὸς τὸν τσάρο Νικόλαο, μετὰ τὴν ἀποχώρησή του ἀπὸ τὴ διπλωματικὴ ὑπηρεσία τῆς Ρωσίας, τὸ γνωστὸ ὡς *Ἀὐτοβιογραφία*, σὲ μετάφραση καὶ σχολιασμό τοῦ ἀείμνηστου καθηγητῆ Μιχ. Λάσκαρι. Ἐπειτα ἀπὸ τὴν *Ἀὐτοβιογραφία* παρουσιάζονται τὰ κείμενα δυὸ μεγάλων ἐνοτήτων: Μέρος Β', *Ἀποστολὴ εἰς Κεφαλληνίαν* (σ. 85-220) καὶ Μέρος Γ', *Ἐκπαιδευτικὴ δρᾶσις* (σ. 221-295) ἀφοῦ προτάσσεται σὲ κάθε μία ἀπ' αὐτὲς κατατοπιστικό προεισαγωγικό σημείωμα. Τὰ ἔγγραφα τῆς πρώτης ἐνότη-
τας, 48 τὸ σύνολο τοῦς ἀπὸ τὰ ὁποῖα δημοσιεύονται μεταγγραμμένα καὶ μεταφρασμένα ἀπὸ τὰ ἰταλικά 20 πού θεωρήθηκαν ὅτι σχετίζονται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὸν Καποδίστρια ἀποδείχνουν τὶς ἰκανότητες καὶ τὶς ἀρετὲς του καὶ προοιωνίζουν τὴ μετέπειτα ἐξέλιξή του. Μὲ τὶς πρωτοβουλίες καὶ τὸ δυναμισμό του ὁ Καποδίστριας μετέθεσε σὲ δεύτερο πλάνο τὴ συμβολὴ τοῦ Σιγούρου στὴν ἀποστολὴ αὐτὴ μὲ τὶς δυὸ φάσεις (27-4-1801 μέχρι 25-8-1801 καὶ 22-9-1802 μέχρι 9-10-1802), τῆς ὁποίας βασικὸς σκοπὸς ἦταν ἡ συγκρότηση το-
πικῆς κυβέρνησης στὸ νησί καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς τάξης. Τὰ ἔγγραφα πού εἶχαν χρη-
σιμοποιηθῆ παλαιότερα ἀπὸ Ἐπτανήσιους ἱστορικοὺς γιὰ τὴ συγγραφὴ μελετῶν, δίνον-
ται αὐτὴ τὴ φορὰ ὁλόκληρα, χωρὶς τὶς περικοπὲς τοῦ παρελθόντος. Τὴ μεταγραφὴ καὶ τὴ
μετάφραση πραγματοποίησε ὁ κ. Ἀριστείδης Στεργέλλης, τοῦ Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱ-
στορίας τοῦ Νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ἡ δεύτερη ἐνότητα περιλαμβάνει κείμενα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν ἐκπαιδευτικὴ
δραστηριότητα τοῦ Καποδίστρια. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τοῦς ἐπισημαίνεται ἡ τεράστια ση-
μασία πού ἔδινε ὁ Καποδίστριας στὴν ἀνάπτυξη τῆς Ἐκπαιδεύσεως στὰ Ἐπτάνησα γιὰ τὰ
ὁποῖα ἡ Βενετία σκόπιμα δὲν εἶχε δεῖξει κανένα ἐνδιαφέρον. Κατὰ βάθος ἀνάλυση, συνο-
πτικὴ ἀλλὰ περιεκτικὴ, τῶν στοχασμῶν τοῦ Καποδίστρια γιὰ τὴν Ἐκπαίδευση ἐπιχειρεῖ ὁ
κ. Κ. Δημαρᾶς στὰ Προλεγόμενά του, ἐνῶ τὴν κατάστασι πού ἐπικρατοῦσε ἀπὸ ἐκπαιδευ-
τικὴ ἀποψη στὰ Ἐπτάνησα ἐπὶ Βενετοκρατίας, περιγράφει τὸ προεισαγωγικό σημείωμα
τῆς ἐνότητος. Τὴ μεταγραφὴ καὶ μετάφραση ἀπὸ τὰ ἰταλικά τῶν κειμένων ἐπιμελήθηκε
ἐδῶ ὁ ὕφηγος τῆς ἔδρας τῆς Ἱστορίας τῶν Νεωτέρων Χρόνων τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαν-
νίνων κ. Γεώργιος Πλουμίδης. Ἀπὸ τοῦς φακέλους τοῦ Ἀρχεῖου τῆς Ἰονίου Γερουσίας,
ὅπως σημειώνεται, χρησιμοποιήθηκαν μόνον ἐκεῖνα τὰ ἔγγραφα πού ἀναφέρονται στὴ δράση
τοῦ Καποδίστρια ὡς Ἐπιθεωρητῆ Ἐκπαιδεύσεως καὶ Διευθυντῆ τῆς Δημόσιας Σχολῆς Τε-
νέδου. Τὰ ἄλλα, σημαντικῆς ἀξίας ἔγγραφα, πού καλύπτουν καὶ τὰ εὐρύτερα ἐκπαιδευτικά
τοῦ ἐνδιαφέροντα, λείπουν ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο, παρ' ὅλο πού ἔχουν χρησιμοποιηθῆ παλαιότερα
γιὰ τὴ συγγραφὴ μελετῶν. Οἱ ἐκδότες ἀναγκάστηκαν νὰ δημοσιεύσουν τὰ κυριώτερα ἀπ'
αὐτά, γιατί ἔπρεπε νὰ παρουσιάσουν μία πληρέστερη εἰκόνα τῆς σημασίας πού ἔδινε ὁ Κυ-
βερνήτης στὴν ἐκπαίδευση, πράγμα πού τὸ ἐπιβεβαίωσε μὲ τὴ στάση του κι ὅταν ἀνέλαβε
τὶς τύχες τῆς Ἑλλάδος. Ὁ τόμος ὁλοκληρώνεται μὲ τὸν ἀπαραίτητο ὑπομνηματισμὸ καὶ
τὴν παράθεση βιβλιογραφίας (σ. 297-314), καθὼς καὶ ἀλφαβητικὸ εὔρετηριον σ. 315-320).

Ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ ἔργου πού προγραμματίστηκε θὰ ἀποτελέσει ἀνεκτίμητη ἐθνικὴ
προσφορά. Εἶναι μία πνευματικὴ οἰκοδομὴ πού θὰ χτιστῆ πέτρα στὴν πέτρα μὲ πολὺ ἰδρώ-
τα καὶ κόπο. Ὁφείλε, ὅμως, τὸ Ἔθνος νὰ τιμῆσῃ κάποτε μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴ μνήμη τοῦ
πρώτου Κυβερνήτη του, αὐτοῦ πού μετέτρεψε τὰ εἱρήπια τῆς μεγάλης ἐθνεγερείας σὲ κρά-
τος, γιὰ νὰ δοθῆ ἡ δυνατότητα στοὺς ἐρευνητὲς νὰ μελετήσουν τὴ μορφή του μ' ὅλες τὶς
λεπτομέρειες καὶ στὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς. Στὴν *Ἐταιρεία Κερκυραϊκῶν Σπουδῶν*
καὶ ἰδιαίτερα στὸν Πρόεδρό της καὶ πνευματικὸ ἐργάτη κ. Κων. Δαφνῆ, πού ἐπωμίστηκε
τὸ βᾶρος τῆς προσπάθειας αὐτῆς, ἀξίζει κάθε ἔπαινος.

Δ η μ η τ ρ ί ο υ Κ α ν α τ σ ο ύ λ η, 'Η Μακεδονία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της ανόδου του Φιλίππου Β', II. 'Εξωτερική 'Ιστορία [Δημοσιεύματα της 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Μακεδονική Βιβλιοθήκη ἀριθ. 50], Θεσσαλονίκη 1976, σχῆμα 8ο, σελ. 1-135.

Στὴ σειρά δημοσιευμάτων τῆς 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν ἐξεδόθη τὸ δεύτερο μέρος μελέτης γιὰ τὴν πρώιμη Μακεδονία τοῦ καθηγητοῦ Δημ. Κανατσούλη, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτο μέρος εἶχε ἐκδώσει ὁ ἴδιος μὲ τὸν τίτλο: 'Η Μακεδονία μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἀρχελάου, I, 'Εξωτερική Πολιτική, Θεσσαλονίκη 1964. Τὰ δύο δημοσιεύματα ἀποτελοῦν ἓνα σύνολο παρὰ τὴ χρονική ἀπόσταση ὑπερδέκα ἐτῶν μεταξύ τῶν δύο ἐκδόσεων¹.

Ὁ κ. Κανατσούλης ἐν τῷ μεταξύ, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως, ἐξέδωκε σημαντικό ἀριθμὸ μελετῶν του, ποὺ ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον στοὺς μετὰ τὸ Φίλιππο χρόνους τῆς Μακεδονίας. 'Εξέδωκεν ὅμως, στὴ σειρά τῶν δημοσιευμάτων τοῦ 'Ιδρύματος Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, καὶ 'Ιστορία τῆς Μακεδονίας (ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων) μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου (Θεσσαλονίκη 1964)². 'Ετσι οἱ βασικὲς θέσεις τοῦ κ. Κ. ἔγιναν γνωστὲς σὲ ἀμφιλεγόμενα θέματα.

Ὁ κ. Κ. δὲν δέχεται π.χ. ὡς χρονική τὴ συνέχεια τῆς διηγήσεως τοῦ Θουκυδίδη (II, 99 3-6) γιὰ τὴν Κάτω Μακεδονία (Μακεδονία I, σ. 13)³. Θεωρεῖ τοὺς Ἑορδοὺς ὡς ἰλλυρικῆς καταγωγῆς ἀδίστακτα (αὐτόθι), τοποθετεῖ τὰς Αἰγὰς στὴ Βοττιαία (αὐτ.), καὶ παρ' αὐτὰς τὴν Φρυγικὴν Ἔδεσσαν ('Ιστορία, σ. 2)⁴. Στὴν περιοχὴ τῶν Αἰγῶν ἔφερε ἀπὸ τὴν Ἄνω Μακεδονία ὁδὸς κατ' εὐθειαν «διὰ τῶν σημερινῶν στενῶν τοῦ Τέλοβου» (Μακεδονία I, σ. 14)—τὰ ὁποῖα δὲν ξέρω πόσοι σημερινοὶ Ἕλληνες τὰ ξέρουν μ' αὐτὸν τὸ ὄνομα! Τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἀρχαία τοπογραφία τῆς Μακεδονίας πάντως πρέπει νὰ ἀναθεωρηθοῦν τώρα μὲ τὴν ἀναπόδεικτη ἀκόμα, ἀλλὰ συζητήσιμη θεωρία τοῦ Ν. G. L. Hammond, ὅτι αἱ Αἰγαὶ ἦταν στὴ θέση ποὺ καταλαμβάνει ὁ ἐκτεταμένος καὶ σπουδαῖος ἀρχαιολογικὸς χώρος ἀνάμεσα στὴ Βεργίνα καὶ στὰ Παλατίσια⁵.

Στὸ νέο τοῦτο βιβλίον τοῦ Κ., μετὰ ὀλιγόλογο πρόλογο, δισέλιδο πῖνακα βραχυγραφῶν καὶ βιβλιογραφία σὲ πέντε σελίδες (σ. 9-13), προηγεῖται τὸ κεφάλαιο Α' γιὰ τὸ πο-

1. Ὁφείλεται σὲ παραδρομὴ, νομίζω, ὅτι τὸ Μέρος I, γιὰ τὴν 'Εξωτερικὴ Πολιτικὴ, δὲν καταλέγεται μεταξύ τῶν δημοσιευμάτων τοῦ συγγραφέως (σ. 11) ὀπωσδήποτε ἀναφέρεται στὸν Πρόλογο (σ. 5). 'Εδῶ τὰ δύο Μέρη συντομογραφοῦνται Μακεδονία I καὶ Μακεδονία II.

2. 'Εδῶ 'Ιστορία .- Σχετικὰ μὲ τὴν συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ κ. Κανατσούλη ἰδὲ στὰ Ἀρχαιολογικὰ Χρονικὰ μου, «Μακεδονικά» 7 (1967) 283, σημ. 2, 9 (1969), 111 κέ., 14 (1974) σ. 244, σημ. 4-6.

3. Κάτω Μακεδονία, νομίζω, δὲν εἶναι ἡ νότια, ὅπως φαίνεται νὰ δέχεται ὁ κ. Κ. (Μακεδονία I, σ. 11), ἀλλὰ ἡ χαμηλὴ, «παρὰ θάλασσαν», σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ἄνω, τὴ δυτικὴ, μὲ ὑψόμετρα πάνω ἀπὸ 600 μ.

4. Ὁ κ. Κ. δέχεται τὴν παρατήρησιν τῆς F. Parazoglou γιὰ δύο διαφορετικὰ δημοτικὰ (Αἰγαῖος-Ἐδεσσαῖος), ἀλλὰ δὲν τὴν ἀκολουθεῖ μέχρι τοῦ σημείου νὰ τοποθετῇ τὰς Αἰγὰς στὴ Νάουσα (πρβλ. Φ. Πέτσα, ὁ Τάφος τῶν Λευκαδίων, σ. 8, σημ. 7). Ἀκολουθεῖ ἐπίσης τὴν Παπαζογλου στὴ θεωρία τῆς, ὅτι δὲν ὑπῆρχε συγκεκριμένη περιοχὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἡμαθία (ποτέ;) καὶ δὲν μνημονεῖ τὸ σφράγισμα σὲ πηλοσωλῆνες τοῦ ὑδραγωγείου τῆς Πέλλας μὲ τὴν πιθανὴ συμπλήρωσιν Ἡμα(θίας), «Balkan Studies» 4 (1963) 169 καὶ πίν. XII, 3.

5. Ν. G. L. Hammond, A History of Macedonia, I, Historical Geography and Prehistory, Oxford 1972, πρβλ. βιβλιοκρισία μου, «Μακεδονικά» 13 (1973) 481 κ.έ.

λίτευμα (σ. 15-20), ακολουθεί το κεφ. Β' για την πόλη (σ. 21-52), το κεφ. Γ' για τα οικοδομήματα και Έργα (σ. 53-67), το κεφ. Δ' για τα Στρατιωτικά (σ. 68-81), το κεφ. Ε' για τα Οικονομικά (σ. 82-92), το κεφ. ΣΤ' για τα Έλληνικά Γράμματα και τον Έλληνικό Πολιτισμό στη Μακεδονία (σ. 93-118) και το κεφ. Ζ' για Θρησκεία και Λατρεία (σ. 119-126). Το βιβλίο κλείνει με Εύρετήριο γενικό (σ. 127-134) και Πίνακα Περιεχομένων.

Αναλυτικότερα:

Στο Α' κεφάλαιο τονίζεται εξ αρχής το γεγονός ότι οι Μακεδόνες δεν γνώρισαν άλλο πολίτευμα από τη μοναρχία ώσπου υποδουλώθηκαν από τους Ρωμαίους. 'Ο βασιλεύς τιτλοφορείται: *ὁ Μακεδόνων βασιλεύς*, ἢ *Βασιλεύς Μακεδόνων* και σπανιότερα *Μακεδονίας βασιλεύς*. 'Ομοίως οι ανεξάρτητοι αρχικῶς, κάπως εξηρημένοι από του 'Αλεξάνδρου Α' βασιλείς, ὅπως π.χ. *ὁ βασιλεύς Ἀνγκηστῶν Μακεδόνων*.

Πλάι στο βασιλέα ὡς «Συμβούλιον του Κράτους» ὑπῆρχαν οἱ *ἐταῖροι* ἢ *φίλοι* και οἱ *πρῶτοι τῶν Μακεδόνων*. Τὸ *Κοινὸν τῶν Μακεδόνων* ἢ ἡ *κοινὴ τῶν Μακεδόνων ἐκκλησία* ἢ ἁπλῶς οἱ *Μακεδόνες* ἦταν «ἡ Συνέλευση του ἐν ὄπλοις λαοῦ», που περιόριζε τὴν ἀποφασιστικὴ δύναμη του βασιλέως.

Στο Β' κεφάλαιο εἰσαγωγικὰ ἐξετάζεται ἡ συγκέντρωση ἢ ἀποκέντρωση τῆς ἐξουσίας ἐντὸς του κράτους και γίνεται διάκριση μεταξύ Ἐνω Μακεδονίας, τὴν ὁποία χαρακτήριζε φυλετικὴ διοικητικὴ διαίρεση περισσότερο ἀπὸ τὴν Κάτω Μακεδονία, ὅπου μετὰ τὸν Ἀρχέλαο κυρίως δημιουργήθηκαν ἀστικές περιφέρειες και πόλεις ὅπως στήν ἄλλη Ἑλλάδα. Ἡ διάκριση ἀντανακλᾶ και στὰ στοιχεῖα ταυτότητας προσώπων. Μακεδῶν ἐκ τῆς Ἐνω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μακεδῶν Ἐλειμῶτης ἐκ Πυθείου, ἐνῶ Μακεδῶν ἀπὸ τῆς Κάτω Μακεδονίας ὀνομάζεται π.χ. Μ. ἐξ Αἰγεῶν¹.

Στο ἴδιο κεφάλαιο ἐν συνεχείᾳ καταχωρίζονται οἱ γνωστὲς μακεδονικὲς πόλεις ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχαιότερη μέχρι του Φιλίππου ἐποχῆ. Στὴ Βοττιαία περιλαμβάνονται κατὰ σειρά ἡ Βέροια, ἡ Μιέζα, ἡ Ἄλωρος, αἱ Αἰγαί-Ἐδεσσα, ἡ Πέλλα, ἡ Κύρρος, αἱ Ἰχναί. Στὴν Πιερίᾳ μόνον τὸ Δίον, ἡ Πύδνα, ἡ Μεθώνη, τὸ Ἡράκλειον. Στὴ Μυγδονία ἡ Θέρμη, ἡ Στρέψα, ἡ Λητή, ἡ Ἀπολλωνία, ἡ Ἀρέθουσα και ὁ Βρομισκος. Στὴ Βισαλτία μόνον ἡ Ἀργίλος και ἡ Τράγιλος² καταχωρίζονται ὡς μοναδικὲς πόλεις (ἐντεῦθεν του Στρυμόνος) κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, στήν Ἀνθεμουσία ὁ Ἀνθεμοῦς και στήν Ἀμφαξίτιδα ἡ Εἰδομένη, ἡ Γορτυνία, ἡ Ἀταλάντη και ὁ Εὐρωπός. Στὴν Ἀλμωπία, τέλος, «αἱ παραδιδόμεναι... Ὅρμα, Εὐρωπός, Ἀψαλος και Ἀλμωπία δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν οὔτε νὰ καθορισθοῦν, ἂν ἀποτελοῦσαν πόλεις μὲ ποιᾶν τινὰ αὐτοδιοίκησιν» (σ. 47).

Στὴν Ἐνω Μακεδονία εἶναι πολὺ λιγώτερες οἱ πόλεις. Στὴν Ἑορδαία εἶναι ἡ Ἄρμισσα, στήν Ἐλειμῶτιδα ἡ Ἐλίμεια και ἡ Αἰανή, στήν Ὀρεστίδα τὸ Ἄργος Ὀρεστικόν και τὸ Κήλητρον (ἄλλ' ἰδὲ κατωτέρω), στὴ Λυγκηστίδα ἡ Ἡράκλεια και στήν Πελαγονία ἡ ὀμώνυμη πόλη.

Στὴ σ. 26 διαβάζουμε ὅτι ὁ κατάλογος τῶν πόλεων περιλαμβάνει ὅσες «μᾶς παραδίδονται» στὴ Μακεδονία «τῆς περιόδου αὐτῆς», δηλαδὴ «μέχρι τῆς ἀνόδου του Φιλίππου Β'» (ὅπως ὀρίζεται στὸν τίτλο του βιβλίου). Ἀλλὰ γιὰ τὸ Κήλητρον (σ. 51) δὲν βλέπω σχετικὴ μαρτυρία. Ἐξ ἄλλου γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία σημειώνεται (σ. 52) ὅτι «ἐμφανίζεται στὰς πηγὰς μας μόνον κατὰ τὴν διαίρεσιν τῆς Μακεδονίας ὑπὸ τῶν Ρωμαίων...», ἄλλα «...τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι αὐτὴ δὲν προὔπῆρχεν, ἁπλῶς δὲν μνημονεύεται». Πῶς στηρίζεται ἡ βεβαιότητα; Και γιὰ αὐτὸ ἰσχύει μόνον γιὰ τὴν (πόλη) Πελαγονία;

1. Ἰδὲ τώρα και J. Kallérís, *Les anciens Macédoniens*, II, Athènes 1976, σ. 596 κ.έ., 602 κ.έ. και 616 κ.έ.

2. Γιὰ τὸ ὄνομα ἰδὲ τώρα J. Kallérís, ἔ. ἀ., σ. 355, σημ. 1.

Ὁ Κ. ἀναφέρεται καί στά σχετικά πρὸς τὴν τοπογραφία προβλήματα. Φαίνεται νὰ δέχεται τὴν ταύτιση, πού πρότεινα, τῆς Μιέζας (σ. 27, σημ. 6). Δὲν ἐπιχειρεῖ ἀκριβῆ ἐντοπισμὸ τῆς Ἰλίου (σ. 28). Παραθέτει τὶς γνώμες γιὰ τὸ πρόβλημα Αἰγῶν-Ἐδέσσης, χωρὶς νὰ συζητῆ μὲ ὅση ἔκταση θὰ ταίριαζε τῆ γνώμη τοῦ Hammond, ὅπως διατυπώθηκε ἐκτενέστερα στὸ πρόσφατο βιβλίον του, καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ Αἰγαί ἦταν στὸ ὑψίπεδο τῆς σημερινῆς πόλεως Ἐδέσσης, ἐνῶ ἡ ἀρχαία Ἐδεσσα κάτω στὸ Λόγγο (σ. 31). Ἐνα ἐπιχείρημά του εἶναι ὅτι: «Τὸ ὄνομα Αἰγαῖος διατηρεῖται μέχρι τέλους τοῦ ἐλευθέρου κράτους. Κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους ἐξαφανίζεται βαθμιαίως καὶ ἐπικρατεῖ ἐν τέλει τὸ Ἐδεσσαίος» (σ. 31 καὶ σημ. 2).

Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ἔτσι ἀκριβῶς. Τὸ ὄνομα τῶν Αἰγῶν δὲν ἐξαφανίζεται στοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἐν Αἰγαίαις ἔχουμε π.χ. σὲ ἀπελευθερωτικὴ ἐπιγραφή ἀπὸ τὶς πολλὰ ἐστὶ Λευκόπετρα¹, δηλαδὴ ἐστὶν ἐν τῇ Βεροίας, καὶ τοῦτο εἶναι σημαντικό καὶ μᾶς ἔλκει πρὸς Νότον τῆς Ἐδέσσης.

Σχετικὰ πρὸς τὸ παλαιότερο ὄνομα τῆς Πέλλας (Βούνομος μὲ κεφαλαῖο πρέπει, ὅχι βούνομος, σ. 32), ταίριαζε παραπομπὴ στὸ *Balkan Studies* 1, 1960, σ. 113, σὲ συνδυασμὸ πρὸς σ. 124 κέ., ὅπου ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα, ἐντοπίζεται ἡ Βούνομος ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ Φάκου καὶ ἐξηγεῖται ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματος μὲ οὐσιαστικὴ ἀλλαγὴ τῆς θέσεως (ἀπὸ τὸ βοῖδολεῖβαδο εἰς τὰ πετρώδη ὑψώματα).

Γιὰ τὴν Κύρρο καὶ τὶς Ἰχνες ὁ Κ. ἀντλώντας ἀπὸ τὶς πηγὰς καὶ τὰ βοηθήματα περιορίζεται σὲ λιτὸ λόγον σύμμετρο πρὸς τὴν ἔκταση τοῦ βιβλίου του, ὅπως κάμει ἄλλωστε καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους τόπους. Γιὰ τὴν τοπογραφίαν τῆς Πύδνας θὰ περιμένε κανεὶς ὅπως ὅποτε μνεῖα τουλάχιστον τῆς πρόσφατης μελέτης τοῦ W. Kendrick-Pritchett², ὁ ὁποῖος γράφει μετὰ ἐπιτόπιον ἔρευνα καὶ ὅχι ὅπως ἄλλοι χωρὶς αὐτοψία τῶν τόπων καὶ τῶν μνημείων. Γιὰ τὸ τοπογραφικὸ πρόβλημα τῆς Θέρμης ἐπίσης θὰ περιμένε κανεὶς τουλάχιστον μνεῖα νεωτέρων (μετὰ τὸν Ρωμαῖον, τὸν Κοτζίαν καὶ τὸν Μακαρόνα) ἐρευνῶν πού συνοψίζονται σὲ εἰδικὰ παραγράφους τῶν Χρονικῶν μου³. Γιὰ τὴν Στρέψα ἐπίσης λείπει νεώτερη βιβλιογραφία⁴ καὶ δὲν γίνεται παραπομπὴ σὲ νεώτερον συμπληρωματικὸν ἄρθρον τῆς *Real-Encyclopädie*⁵. Ἡ λιτότητα περνάει τὰ ὅρια καὶ στὸ λόγον γιὰ τὴν Λητὴν: κὶ ἂν ἀκόμα τὰ εὐρήματα στὸ Δερβένι θεωρηθοῦν ὅλα νεώτερα τοῦ ἔτους τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Φιλίππου Β', δὲν δικαιολογεῖται, νομίζω, ἀποσιώπησή τους. Θὰ τὴν ἀπέδιδαν ἐν τῇ πολυωνυμίᾳ τῶν ἀρχαίων τῆς Λητῆς (τάφος τοῦ ... Λαγκαδά, κρατήρας καὶ πάπυρος τοῦ ... Δερβενίου κ.ο.κ.), ἀλλ' αὐτὰ τὰ ξέρει ὅσο λίγοι ὁ συγγραφεὺς εἰδικῆς μονογραφίας γιὰ τὴν Λητὴν. Ἡ Ἀπολλωνία «ἔκειτο παρὰ τὴν σημερινὴν Πολίναν», τὴν ὁποίαν ὅμως ἔχουν ἀντικαταστήσει νεώτερα ὀνόματα, ὥστε ἡ Πολίνα δὲν ἀναφέρεται σὲ νεώτερα βοηθήματα⁶. Στὸ σύντομον λόγον γιὰ τὸν Εὐρωπὸ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λείπη μνεῖα τοῦ κούρου⁷. Σημαντικὰ δὲν εἶναι μόνον τὰ γράμματα.

1. Πρόχειρα. «Μακεδονικά» 7(1967) 343 κ.έ. καὶ ΠΑΕ 1975 καὶ 1976 (ὑπὸ ἐκτύπωσιν).

2. Ἐκτενὴ περίληψη ἔδωσα εἰς τὰ Ἀρχαιολογικά Χρονικά μου, «Μακεδονικά» 15(1975) 255 κ.έ.

3. «Μακεδονικά» 7(1967) 303, ἀρ. 83, 9(1969), 127 κέ., ἀρ. 29, 60 καὶ 65, καὶ 14(1974) 290, ἀρ. 29.

4. Πρβλ. «Μακεδονικά» 9(1969) 164 κ.έ.

5. RE, Suppl., τ. XI (1968).

6. Ἴδὲ π.χ. Στοιχεῖα συστάσεως καὶ ἐξελιξέως τῶν Δήμων καὶ Κοινοτήτων, 18, Νομὸς Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι Ἰανουάριος 1962, σ. 220 κ.έ. ἀλλὰ πρβλ. τώρα Χ. Μακαρόνα, Ἀπολλωνία ἢ Μυθονική, Ἀρχαία Μακεδονία II, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 189-194.

7. Καλύτερη εἰκόνα ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους Β', Ἀθῆναι 1971,

Σχετικά με την αρχαία Ἄρνισσα, την οποία ο κ. Κ. δέχεται «παρά την σημερινήν Ἄρνισσαν», λείπει παραπομπή τουλάχιστον στην ἄποψη, που συζητάει με πληρότητα και γνώση πηγών, βοηθημάτων και τόπων ο Ν. G. L. Hammond, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα: «Arnissa then must be placed close to the Eordaeon frontier at the Kirli Dirven pass, not on the road but either at Sotir or at Petres»¹. Ὁμοια παράληψη ἀναφορᾶς στὸν Hammond παρατηρεῖται ἐπίσης σχετικὰ πρὸς τὴν Ἑλίμεια, τὴν Αἰανή, τὸ Ἄργος Ὀρεστικὸν κ.λ. Τὸ Ἄργος Ὀρεστικὸν «τοποθετεῖται εἰς τὸ σημερινὸν χωρίον Ἀρμενοχώρι», τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν εἶναι «σημερινόν» εἶναι ἐρειπιώνας.

Στὸ Γ' κεφάλαιο γιὰ τὰ Οἰκοδομήματα καὶ Ἔργα, προηγεῖται ὁ λόγος γιὰ τὴν «Πρωτεύουσα καὶ τὰ ἐν αὐτῇ κτίσματα» (σ. 53-59).

Εἰσαγωγικὰ ὑπεθυμίζεται ὅτι οἱ Μακεδόνες «κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 7ου αἰῶνος π.Χ. ... κατέλαβον τὴν φρυγικὴν Ἔδεσσαν καὶ ἱδρυσαν νέαν πόλιν, τὰς Αἰγὰς». Χωρὶς οὔτε παραπομπὴ στὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ Hammond, «ἐκεῖ, εἰς τὴν ἄνω πόλιν, δηλ. στὴ σημερινὴ Ἔδεσσα, «ἔπηρχαν τὰ ἀνάκτορα καὶ οἱ τάφοι τῶν βασιλέων»². Στὴ συνέχεια, ἡ ἔλλειψη εἰδήσεων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ «μέχρι τῆς ἀνάόδου τοῦ Φιλίππου εἰς τὸν θρόνον» ἀναπληρώνεται μὲ πράγματα γνωστὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ ἐξῆς.

Ἡ Πέλλα περιγράφεται μὲ βάση κυρίως τὸ κείμενο τοῦ Λιβίου, ὅπου ὅμως ἡ λέξις *arg* (γιὰ τὸ Φάκο) δὲν ὑπάρχει στὸ σωζόμενον κείμενο, ἀλλ' ἀποτελεῖ προσθήκη³. Ἐξ ἄλλου ὑποτιμᾶται ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία ἀρχιτεκτονικοῦ ὑλικοῦ, ποῦ βρέθηκε στὸ δυτικὸ λόφο τῆς ἀκροπόλεως⁴. Στὸ δυτικὸ λόφο μόνον ἔχομε σημαντικὰ λείψανα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀρχελαίου, ὥστε στὴ δεσπόζουσα καὶ πανοραμικὴ αὐτὴ θέση βάσιμα νὰ μπορούμε νὰ εἰκάζουμε τὸ ἀνακτορικὸ σύμπλεγμα (τοῦ Ἀρχελαίου), στὸ ὁποῖο, φυσικὰ, περιλαμβάνονται καὶ Ἱερό (ὅπως στὸ ἀνάκτορο τῆς Βεργίνης) καὶ νεώτερες ἐπισκευὲς καὶ προσθήκες.

Σχετικὰ πρὸς τὸ Δῖον παρατηρῶ ὅτι παραπέμπεται ὁ ἀναγνώστης στὸν Heuzey, στὸ Σωτηριάδη, στὸ Δήμιτσα (!) καὶ ὄχι στοὺς νεώτερους ἐρευνητὰς, π.χ. στὸν Γ. Μπακαλάκη⁵ γιὰ τὰ τείχη ἢ στὸν Δ. Παντερμαλῆ⁶ γιὰ τοὺς δρόμους. Γιὰ τὸν Βαφύρα θὰ ταίριαζε παραπομπὴ στὸν W. Kendrick-Pritchett⁷.

Ἰσχνές εἶναι οἱ πληροφορίες μας γιὰ τείχη καὶ δρόμους. Τὰ περὶ τάφων «μακεδονικῶν» (σ. 66 κ.έ.) δύσκολα μπορούν νὰ φθάσουν ὡς πρὶν ἀπὸ «τὴν ἀνοδὸν τοῦ Φιλίππου Β'».

Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια Δ', γιὰ τὰ στρατιωτικά, καὶ Ε', γιὰ τὰ οἰκονομικά, ἀποτελοῦν εὐσύνοπτη ἐκθεσιὴ τῶν γνώσεών μας γιὰ τὰ θέματα, βασισμένη στὶς πηγές καὶ τὰ βοηθήματα. Ἐλάχιστα πράγματα, ὅσο ξέρω, ἔχουν προστεθῆ στὶς σχετικὲς γνώσεις μας ἀπὸ νεώτερα εὐρήματα καὶ ἐρευνες.

Στὸ ΣΤ' κεφάλαιο ἐπίσης ἐκτίθενται εὐμέθοδα ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὰ γράμματα καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς Μακεδονίας. Σὲ μιὰ ἐκλαϊκευτικὴ ἐκδοσὴ, ὅπως αὐτὴ, θὰ ταίριαζε ἴσως

σ. 239. Σχετικὲς πληροφορίες, πρόχειρα, «Μακεδονικά» 9 (1969) 178 κ.έ., ΑΔ, 23 (1968), Χρονικά, σ. 338 κ.έ., ἀπ' ὅπου ἄντλησαν καὶ τὰ ξένα δημοσιεύματα.

1. N. G. L. Hammond, ἔ. ἀ., σ. 108.

2. Καὶ κατωτέρω, σ. 58 κ.έ., «αἱ Αἰγαί, ... μέχρι σήμερον μὲ τὸ φρυγικὸν ὄνομα Ἔδεσσα».

3. Πρβλ. «Balkan Studies» 1 (1960) σ. 116, σημ. 14.

4. Ὅπως π.χ. τὸ κιονόκρανο τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., πρόχειρα, «Balkan Studies» ἔ. ἀ., πίν. IV, εἰκ. 7.

5. ΑΔ 19 (1964) Χρονικά, σ. 344 κ.έ., καὶ 21 (1966) Χρονικά, σ. 346 κ.έ.

6. Καθυστερημένη ἢ κυκλοφορία τῶν Χρονικῶν τοῦ ΑΔ τῶν τελευταίων, 1971 κ.έ., ἐτῶν.

7. Πρόχειρα, «Μακεδονικά» 15 (1975) 256.

νά δοθῆ καὶ μετάφραση τῶν ἀρχαίων ἐπιγραμματῶν (σ. 95-97). 'Η ὑπόθεση περὶ 'Ελλήνων ἀρχιτεκτόνων, πού «ἐκτίσαν τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα εἰς τὴν Πέλλαν» (σ. 99) δὲν εὐσταθεῖ, νομίζω, καὶ ἡ σιωπὴ τῶν πηγῶν περὶ ἀρχιτεκτόνων, ἐνῶ ἀναφέρεται ζωγράφος (ὁ Ζεῦξις), εἶναι σημαντικὴ¹.

Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο Ζ', γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὴ λατρεία, εἶναι πολὺ συνοπτικὸ, ἀλλὰ τώρα ἔχομε τὸ πληρέστερο σχετικὸ κεφάλαιο στὸ νέο βιβλίον τοῦ 'Ι. Καλλέρη².

Ὅπως δὴποτε πρέπει νὰ χαιρετήσουμε τὴν προσθήκη στὴ φτωχὴ μακεδονικὴ βιβλιογραφία ἐνὸς μεθοδικοῦ, εὐσύνοπτου, ἐπιμελημένου ἐκλαϊκευμένου συγγράμματος, πού ἀποτελεῖ πολὺτιμο βιβλίον γιὰ τοὺς φιλόστορους Μακεδόνες καὶ γενικώτερα τοὺς Ἕλληνες.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

J e a n N. K a l l é r i s, *Les anciens Macédoniens, Étude linguistique et historique*, tome II, première partie, Athènes 1976, σχῆμα 4ο, σ. 329-624.

Μὲ πολλὴ καθυστέρηση κυκλοφορήθηκε τὸ πρῶτο μέρος τοῦ τόμου II τοῦ βασικοῦ συγγράμματος τοῦ συναδέλφου Γιάννη Καλλέρη, τοῦ ὁποῖου τὸ πρῶτο μέρος, ὡς γνωστόν, κυκλοφορήθηκε τὸ 1954, ὑπ' ἀριθ. 81 στὴ σειρά Collection de l'Institut Français d'Athènes. Καλῶς μᾶς ἤλθε κι ἄς ἄργησε!

Στὸ πρῶτο αὐτὸ μέρος τοῦ δευτέρου τόμου περιλαμβάνονται τρία κεφάλαια, ἕνα γιὰ τὴ γλῶσσα (συνέχεια), ἕνα γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὸ τρίτο γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, μὲ προσθήκες καὶ διορθώσεις στὴν τελευταία σελίδα.

Σ' ἕνα ὀλιγόλογο πρόλογο (avis au lecteur) ὁ συγγραφεὺς ἐξηγεῖ γιατί ἀναγκάστηκε νὰ κυκλοφορήσῃ τὸ πρῶτο αὐτὸ μέρος, ἀφοῦ ἡ ἀναμονὴ καὶ τοῦ δευτέρου μπορεῖ νὰ προκαλέσῃ μιὰ ἀνυπολόγιστη καθυστέρηση, ἐνῶ τοῦτο τὸ πρῶτο μέρος εἶχε πράγματι ἀρχίσει νὰ τυπώνεται ἀπὸ πολλὰ χρόνια.

Στὸ κεφάλαιο I, γιὰ τὴ γλῶσσα, ἀντιμετωπίζεται τὸ πρόβλημα ἂν ὑπάρχουν μορφολογικὲς ἢ φωνητικὲς διαφορὲς βασικὲς μεταξὺ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς μακεδονικῆς (σ. 329-461). Ἐπειτα ἐξετάζονται οἱ ἱστορικὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ γλῶσσα τῶν Μακεδόνων (σ. 461-487), περιγράφεται ἡ μακεδονικὴ διάλεκτος (σ. 488-503) καὶ ἐρμηνεύεται ὁ λεγόμενος ἐξελληνισμὸς τῶν Μακεδόνων ἀπὸ γλωσσικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀποψη (σ. 503-531).

Στὸ κεφάλαιο II, γιὰ τὴ θρησκεία, ἔπειτα ἀπὸ εἰσαγωγικὲς παρατηρήσεις (σ. 532), ἐξετάζεται τὸ ὑποτιθέμενο «μακεδονικὸ πάνθεο» (σ. 532-542), οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες τῶν Μακεδόνων (σ. 542-549), ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τους (σ. 549-553) καὶ τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιον (σ. 554-572).

Στὸ κεφάλαιο III, γιὰ τοὺς θεσμούς καὶ τὰ ἔθιμα, ὕστερα ἀπὸ γενικὲς παρατηρήσεις (σ. 573-576) περιλαμβάνεται ὁ λόγος γιὰ τοὺς πολιτικὸς θεσμούς τῶν Μακεδόνων (σ. 576-623).

Ἐναλυτικώτερα:

Στὸ κεφάλαιο I ἀποδεικνύεται ὅτι ὀνόματα σὲ -στάς (-στης) δεῖχουν ὁμοιότητα καὶ ὄχι διαφορὰ μεταξὺ ἑλληνικῆς καὶ μακεδονικῆς (σ. 342)· ὅτι «γλῶσσες» ὅπως ἀδῆ· οὐρανός δὲν προδίδουν χαρακτηριστικὰ ἢ νόμους τῆς μακεδονικῆς ξένους πρὸς τὴν ἑλληνικὴν (σ. 355)· ὅτι γενικὰ ἡ ἔρευνα βεβαιώνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἦταν διάλεκτος ἑλληνικὴ καὶ διέφερε ἀπὸ τῆς θρακο-ἰλλυρικῆς ὅσο καὶ οἱ ἄλλες ἑλληνικὲς διάλεκτοι (σ.

1. Πρβλ. Φ. Πέτσας, ἔ. ἀ., σ. 88 κ.έ.

2. J. Kalléris, ἔ. ἀ., κεφ. II, La religion, σ. 532-572.

461). Σχετικά με τις ιστορικές μαρτυρίες για τη γλώσσα τῶν Μακεδόνων, ἀποφασιστικές εἶναι οἱ μαρτυρίες ὅτι οἱ Μακεδόνες, ὅπως ὅλοι οἱ Ἕλληνες, εἶχαν ἀνάγκη διερμηνέως γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν με τοὺς Θράκες (Πολύβ. XXVII, 8, 9) καὶ τοὺς Ἰλλυριοὺς (Πολύβ. Στρατηγήματα IV, 16, Ξενοφ. Ἀνάβασις, VII, 2, 19, 3, 25· 6, 8 καὶ 43). Ἀντίθετα πούθενά δὲν ἀκοῦμε ὅτι χρειάζονται διερμηνεῖς γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν Ἕλληνες καὶ Μακεδόνες (σ. 461). Τὸ τελικὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι οἱ ιστορικές μαρτυρίες βεβαιώνουν ὅτι ἡ μακεδονικὴ ἦταν διάλεκτος ἑλληνικὴ (σ. 487). Ἔτσι, ὡς διάλεκτο, τὴν περιγράφουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὅταν δίνουν τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. Ἡ διάλεκτος αὐτὴ συνέβαλε στὴ διαμόρφωση τῆς κοινῆς νικῶντας σὲ ὀρισμένους τομεῖς, ὅπως τὰ στρατιωτικά καὶ ἡ διοίκηση, καὶ τὴν ἀττική, τὴν ὁποία ἐξ ἄλλου ἀφομοίωσαν με χαρακτηριστικὴ εὐκολία οἱ Μακεδόνες καὶ τὴν ἀπλωσαν στὸν κόσμῳ (σ. 503). Νὰ λέγεται ὅτι αὐτὰ ἐγιναν μετὰ τὸν «ἐξελληνισμό» τῶν Μακεδόνων εἶναι ἐπιχειρηματολογία σὲ ἀντίθεση με τις ιστορικές μαρτυρίες (σ. 513). Ὁ στρατός, ὅπου μποροῦσε νὰ γίνῃ ὁ «ἐξελληνισμός» τῶν Μακεδόνων, ὄχι μόνον δὲν δέχθηκε, ἀλλὰ ἐπέβαλε τὴ μακεδονικὴ ὀρολογία στὴν κοινὴ (σ. 516). Συμπέρασμα: καμιά λογικὴ αἰτία, κανένα δυνατὸ μέσο, καμιά χρονικὴ περίοδος πού ταιριάζει, καμιά γλωσσολογικὴ θεωρία πού νὰ στέκεται δὲν μπορεῖ νὰ στηρίξῃ τὸν «ἐξελληνισμό» κατὰ ἓνα τρόπο καὶ νὰ τοῦ δώσῃ τὴν ὄση ιστορικοῦ γεγονότος (σ. 528).

Στὸ κεφάλαιο II, γιὰ τὴ θρησκεία, παρατηρεῖται εἰσαγωγικά ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας τοῦ «ἐξελληνισμοῦ» ἀκολουθοῦν γιὰ τὴ θρησκεία τὸ δρόμῳ πού ἀκολουθοῦν γιὰ τὴ γλώσσα. Ὁ «ἐξελληνισμός» συντελέσθηκε ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (σ. 532). Ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση τοῦ ὑποθετικοῦ «μακεδονικοῦ πανθέου» ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι στὴ Μακεδονία ὄλα ἦταν τόσο ἑλληνικά ἢ τόσο βάρβαρα ὅσο ὀπουδήποτε ἄλλου στὴν Ἑλλάδα (σ. 542). Ὁ Φίλιππος παρουσιάζει στὸ θέατρο τὸ βράδυ τῆς δολοφονίας τοῦ ἀγάλματα τῶν Ὀλυμπίων Θεῶν, ὁ Ἀλέξανδρος ἰδρύει στὶς Ἰνδίες βωμοὺς τῶν Δώδεκα Θεῶν κ.ο.κ. (σ. 542 κ.έ.). Τὸ ἴδιο σημαίνουν τὰ ὀνόματα τῶν μακεδονικῶν μηνῶν (Δίος, Ἀπελλαῖος κ.λ.), πού μαζί με ἄλλες μαρτυρίες δείχνουν ὅτι βασικά τὸ πάνθεον τῶν ἀρχαιοτέρων Μακεδόνων δὲν ἄλλαξε στὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου (σ. 546 κ.έ.).

Ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ τῶν Μακεδόνων ἐξετάζεται με βάση τέσσερα δεδομένα: 1. Οἱ Μακεδόνες καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ Φίλιππο λάτρευαν τοὺς ἴδιους βασικά θεοὺς τοῦ ἑλληνικοῦ πανθέου. 2. Λάτρευαν ἐπίσης τοὺς δευτερεύοντες θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωες πού συνδέονταν με τὸ ἑλληνικὸ δωδεκάθεο. 3. Τιμοῦσαν ἐπίσης τοὺς ἥρωες, πού τιμοῦσαν καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ 4. Ὅπως οἱ Ἕλληνες, οἱ Μακεδόνες λάτρευαν ὄλες τις κύριες καὶ δευτερεύουσες θεότητες, ἀλλὰ ὑπῆρχαν ἰδιοτυπίες σὲ κάθε πόλη ἢ περιοχή τῆς Μακεδονίας, ὅπως καὶ τῆς Ἑλλάδος (σ. 549 κ.έ.). Οἱ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις καὶ οἱ τρόποι λατρείας δὲν διέφεραν βασικά στὴ Μακεδονία. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα ὀδηγεῖ ἡ ἐξέταση τοῦ ἡμερολογίου καὶ ὀροτολογίου τῶν Μακεδόνων, τὸ ὀποῖο μετέφεραν οἱ Μακεδόνες καὶ στὶς χῶρες πού κατέκτησαν, ὀπου χαρακτηρίσθηκε ὡς «ἑλληνικό». Τοποθετεῖται—καὶ τοῦτο εἶναι σημαντικό— ὄχι στὴν ἀττική-ἰωνική, ἀλλὰ στὴν αἰολοδωρικὴ ὀμάδα (σ. 555). Ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν μηνῶν τὰ περισσότερα ἔχουν φανερὴ ἔτυμολογικὴ διαφάνεια καὶ τὰ ἄλλα ὁ καθηγητὴς Καλλέρης δείχνει ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἑλληνικά μολοντί ἀμφισβητοῦνται. Τέτοιο εἶναι τὸ πολύμορφο Αὐδναῖος¹, τὸ ὀποῖο ὄμως στὶς γνωστὲς μακεδονικὲς ἐπιγραφὲς παρουσιάζεται σταθερά Αἰδοναῖος¹, ὄχι μόνον στὰ δυὸ παραδείγματα πού παραθέτει ὁ Καλλέρης, (σ. 561, σημ. 3), ἀλλὰ καὶ τρεῖς τουλάχιστον φορὲς στὶς ἀδημοσίευτες ἀκόμα ἐπιγραφὲς τῆς Λευκόπετρας Βεροίας². Αὐτὸ στηρίζει ἀκόμα περισσότερο τὸν Καλλέρη πού ἔτυμολογεῖ τὸ

1. Ὁ Ch. Edson δὲν ἔχει δίκαιο νὰ συμπληρῶν ἀκολουθώντας ἄλλους, Α(ὐ)δονα(ἰ)ου σὲ ἐπιγραφὴ τοῦ 161 μ.Χ. ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, I.G. X, 2, ἀριθ. 573 bis, 2.

2. Τελευταία βιβλιογραφία, «Μακεδονικά» 15 (1975) 295 κ.έ., πρόσθ. Φ. Πέτσα,

δνομα Αύδοναϊος από τὸ Ἴαιδης (σ. 560 κ.έ.), πρβλ. καὶ σ. 572, σημ. 3 καὶ σ. 624, προσθήκη στὴ σ. 561). Τὰ γενικά συμπεράσματα εἶναι (σ. 571 κ.έ.): 1. Τὸ μακεδονικὸ ἡμερολόγιο σχετίζεται τελείως μὲ τὴ λατρεία τῶν ἑλληνικῶν θεῶν, 2. Συγκροτήθηκε στὴν ἴδια τὴ Μακεδονία σὲ χρόνους πολὺ παλιούς, πιθανώτατα πρὶν ἀπὸ τὰ Μηδικά. Δὲν σημαίνει λοιπὸν μεταγενέστερο «ἐξελληνισμό».

Στὸ κεφάλαιο III, γιὰ τοὺς θεσμοὺς καὶ τὰ ἔθιμα, παρατηρεῖται πρῶτα, ὅτι ἐδῶ ἀλλάζουν τὰ πράγματα: κανένας δὲν μιλάει γιὰ «ἐξελληνισμό». Πηγές καὶ νεότεροι ἐρευνηταὶ μιλοῦν γιὰ *μακεδονικά νόμιμα, μακεδονικά ἦθη, πάτριον νόμον, ἔθος μακεδονικόν* κ.ο.κ. Ἄλλὰ στίς πηγές δὲν χαρακτηρίζονται *βαρβαρικά*, ὅπως τῶν γειτόνων Θρακῶν καὶ Ἰλλυριῶν (σ. 573 κέ.). Ἐπιχειρήθηκε ἐν τούτοις νὰ ἐρμηνευθοῦν οἱ διαφορές (ἡ βασιλεία, ἡ ἀγροτικὴ ζωὴ, ἡ ἀγάπη στὸ κυνήγι καὶ στὸ κρασί, ἡ θέση τῆς γυναίκας κ.λ.) ὡς χαρακτηριστικὰ ἔθνικὰ διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ ἑλληνικά.

Ἄλλὰ οὔτε ἡ μοναρχία οὔτε ἡ ἀπουσία ἀστικοῦ πολιτισμοῦ φανερόνουν πνεῦμα ἀντίθετο ἀπὸ τὸ ἑλληνικόν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Μακεδόνων εἶχε πάντοτε τὴν ἐγκριση τοῦ στρατευμένου λαοῦ, ὅπως δείχνουν ἐκφράσεις: *βασιλέα ἀνηγόρευσαν—ἀνεῖπον—ἀνεφώνησαν* κ.λ. Ὅμοια θέσμιμα ξέρομε ὅτι ἴσχυαν στὴ Σπάρτη καὶ στὴν Ἡπειρο. Οἱ Μακεδόνες «... οὐ βία, ἀλλὰ νόμῳ Μακεδόνων, ἄρχοντες διετέλεσαν» (σ. 580, σημ. 1). Συμπέρασμα (σ. 589): ἡ μακεδονικὴ μοναρχία εἶναι θεσμὸς ἑλληνικὸς—καταγωγή καὶ δομὴ— σαφῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη καὶ αὐθαίρετη μοναρχία βαρβάρων λαῶν, γειτονικῶν ἢ μακρινῶν.

Ἡ ἔλλειψη ἀστικοῦ βίου ἐξ ἄλλου δὲν σημαίνει ἐπίσης διαφορὰ ἔθνικὴ. *Κατὰ ἔθνη καὶ κατὰ κόμης* ζοῦσαν καὶ ἄλλα καθυστερημένα ἑλληνικά φύλα, κυρίως Δωρικά, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους: Σπαρτιάτες, Αἰτωλοί, Ἀκαρνάνες κ.λ. Ἐξ ἄλλου οἱ Μακεδόνες τῶν παραλίων πόλεων δὲν εἶχαν καμιά δυσκολία κατὰ περιστάσεις νὰ ζήσουν καὶ νὰ διοικηθοῦν, ὅπως οἱ δημοκρατούμενοι Ἕλληνες. Τέτοιες συνθήκες παρουσιάζονταν ὅταν μακεδονικὲς πόλεις, ὅπως ἡ Πύδνα καὶ ἡ Μεθώνη, ἀποχωρίζονταν ἀπὸ τὸ βασίλειο τῶν Μακεδόνων ἢ ὅταν οἱ Ὀλύμπιοι π.χ. ἐφθάναν νὰ προσαρτήσουν ἀκόμα καὶ τὴν Πέλλα στὸ *Κοινόν* τους (σ. 594). Ἄλλὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸν βασιλέα τῶν Μακεδόνων οἱ πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀπολάμβαναν κάποια ἀνεξαρτησία καὶ αὐτοδιοίκηση ὅπως δείχνουν ψηφίσματα πόλεων καὶ ὀνόματα ἀρχῶν (ταγοί, πελιγᾶνες), τὸ ἐπίθετο Ἀλκίδημος τῆς Ἀθηνᾶς κ.λ. Εἶναι δύσκολο νὰ ποῦμε κάθε στιγμὴ τί μπορεῖ ν' ἀποδοθῇ καὶ ἀναδρομικὰ στὴν περίοδο πρὸ τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ τὸ γενικὸ συμπέρασμα εἶναι:

Τὸ καθεστῶς αὐτονομίας τῶν πόλεων, ἑλληνικοῦ τύπου, ποὺ διαπιστώνουμε στὰ χρόνια τοῦ Φιλίππου δὲν καθιερώθηκε ἀπὸ τὸν βασιλέα αὐτὸν καὶ δὲν εἰσῆχθη στὴ Μακεδονία ἀπὸ ἄλλον λίγο πρὶν. Ἡ μακρὰ παράδοση ἐξηγεῖ «καθυστερήσεις ἢ ἀποκλίσεις κατὰ τόπους, πρόοδο ἢ ὀπισθοδρόμηση, ἄρχοντες ἢ τίτλους ντόπιους, ὅλες αὐτὲς τίς ιδιομορφίες ποὺ προσδίδουν στὸ καθεστῶς τὴν φυσιογνωμία τοῦ τόπου» (σ. 622). Αὐτὰ δὲν δικαιολογοῦν ἔθνικὴ διάκριση μεταξὺ Μακεδόνων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων.

Κλείνουμε τὴ σύντομη αὐτὴ παρουσίαση ἐνὸς μεθοδικοῦ, ἐξαντλητικοῦ συγγράμματος μὲ τὴν εὐχὴ νὰ μὴν ἀργήσῃ πιά νὰ φανῇ καὶ τὸ Β' μέρος τοῦ δευτέρου τόμου.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Hans Peter Laubscher, *Der Reliefschmuck des Galeriusbogens in Thessaloniki*, Gebr. Mann Verlag, Berlin 1975, Σχῆμα 40, σελ. I-X καὶ 1-182, πίν 71, Beil. 5.

Τὸ Γερμανικὸ Ἀρχαιολογικὸ Ἰνστιτούτο ἐγκαινίασε νέα σειρά ἐκδόσεων, μὲ τὸν ΠΑΕ 1975, καὶ 1976 (τυπώνονται) καὶ τοῦ ἴδιου, Πολυσήμαντες ἀπελευθερωτικὲς ἐπιγραφές, στοῦ Ν. Σφενδόνη, «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον», 1977, σ. 133 κ.έ.

γενικό τίτλο *Archaeologische Forschungen*, με μιά λαμπρή έκδοση. Ήτυχε, αυτός ο πρώτος τόμος της σειράς να είναι μιά εξαντλητική μελέτη του γλυπτού διακόσμου του «τόξου του Γαλερίου», της γνωστής μας «Καμάρας» της Θεσσαλονίκης (για το δεύτερο τόμο της σειράς ιδέ επόμενη βιβλιοκρισία).

Το βιβλίο του κ. H. P. Laubscher για την Καμάρα περιλαμβάνει Πρόλογο δισέλιδο (σ. VII-VIII), Εισαγωγή (σ. 1-3), το ιστορικό των έρευνών για το τόξο του Γαλερίου και το ανάκτορικό σύμπλεγμα γενικότερα (σ. 4-13), σύντομο λόγο για τον «ίδρυτή» του τόξου (σ. 14-15), αξιολόγηση του περσικού κύκλου των αναγλύφων σαν ιστορική πηγή (σ. 16-17), περιγραφή της καταστάσεως του μνημείου και του βαθμού διατηρήσεως των αναγλύφων (σ. 18-22) και διαπραγμάτευση των διακοσμητικών θεμάτων, που χωρίζουν ή επιστέφουν τις ζώνες των αναγλύφων παραστάσεων (σ. 23-24). Ήκολουθει το κύριο κεφάλαιο για τις ανάγλυφες παραστάσεις που σώζονται (σ. 25-92) με δισέλιδη προσθήκη για τα *disiecta membra*, που αποδίδονται στο μνημείο (μερικά είχαν αναγνωρίσει ο καθηγητής Γ. Δεσπίνης, όταν ως επιμελητής Ήρχαιοτήτων εργαζόταν στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, όπου από τότε είναι συγκεντρωμένα). Ουσιώδη επίσης είναι τα επόμενα κεφάλαια για το σχέδιο αναπτύξεως και τη διάταξη των αναγλύφων στις πλευρές των πεσσών (σ. 95-106) και για τη χρονολόγηση, την οποία ο L. προσδιορίζει με ακρίβεια μέσα στα όρια από το 299 μ.Χ. ως τις 20 Νοεμβρίου 303 μ.Χ. το αργότερο. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μελέτης του κ. Laubscher τα ανάγλυφα παίρνουν τη θέση τους στην Ήστορία της Τέχνης και αναλύεται ή σημασία τους από την άποψη αυτή (σ. 109-158). Ήκολουθει άδημοσίευτη Ήκθεση των ανασκαφικών αποτελεσμάτων έρευνης, που είχε γίνει στην περιοχή της Καμάρας πριν από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο (σ. 160-165), και λίγες Προσθήκες (σ. 166). Ή υπάρχουν, έννοείται, Κατάλογοι βραχυγραφιών και εικόνων και Εύρετήρια πραγμάτων, τόπων, συγγραφέων κ.λ.

Ή λαμπρή έκδοση έχει μιά προϊστορία, ή οποία συνοψίζεται στην Εισαγωγή. Είχε σχεδιασθή να εκδοθή το Μνημείο στη σειρά *Studien zur spätantiken Kunstgeschichte* των H. Lietzmann και G. Rodenwaldt από τον H. v. Schoenebeck, του οποίου το όνομα συνδέθηκε δυστυχώς με τη Γερμανική κατοχή της Θεσσαλονίκης. Στην τωρινή έκδοση, με μικρότερο σχήμα εικόνων, το κείμενο άδικείται κάπως από τις σχετικά μικρές διαστάσεις των εικόνων, ενώ ή φωτογράφιση φαίνεται άψογη. Ήχει παρατηρηθή σχετικά από τον H. Gabelmann (*Bonner Jahrbücher* 176, 1976, σ. 470), ότι λεπτομέρειες έπρεπε να δοθούν σε σχέδια.

Στην μεταπολεμική φάση τους οί έργασίες για τη μελέτη του Μνημείου άρχισαν το 1968 με τη βοήθεια και της Ήφορείας Ήρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης (πρβ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 362 κ.έ.). Με τον κ. Laubscher συνεργάσθηκε εκτός άλλων ή κ. F. Kyrieleis, σύζυγος του τωρινού Διευθυντού του Γερμανικού Ήρχαιολογικού Ήνστιτούτου των Ήθηνών, ή οποία έκαμε τα σχέδια.

Ήγινε, έννοείται, χρήση των καταλοίπων από την προπολεμική έρευνα. Για πρώτη φορά δημοσιεύονται σχέδια από τα κατάλοιπα του Fauvel, τώρα στην Ήθνική Βιβλιοθήκη στο Παρίσι (πίν. 2-3). Στη βάση της νέας μελέτης υπάρχει πάντοτε ή άρχική δημοσίευση του μνημείου από τον Δανό K.-F. Kinch (1890), ο οποίος πρώτος έταύτισε το μνημείο και άνεγνώρισε τις παραστάσεις των αναγλύφων ως σκηνές από τον πόλεμο του Γαλερίου κατά των Περσών το 297 μ.Χ. Ο Kinch είχε επίσης αναγνωρίσει σωστά, ότι ή σειρά των παραστάσεων σε κάθε πλευρά πεσσού είναι από πάνω προς κάτω, αλλά δέν είχε ιδεί σωστά τη διαδοχή των πλευρών των πεσσών. Ήξ άλλου ο von Schoenebeck είχε παρατηρήσει ότι υπάρχει χρονολογική σειρά στη διάταξη των αναγλύφων, τα οποία συνεπώς προϋποθέτουν ένα ένιαίο συνεχές προσχέδιο. Ήπό τον v. Schoenebeck παίρνει ο Laubscher το σύστημα όνομασίας των πεσσών και την άρίθμηση των πλευρών και των ζωνών. Ή Ήστορία άρχίζει

Πεσσός Β

IV	III	II	I
	23 Παράδοση θριαμβευτικού άρματος με ελέφαντες	19 Ἐπίθεση τοῦ Αὐγούστου	15 Δημηγορία
	24 Ἀλληγορική εἰκόνα μάχης	20 Θριαμβευτική εἰκόνα μάχης	16 Περσική πρεσβεία πρὸ τοῦ Γαλερίου
27 Ἀνάθημα, Ἄρης, Ἀρετή καὶ Τρόπαια	25 Εἰσαγωγή Περσῶν αἰχμαλώτων στὴν Ἀντιόχεια(;))	21 Θριαμβευτική ἐμφάνιση τῶν μελῶν τῆς Τετραρχίας	17 Ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Γαλέριος θυσιάζουν μετὰ τὴ νίκη
28 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	26 Ρώμη καὶ Νίκες	22 Νίκες	18 Περσική πρεσβεία μὲ δῶρα στοὺς Ρωμαίους

↑
πρὸς τὴν πόλη

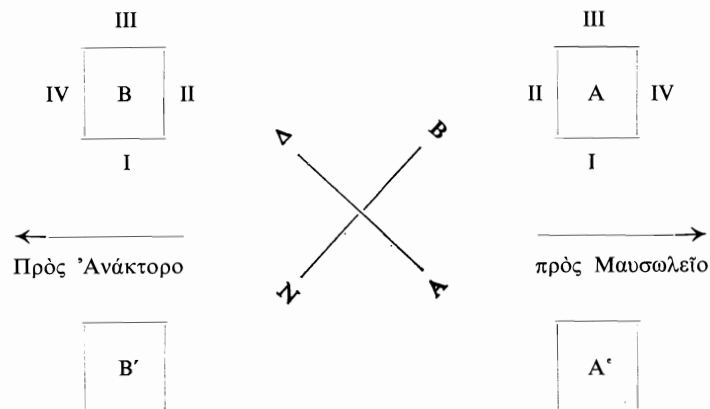
↓
πρὸς τὴν Κασανδρειατικὴ πόλη

Πεσσός Α

I	II	III	IV
1 Ἐπίθεση Ρωμαίων κατὰ πόλεως πολιορκημένης	5 Μάχη μεταξύ Ρωμαίων καὶ Περσῶν	9 Ἐπιτομή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
2 Αἰχμαλώτιση τοῦ περσικοῦ χαρμεμοῦ	6 Ἐξορία αἰχμαλώτων	10 Ἐπιτομή αἰχμαλώτων πρὸ τοῦ Καίσαρος	
3 Καταδίωξη τῶν Περσῶν πάνω ἀπὸ τὸν Τίγρη	7 Εἴσοδος τοῦ αὐτοκράτορος (Γαλερίου στὴ Νίσιβη;)	11 Προσωπο- ποιήσεις πόλεων	13 Φορτωμένες δρομάδες μὲ ἐλάτες
4 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	8 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	12 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία	14 Ζῶα ἀπὸ τῆ λεία

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων ←

Ἡ σειρά τῶν ἀναγλύφων →

Σύνοψη τῆς κατανομῆς τῶν ἀναγλύφων τῆς καμάρας

ἀπὸ τὸ ΑΙ καὶ συνεχίζεται πάντοτε ἀπὸ πάνω πρὸς κάτω (σ. 26, ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457). Ἀντίρρηση γιὰ τὴν πρακτικὴ δυσκολία τοῦ συστήματος ἀριθμήσεως διατυπώνει ὁ H. Gabelmann (ἔ.ἂ., σ. 471).

Ὁ Laubscher θεωρεῖ «ἰδρυτὴ» τοῦ μνημείου τὴν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης (σ. 14). Οἱ δυὸ μικρότερες πλευρικὲς ἀψίδες ἔγιναν ἀπὸ τὴν ἀρχή, γιὰ νὰ συνδεθῇ τὸ μνημεῖο μὲ τὸ ἀνακτορικό σύμπλεγμα, ὅπως συνδέθηκε καὶ μὲ τὶς κιονοστοιχίες τῆς Ἐγνατίας.

Ὁ L. πιστεύει ὅτι ἡ μόνη βέβαιη τοπογραφικὴ ἐνδειξη εἶναι ἡ ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ καὶ δὲν δέχεται τὰ σχετικὰ πρὸς τοὺς τόπους τῶν μαχῶν κ.λ. συμπεράσματα τοῦ Kinch. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀπεικόνιση γιὰ πρώτη φορά σὲ ἐπίσημο μνημεῖο καταφράκτων ἱππέων καὶ Γερμανῶν σωματοφυλάκων. Ἀντίθετα, φαίνεται ὅτι οἱ τεχνίτες δὲν γνωρίζουν νὰ παραστήσουν τὸν σασσανιδικό ὄπλισμό, ἐνῶ τοὺς Πέρσες ντύνουν μὲ τυπικὰ γιὰ τοὺς Ἀνατολίτες βαρβάρους ἐνδύματα (σ. 17). Ὁ L. περιγράφει μὲ λεπτομέρειες μορφές, ἐνδυμασίες, ὅπλα. Χρησιμοποιεῖ καὶ παλαιότερες φωτογραφίες ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖο τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ποὺ δείχνουν καλῦτερο βαθμὸ διατηρήσεως, συνεπῶς τὰ ἀνάγλυφα μὲ τὸν καιρὸ φθειρόνται.

Ὁ L. γιὰ τὴν παράσταση ΑΙ 2 (πρβλ. ἐδῶ πίν. τῶν σσ. 456-457) δέχεται ἐρμηνεία τοῦ v. Schoenebeck, κατὰ τὴν ὁποία στὴ ζώνη αὐτὴ παριστάνεται ἡ αἰχμαλωσία τοῦ περσικοῦ χαρεμιοῦ. Μικρὲς ἢ μεγάλες διαφορὲς ἐρμηνείας σὲ σύνολα ἢ σὲ λεπτομέρειες ἐπέτυχε ὁ L. καὶ σὲ ἄλλες ζῶνες ἀναγλύφων, μὲ τὴ βοήθεια παρατηρήσεων καὶ τοῦ v. Schoenebeck. Ἐτσι τροποποιοῦνται ἐρμηνείες τοῦ Kinch, τὶς ὁποῖες λίγο-πολύ δέχθηκε καὶ ὁ C. C. Vermeule (1968), ἐνῶ ὁ X. Μακαρόνας (1969) ἀντλήσε καὶ ἀπὸ τοὺς δυὸ, χωρὶς νὰ προσθέσῃ τίποτε νέο (πρβλ. Μακεδονικά 14, 1974, σ. 360 κ.έ.), ὅπως παρατηρεῖ ὁ L. (σ. 12 κ.έ., σημ. 87).

Οἱ v. Schoenebeck καὶ Laubscher ξεχώρισαν δυὸ ἐργαστήρια, ποὺ δούλεψαν χωριστά, τὸ ἓνα γιὰ τὸν πεσσοῦ Α καὶ τὸ ἄλλο γιὰ τὸν πεσσοῦ Β. Τὸ πρῶτο δούλεψε στὰ πλαίσια κλασικιστικῶν παραδόσεων ἀττικῆς ἴσως τέχνης, τὸ δεύτερο ἀντίθετα συνεχίζει μιὰ λαϊκώτερη παράδοση μὲ περίκεντρη σύνθεση, ποὺ ἔρχεται ἀπὸ δυτικὴ ἐπίδραση. Σημειώνονται δυτικὲς ἐπιδράσεις ἐπίσης σὲ μεγάλο μέρος εἰκονιστικῶν μοτίβων, τὰ ὁποῖα ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ ἱστορικὸ ἀνάγλυφο καὶ τὰ νομίματα.

Ὁ H. Gabelmann ἔχει κάμει παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ L. σὲ λεπτομέρειες ἰματισμοῦ καὶ ὄπλισμοῦ (ἔ.ἂ., σ. 471) σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙ 3. Ὁ ἴδιος σημείωσε πρόσθετη βιβλιογραφία γιὰ ἐλέφαντες σχετικὰ πρὸς τὴ ζώνη ΑΙ 5, γιὰ τὸ αὐτοκρατορικό ἄρμα τῆς ζώνης Α ΙΙ 7, γιὰ τὴν κόμμωση (Α ΙΙΙ 9), γιὰ παλαιότερα πρότυπα τῆς σκηνῆς τῆς «ὑποταγῆς», γιὰ τοὺς Ἐρωτες τῆς σκηνῆς τῆς «δημηγορίας» κ. ἄ. Ἐκαμε ἐπίσης παρατηρήσεις σχετικὲς πρὸς τὶς ζῶνες ἀναγλύφων Β Ι 16, Β Ι 17, Β ΙΙ 19-21 κ.λ. Δίνει σωστὸ ἀριθμὸ Εὐρετηρίου τοῦ Μουσείου Θεσσαλονίκης (1095 ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου 90601, ὅπως στὴ σ. 93) καὶ πληρέστερες πληροφορίες γιὰ ἄλλο κομμάτι ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ συμπληρώθηκε (σ. 93, Nr. 2), κατὰ πληροφῶριαν τῆς κ. Κ. Δεσπίνης. Τέλος ὁ H. Gabelmann διατυπώνει ἐπιφυλάξεις σὲ τεχνικὲς παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴ σειρὰ ἐκτελέσεως τῶν ἀναγλύφων. Ἀντιθέτως ἐπαινεῖ τὴ στηριγμένη σὲ κείμενα σωστὴ ἐρμηνεία τοῦ ἡμικυκλικοῦ καθίσματος τῶν δύο αὐτοκρατόρων στὴ ζώνη Β ΙΙ 21 (Gabelmann σ. 272 κ.έ.), τὴν ἀνάλυση τῶν μέσων συνθέσεως, ὅπως ἡ δομὴ τῶν μορφῶν, ἡ μετωπικότητα, ἡ περίκεντρη σύνθεση καὶ ἡ δομικὴ, καθὼς καὶ τὴν ἀξία τοῦ βιβλίου στὸ σύνολό του.

Ἀξιοσημείωτες ἰδιαίτερα γιὰ ἑλληνικὴ κατανάλωση εἶναι οἱ χρήσιμες παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὴν ἐπέμβαση ποὺ ἔγινε στὸ μνημεῖο κατὰ τὰ ἔτη 1944-1945 μὲ σκοπὸ τὴ στερέωση τοῦ βορειοδυτικοῦ πεσσοῦ. Θὰ ταίριαζε μόνον νὰ ὑπομνήσῃ ἴσως μὲ δυὸ λέξεις γιὰ τοὺς νεώτερους, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὴ Γερμανία, τὶς συνθήκες τῶν ἐτῶν 1944-1945 στὴ Θεσσαλονίκη καὶ γενικώτερα στὴν Ἑλλάδα. Περισσότερο δικαιολογημένες εἶναι οἱ παρατηρήσεις τοῦ L. γιὰ τὶς ἐργασίες ἀναστηλώσεως καὶ διαρρυθμίσεως τοῦ χώρου χάριν τοῦ Θ'

Βυζαντινολογικού Συνεδρίου (1953). Έβλαψαν, λέει, τη μελέτη του, γιατί δὲν είχε προηγηθῆ τῶν ἀναστηλωτικῶν ἔργων ἀρχαιολογικῆ προεργασίας καὶ γιατί δὲν δημοσιεύθηκαν λεπτομερῶς οἱ ἐργασίες πού ἐγιναν (σ. 12). Παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι ἐγιναν λάθη σὲ συμπληρώσεις (σημ. 111 καὶ 117, σελ. 23, καὶ σημ. 196).

Οἱ Θεσσαλονικεῖς ἰδιαίτερα πρέπει νὰ εὐχαριστήσουμε τὸν κ. Laubscher, γιατί ἔδωσε γιὰ μᾶς καὶ γιὰ ὅλον τὸν κόσμον μιὰ πλήρη ἀπὸ κάθε ἄποψη δημοσίευση ἐνός μνημείου, πού δὲν εἶναι μόνον μέσα στὰ ἱστορικά καὶ καλλιτεχνικά ἐνδιαφέροντά μας, ἀλλὰ κατέχει μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη θέση στὴν καρδιά τῶν κατοίκων αὐτῆς τῆς πόλεως.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Helmut Kyrieleis, Bildnisse der Ptolemäer, Gebr. Mann Verlag 1975, Σχῆμα 4ο, σελ. I-X καὶ I-191, πίν. I-108.

Δεύτερο στὴ νέα σειρά τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου μὲ τὸ γενικὸ τίτλο *Archaeologische Forschungen* κυκλοφορήθηκε τὸ βιβλίο γιὰ τὶς εἰκόνες τῶν Πτολεμαίων τοῦ H. Kyrieleis, διευθυντοῦ τώρα τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῶν Ἀθηνῶν (γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίο τῆς σειρᾶς ἰδὲ προηγουμένη βιβλιοκρισία). Εἶναι μελέτη βασισμένη σὲ αὐτοψία τῶν πρωτοτύπων, πού εἶναι σκορπισμένα σὲ Μουσεῖα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς κυρίως. Μελετήθηκαν καὶ δημοσιεύθηκαν προηγουμένως πολλὰ ἀπ' αὐτά, ἔλειπε ὅμως μιὰ συνολικὴ θεώρηση τοῦ συνόλου, ἡ ὁποία ἐπιβαλλόταν καὶ γιὰ λόγους μεθόδου τῆς ἐρεῦνης.

Ὑστερα ἀπὸ σύντομο Πρόλογο (σ. VII-VIII) καὶ Εἰσαγωγή (σ. 1-3) ἀκολουθεῖ τὸ βασικὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ταύτιση τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων καὶ τῆ θέση τους στὴν Ἱστορία τῆς Τέχνης (σ. 4-125). Ἐξετάζονται χωριστὰ εἰκόνες (σὲ νομίσματα, σὲ ἀνάγλυφα, σὲ ἔργα τορευτικῆς καὶ σὲ περίοπτα γλυπτὰ) καθενὸς ἀπὸ τοὺς Πτολεμαίους, ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο Α' τὸν Σωτήρα (322-283 π.Χ.) ὡς τὸν Πτολεμαῖο ΙΒ', πού πέθανε τὸ 51 π.Χ. Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται ἐπίσης χωριστὰ (στὰ νομίσματα, στὴ γλυπτικὴ, σὲ σφραγίδες) εἰκόνες βασιλισσῶν ὅπως ἡ Ἀρσινόη Β' (278-270 π.Χ.), ἡ Βερενίκη Β' (246-221 π.Χ.), ἡ Ἀρσινόη Γ', πού δολοφονήθηκε περὶ τὸ 204 π.Χ., οἱ διάφορες Κλεοπάτρες, πού δὲν ξεχωρίζουν εὐκόλα, καὶ ἡ περισσότερο γνωστὴ Κλεοπάτρα Ζ' (51-30 π.Χ.), ἡ μεγάλη ἡττημένη τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο παρακολουθεῖται ἡ τεχνολογικὴ ἐξέλιξη καὶ ἡ ἰδιομορφία τῶν εἰκόνων τῶν Πτολεμαίων (σ. 126-136). Τὰ βασιλικά πορτραῖτα ἐξετάζονται ἐπίσης σὲ σχέση μὲ τὴ λατρεία τῶν βασιλέων ἢ ὡς τιμητικά, στὸ ἐμπόριο ἔργων μικροτεχνίας ἢ γλυπτικῆς καὶ στὰ νομίσματα ἢ σὲ σφραγίδες (σ. 137-157). Σ' ἓνα τελευταῖο κεφάλαιο τῆς μελέτης ξανατονίζεται, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν εἰκονιστικὴ τῶν ἄλλων Διαδόχων, ἡ ἰδιομορφία τῶν Πτολεμαϊκῶν πορτραίτων, ἰδίως γιατί σχετίζονται μὲ μιὰ παραδοσιακὴ λατρεία βασιλέων, ἀλλὰ καὶ γι' ἄλλους λόγους.

Παρατηρεῖται, εἰδικὰ γιὰ τοὺς Μακεδόνες ὅτι ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐθνικοῦ κράτους τῶν Μακεδόνων «δὲν ἦταν ἀπόλυτος μονάρχης, ἀλλὰ μᾶλλον *primus inter pares*» (σ. 160), ὅτι λατρεία Μακεδόνων βασιλέων στὴ Μακεδονία ἦταν ἀδύνατη, ὅτι Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅχι στὴ Μακεδονία, ἀλλὰ μόνον σὲ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις γνώρισαν τιμὲς πού ταιριάζουν σὲ θεοὺς· οἱ Μακεδόνες βασιλεῖς, ὅπως ὁ Δημήτριος, ὁ Φίλιππος Ε' ἢ ὁ Περσεὺς συνεχίζοντας τὴν παράδοση τοῦ Μακεδόνα βασιλέως-στρατηλάτου, εἰκονίζονται πάντοτε σύμφωνα μὲ τὸ ἐλληνικὸ ἰδανικὸ τοῦ ἰσχυροῦ, τοῦ ἥρωικοῦ ἀνδρός· ἀπὸ τὴ στάση καὶ τὴν ἐκφρασὴ τους προβάλλεται ἐνεργητικότητα καὶ ἰσχυρὴ θέληση· εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὰ μακεδονικὰ νομίσματα δὲν ὑπάρχουν εἰκόνες βασιλισσῶν (σ. 160).

Στὸν κατάλογο τῶν μνημείων (σ. 165-185) καὶ στοὺς πίνακες τῶν εἰκόνων, τὰ πορτραῖτα παρουσιάζονται περίπου μὲ τὴν ἴδια σειρά πού παρουσιάζονται στὸ κείμενο. Στὸν πίνακα Μουσειῶν (σ. 186-189) γίνεται φανερὸ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο (κυρίως Μουσεῖο Ἀλεξανδρείας), πλούσια σὲ Πτολεμαϊκὰ πορτραῖτα εἶναι Μουσεία τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικής. Στὴν Ἑλλάδα εἰκόνες τῶν Πτολεμαίων κατέχουν κυρίως τὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο καὶ τὸ Μουσεῖο Μπενάκη στὴν Ἀθήνα, τὸ Μουσεῖο τῆς Δήλου καὶ τὸ Μουσεῖο τῆς Θήρας. Οὐτ' ἓνα δεῖγμα, οὐτ' ἓνα ἐκμαγεῖο στὸ Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης ἢ ἀλλοῦ στὴ Μακεδονία, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε ἡ δυναστεία τῶν Πτολεμαίων, πού κυβέρνησε τὴν Αἴγυπτο καὶ γειτονικὲς τῆς χώρες ἐπὶ τρεῖς αἰῶνες!

Ἡ σειρά τῶν εἰκόνων στοὺς πίνακες ξεκινáει ἀπὸ κεφάλι τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου σὲ ἀσημένιο τετράδραχμο (πίν. 1,1). Ὁ Ἀλέξανδρος πάλι ἡ ἀέναη πηγή. Σωστά. Ἀλλὰ κάποτε πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν ὅλες οἱ ἀφανεῖς φλέβες, πού, σὰν ὑπόγεια νάματα, ξεκίνησαν ἀπὸ τὴ μητροπολιτικὴ Μακεδονία καὶ γονιμοποίησαν τὸν Ἑλληνισμό. Ἡ ἐρευνα αὐτὴ πρέπει νὰ γίνῃ ἔργον τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Μιά ἐλπίδα εἶναι τὰ νεοσύστατα τμήματά της: τὸ Γλωσσικὸ, τὸ Ἱστορικὸ καὶ κυρίως τὸ Ἀρχαιολογικὸ, πού μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ καὶ πρωτοφανέρωτες ἄμεσες πηγές ἀπὸ ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές καὶ τυχαῖα εὐρήματα.

Ἐποδειγματικὲς ἐκδόσεις, ὅπως οἱ δύο πρῶτες τῆς νέας σειρᾶς τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου, μπορεῖ νὰ εἶναι παράδειγμα γιὰ μίμηση.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Tomislav Marasović, Diocletian's Palace, Little Art Books, Monuments and Collections, Beograd 1974.

Τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ στὸ Σπαλάτο τῆς Δαλματίας εἶναι γνωστὸ ἀπὸ παλιές μελέτες Ἀγγλῶν¹, Αὐστριακῶν², Γάλλων³, Γιουγκοσλάβων⁴ καὶ ἄλλων ἱστορικῶν τῆς Τέχνης. Ἀπὸ τίς νεώτερες ἐρευνες καὶ μελέτες μᾶς εἶναι πιὸ γνωστὰ τὰ δημοσιεύματα τοῦ ἐρευνητοῦ τοῦ Γαλεριανοῦ συμπλέγματος τῆς Θεσσαλονίκης ἀειμνήστου Δανοῦ ἀρχαιολόγου E. D yg g v e⁵, καθὼς καὶ τὸ σύγχρονο περίπου ἄρθρο τοῦ N. Duval σὲ περιοδικὸ τοῦ Split⁶.

Σημαντικώτατη εἶναι, ἀλλὰ καὶ λιγώτερο γνωστὴ σὲ μᾶς, ἡ νεώτερη συμβολὴ στὴν ἐρευνα τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ τοὺς J. καὶ T. Marasović⁷. Ἐδῶ θέλομε νὰ παρουσιάσωμε ἀπλῶς

1. R. A d a m, Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia, London 1764.

2. G. N i e m a n n, Der Palast Diocletians in Spalato, Wien 1910.

3. E. H é b r a r d - J. Z e i l l e r, Spalato, le palais de Dioclétien, Paris 1912.

4. F. B u l i ć - L. J. K a r a m a n, Kaiser Diocletians Palast in Split, Zagreb 1929, C. F i s k o v i ć, Prilog proučavanju i zaštiti Dioklecijanove palače u Splitu, Rad Jugoslovenske Akademije 279, Zagreb 1950, B. G a b r i ć e v i ć, Gradnja palače u Aspalathosu logična posljedica Diokletijanovih državnih reformi, «Slobodna Dalmacija», Spil 1.5.1959.

5. E. D y g g v e, Nouvelles recherches au peristyle du palais de Dioclétien à Spilt, Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia, I, 1-6, I-IV, Oslo 1962.

6. N. D u v a l, La place de Split dans l'architecture aulique de Bas-Empire, «Urbs», 1961-1962, σ. 67-95.

7. B. G a b r i ć e v i ć - T. M a r a s o v i ć, Guide to the Western Part of the Underground Halls of Diocletian's Palace, Split 1959, J. καὶ T. M a r a s o v i ć, Pregled radova Urba-

ένα μικρό Ὀδηγὸ ἀγγλόγλωσσο, ποὺ κατατοπίζει τὸ γενικὸ κοινὸ μ' ἓνα σύντομο, ἀλλὰ ὑπεύθυνο καὶ καλογραμμένο κείμενο (σ. V-XX), βιβλιογραφία (σ. XXI) καὶ εἰκόνες καλοδιαλεγμένες καὶ καλοτυπωμένες. Τρεῖς, μαζὶ μὲ τὶς εἰκόνες τοῦ ἐξωφύλλου μέσα καὶ ἔξω, εἶναι ἐγχρωμες. Ἐκτὸς τῶν ἀσπρόμαυρες 42 περίπου εἶναι ὀλοσέλιδες καὶ 5 δισέλιδες. Μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνονται ἰχνογραφήματα ἀπὸ τὰ παλαιὰ δημοσιεύματα τῶν J. Lavallée-L. Cassas¹ καὶ R. Adam, ἀναπαράσταση τοῦ ἀνακτόρου ἀπὸ τοὺς E. Hébrard - J. Zeiller καὶ σχέδιο κατοψέως τοῦ ἀνακτόρου μὲ ὑπόμνημα (πρβ. Μακεδονικά 14, 1974, 372-373).

Ἐκτὸς τὸ κείμενο ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ σελίδες ποὺ ἀναφέρονται στὰ ἀποτελέσματα προσφάτων ἐρευνῶν (πρβ. Μακεδονικά, ἔ. ἀ., σ. 371 κ.έ.). Οἱ νεώτερες αὐτὲς ἐρευνες ἔδειξαν ὅτι τὸ περιστύλιο εἶχε ἓνα κεντρικὸ ρόλο στὸ συντονισμὸ τῆς λειτουργικότητος τῶν μερῶν τοῦ ἀνακτόρου. Ἀνάλογη εἶναι ἡ κλιμακωμένη πορεία τῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ γλυπτικῆς διακοσμήσεως ἀπὸ τὴ Βόρεια (Χρυσῆ) Πύλη διὰ τοῦ περιστυλίου (δάπεδο 28 × 14 μ.) πρὸς τὸ πρόθυρο τῶν διαμερισμάτων τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὅπου κορυφώνεται. Ἀπὸ τὴν αὐτὴν τοῦ περιστυλίου κλίμακες γύρω ὀδηγοῦσαν στὰ ὑψηλότερα δάπεδα ὅπως σὲ ρωμαϊκὸ Forum, ἐνῶ ἄλλη κλίμακα καταβάσεως πρὸς Νότον ὀδηγοῦσε στὰ νεοαποκαλυφθέντα διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου τῆς νότιας, πρὸς τὴ θάλασσα, πλευρᾶς, ποὺ στὸν ὄροφο πάνω τους εἶχαν τὰ αὐτοκρατορικὰ διαμερίσματα. Ἐκτὸς αὐτὰ κατέβαινε ὁ αὐτοκράτωρ κὶ ἐπαίρνε τὴ θέση του σὲ βῆμα τοῦ προθύρου κατὰ τὶς τελετὲς τῆς ἀποθεώσεώς του.

Ἐκτὸς τὰ αὐτοκρατορικὰ διαμερίσματα τοῦ ὀρόφου μόνον τὸ θολοσκέπαστο vestibulum διατηρεῖ ἀκόμη σημαντικὰ λείψανα. Διατηροῦνται ὁμοίως σὲ καλὴ σχετικῶς κατάσταση τὰ διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου, ποὺ ἀνασκάφηκαν κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες. Ἀνατανακλοῦν κάπως τὴ διαρρύθμιση καὶ τῶν ἀφανισμένων διαμερισμάτων τοῦ ὀρόφου (τῶν ὁποίων ἄλλωστε διατήρησαν στὴν ἐπίχωσή τους ἀρχιτεκτονικὰ μέλη) καὶ γι' αὐτὸ ἡ μεγάλη σημασία τους ἐπαυξάνεται.

Τὰ κεντρικὰ διαμερίσματα τοῦ ἰσογείου ἐξασφάλιζαν τὴν ἐξοδο πρὸς τὴ θάλασσα: καὶ κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος τοῦ ἀνακτόρου «διὰ τοῦ περιστυλίου», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ αὐτοκρατορικὰ διαμερίσματα τοῦ ὀρόφου μὲ κλίμακες καταβάσεως. Ἐκτὸς τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας τὸ ἀνάκτορο εἶχε σ' ὅλο τὸ πλάτος του μιὰ στοὰ στὸν ὄροφο μὲ ἀντίστοιχη στοὰ στὸ ἰσόγειο. Ἐκτὸς τὶς στοὰς γίνονταν προσετὰ ὅλα τὰ νότια διαμερίσματα. Τὰ ἀνασκαφέντα δωμάτια τοῦ ἰσογείου ἔχουν ποικιλία στὴ μορφή καὶ στὴ διαρρύθμισή τους, ἀνάλογη μὲ τὸν προορισμὸ καὶ τὴ λειτουργικότητά τους. Εἶναι ὀρθογώνια, τετράγωνα, κυκλικὰ, τριφυλλόσχημα, τετράφυλλα, τρίκλιτα, σταυροειδῆ κ.ο.κ. Σκεπάζονται μὲ ποικίλους τρόπους, μὲ θόλους καὶ καμάρες συνεχεῖς ἢ τεμονόμενες σὲ σχῆμα σταυροῦ. Διάδρομοι ἔδιναν ἀμυδρὸ φῶς τῆς ἡμέρας στοὺς χώρους.

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ σύνθεση τῶν δύο συγκροτημάτων, ποὺ ἀναπτύσσονται συμμετρικὰ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ κεντρικοῦ ἄξονος:

nističkog biroa na istraživanju, zaštiti i uredenju Dioklecijanove palače, «Urbs» 4 (1961-1962) 67-95, T. Marasović, Prizemlje dvorane Dioklecijanove palače u Splitu, Split 1966, J. καὶ T. Marasović, Dioklecijanova palača, «Zora», Zagreb 1968, T. Marasović, Gli appartamenti dell' Imperatore Diocleziano nel suo palazzo a Split, Acta Institutum Romanum Norvegiae, IV, σ. 33-40, Ρώμη 1969, J. Marasović - T. Marasović - S. Mc Nally - J. Wilkes, Diocletian's Palace, Report on Joint Excavations in Southeast Quarter, I, Split 1972.

1. J. Lavallée-L. Cassas, Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de la Dalmatie, Paris 1802.

Στο δυτικό άκρο υπάρχουν μικροί ποικιλόμορφοι χώροι με άβέβαιο προορισμό, που άφίνουν όμως να υποτεθῆ πὼς πάνω τους ἦταν τὰ ιδιαίτερα διαμερίσματα τοῦ Διοκλητιανοῦ. Στὸ μέσον τῆς δυτικῆς αὐτῆς πλευρᾶς υπάρχουν δύο χώροι σὲ μορφή βασιλικῆς—μιὰ μονόκλιτη καὶ μιὰ τρίκλιτη—ἴσως γιὰ λατρευτικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνακτόρου. Δίνουν τὸ χαρακτηριστῆρα σ' ὅλη τὴ δυτικὴ πτέρυγα.

Ὁ κεντρικὸς ἀρχιτεκτονικὸς πυρήνας τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος εἶναι διαφορετικὸς. Εἶναι μιὰ σταυρική αἴθουσα, πὸς πάνω της, στὸν ὄροφο, εἶχε ἄλλη ὀκταγωνική με κόγχες. Περιβάλλεται σὲ τρεῖς πλευρὲς τῆς ἀπὸ μικρότερους σταυροειδεῖς χώρους καὶ μεγαλύτερα δωμάτια, ἐνῶ τὸ σύνολο περιβάλλεται στὶς τρεῖς πλευρὲς ἀπὸ μακρὸ διάδρομο. Ἐναμένεται ἢ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς νὰ βεβαιώσῃ ὅτι τὰ διαμερίσματα αὐτὰ ἦταν γιὰ τὰ γεύματα καὶ ὅτι στὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τῆς πτέρυγος θὰ ἀποκαλυφθοῦν ἴσως τὰ διαμερίσματα τῶν γυναικῶν.

Ὁ δυῖσμός πὸς παρατηρεῖται στὶς ἀρχιτεκτονικὲς μορφὲς ἀποδίδεται σὲ ἀποφασισμένο ἢ ἀθέλητο συνδυασμὸ ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν τῆς Ἐνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἀπὸ ἓνα αὐτοκράτορα πὸς ἔδωσε πολιτικὴ μορφή στὴ διάκριση Ἐνατολῆς καὶ Δύσεως μέσα στὰ πλαίσια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Λουτρά με τὶς σχετικὲς ἐγκαταστάσεις τους (ὑπόκαυστα, σωληνώσεις κ.λ.) ἀποκαλύφθηκαν σὲ δύο θέσεις τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος.

Ὅλα πάντως τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ ἰσογείου τοῦ ἀνακτόρου εἶναι δευτερεύοντα, ἐνῶ τὰ σωζόμενα τοῦ ὀρόφου μένουν ξεραματωμένα ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ, τοῦ γλυπτικοῦ καὶ τοῦ χρωματικοῦ τους διακόσμου. Τὰ καλύτερα διατηρημένα εἶναι τὸ Μουσωλεῖο τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ ὁ ναὸς τοῦ Διὸς, πὸς διατηροῦν ἀνάγλυφα θυρώματα, κοσμητὲς, φατνώματα, τόξα κ.λ. Αὐτὰ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ παλαιότερες μελέτες.

Νέα στοιχεῖα ἦλθαν στὸ φῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γιὰ δύο μικρότερες ροτόντες, πὸς ἦταν γνωστὲς ἀπὸ περιγραφή τοῦ 16ου αἰῶνος, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν ἀφανισθῆ τὰ λείψανά τους ἀνάμεσα σὲ νεώτερα κτίσματα.

Στὰ δύο βόρεια τεταρτημόρια τοῦ ἀνακτόρου μόνον ἀραιὰ λείψανα διατηροῦνται ἀνάμεσα στὶς νεώτερες κατασκευές: μέρη τοίχων, πεσσοί, πὸς-καὶ-πὸς παράθυρο ἢ τμήμα ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Ἀπὸ τοὺς κύριους δρόμους (decumanus καὶ cardo maximus) τμήματα διατηροῦν τὸ ἀρχικὸ τους πλάτος καὶ μερικὸς ἀπὸ τοὺς κίονες τῶν κιονοστοιχιῶν τους. Σ' αὐτὸ τὸ βόρειο τμήμα τοῦ ἀνακτόρου καὶ κοντὰ στὴν Ἐνατολικὴ Πύλη καὶ στὸ Περιστύλιο οἱ νεώτερες ἔρευνες ἀποκάλυψαν καλοδιατηρημένους ὄχετους, πὸς μαζί με τὸ θαυμάσια διατηρημένο ὕδραγωγεῖο παρὰ τὴν Σάλωνα (Solina) δίνουν μιὰ ἰδέα τοῦ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου τῶν ἐγκαταστάσεων ὑγιείας καὶ καθαριότητος στὴν Ἐσπάλαθο. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομα αὐτῆς τῆς ἄλλοτε ἑλληνικῆς ἀποικίας (Ἐσπάλαθος—Spalato—Split).

Οἱ νεώτερες τύχες τοῦ ἀνακτόρου καὶ τοῦ Σπαλάτου (σ. XVII κ.έ.) ἐνδιαφέρουν λιγώτερο. Ἐν ἐξέθεσα ἐδῶ με κάποιον πλάτος τὸ περιεχόμενο ἑνὸς μικροῦ Ὁδηγοῦ, εἶναι γιὰ τὸ ἀνάκτορο τοῦ Διοκλητιανοῦ ἐνδιαφέρει κάθε μελετητὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ συμπλέγματος τοῦ Γαλερίου καὶ τῆς Θεσσαλονίκης γενικώτερα. Με τὰ δικά μας στὸ νοῦ ἕκαμα μιὰ ἐπίσκεψη στὸ Σπαλάτο με τὴν ἀπαραίτητη προετοιμασία καὶ με τὸν ἀναπόφευκτο προβληματισμὸ ὕστερα.

Ἐντύπωση προκαλεῖ ἡ φροντίδα πὸς καταβάλλουν οἱ Γιουγκοσλάβοι ἀρμόδιοι γιὰ τὴν ἔρευνα, τὴ μελέτη, τὴ συντήρηση καὶ τὴ διεθνή προβολὴ τοῦ παλατιοῦ. Ἡ μέριμνα αὐτὴ γίνεται φανερὴ καὶ στὸ μικρὸ ἐκλαϊκευτικὸ ὄδηγὸ με τὴν ἄρτια τυποτεχνικὴ ἐμφάνιση, πὸς ἀδικεῖται μόνον ἀπὸ λίγα μεταφραστικὰ καὶ πὸς πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη τοῦ ἀγγλικῶν κειμένου.

Πρακτικά Α΄ Συμποσίου Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου (Ἡπειρος, Μακεδονία, Θράκη), 18-20 Ἀπριλίου 1974, Θεσσαλονίκη 1975.

Τὸ Ἴδρυμα Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου (ΙΜΧΑ) στή θαυμάσια σειρά τῶν καθιερωμένων ἐκδηλώσεων του πρόσθεσε ἀπὸ τὸ 1974 τὰ Συμπόσια Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου. Τὸ Α΄ Συμπόσιο πραγματοποιήθηκε τὴν ἐβδομάδα τῆς Διακαινησίμου, 18-20 Ἀπριλίου 1974.

Τὸ πρωὶ τῆς Πέμπτης, 18 Ἀπριλίου, ἐγινε ἡ ἐπίσημη ἐναρξὴ τοῦ Συμποσίου καὶ τὸ ἴδιο πρωὶ μίλησαν γιὰ τὴν ἐρευνα περὶ τὰ ἔθιμα βυζαντινῆς καταγωγῆς ὁ καθηγητὴς Γ. Σπυριδάκης καὶ περὶ τὰ ἔθιμα ἀρχαίας καταγωγῆς ὁ γνωστὸς λαογράφος Κώστας Ρωμαῖος, ποὺ συγκίνησε μὲ τὴν ἀναφορὰ του στοὺς πρωτοπόρους ἐρευνητὰς Νικόλαο Πολίτη, Στίλπωνα Κυριακίδη, Κ. Α. Ρωμαῖο. Ἐν συνεχείᾳ ὁ καθηγητὴς Ν. Μουτσόπουλος μίλησε γιὰ τοὺς παραδοσιακοὺς οἰκισμοὺς καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα, ἐνῶ ὁ καθηγητὴς Γ. Μέγας πραγματοποιήθηκε τοὺς «Ἀδώνιδος κήπους» τῶν Σερρῶν.

Οἱ ἱστορικοὶ οἰκισμοὶ ἦταν τὸ θέμα δύο ἀκόμη ἀρχιτεκτόνων τοῦ κ. Ε. Ἀδαμογιάννη καὶ Ν. Κουφουδάκη, ποὺ μίλησαν τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας, ὅπως καὶ ὁ διευθυντὴς τοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Ἐθνολογικοῦ Μουσείου κ. Κ. Κεφαλᾶς, ὁ ὁποῖος ἀντλήσε στοιχεῖα λαογραφίας καὶ τοπικοῦ ιδιώματος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα ἀπὸ τὸν Γεώργιο Παπούλια, ἐνῶ ὁ λαογράφος Γ. Αἰκατερινίδης, τοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, παρουσίασε Ἐαρινὰ ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας ἀπὸ τὴν Ἀνατολικὴ Μακεδονία.

Τὸ πρωὶ τῆς Παρασκευῆς 19.4.74 ὁ ὕφηγος κ. Σ. Ἡμελλος ἀντὶ Θρακικῶν ἐθίμων μαγικοῦ περιχομένου γενικώτερα, ὅπως εἶχεν ἀναγγελοῦν, μίλησε εἰδικώτερα γιὰ τὸν ἀετὶ λίθο (aéite, ἀετόπετρα, acqilina) καὶ τὶς μαγικὲς του ιδιότητες, ἐνῶ ἡ γνωστὴ ἔθνολογος-λαογράφος κ. Α. Κακούρη μίλησε γιὰ Θρακικὰ ἀγροτικὰ δρώμενα. Ὁ βοηθὸς τῆς ἔδρας τῆς Λαογραφίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης κ. Κ. Τσαγγαλᾶς παρουσίασε μέρος τῆς μελέτης του γιὰ τὴν ὕδρομαντεία καὶ κατοπτρομαντεία. Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Σπυριδάκης τὴν «κατὰ τὸ ἔαρ αἰῶρα» ἐσχέτισε πρὸς ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀπὸ τῆς Μινωικῆς καὶ τῆς Κλασσικῆς Ἐποχῆς, ὁ κ. Κώστας Ρωμαῖος τὶς Μπούλες τῆς Νάουσας παραλλήλισε πρὸς ὑποθετικὸ δρώμενο μὲ βάση τὸ δημοτικὸ τραγούδι γιὰ τὸ Μικρὸ Βλαχόπουλο καὶ ὁ κ. Γ. Γκιζέλης, ἀναπληρωτὴς προϊστάμενος τῆς Ὑπηρεσίας Ἐρευνῶν Ε.Κ.Κ.Ε., πραγματοῦντο τὰ Ἡπειρωτικὰ Θρησκευτικὰ Πανηγύρια.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας μέρας ὁ κ. Μ. Μερακλῆς μὲ τίτλο «Διαβρώσεις καὶ ἐπιβιώσεις στὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Βορείου Ἑλλάδος» ἔδωσε δύο δείγματα ἐρευνητικῆς ἐργασίας του, ἕνα στὴν παραδοσιακὴ Ἑλληνικὴ Λαογραφία καὶ ἕνα στὴν γραμμὴ τῶν νέων κοινωνικῶν τάσεων τῆς συγχρόνου Λαογραφικῆς Ἐπιστήμης. Ἀνεκοίνωσαν ἐπίσης ἐργασίες τοὺς ἡ κ. Α. Παραφεντίδου, ὁ κ. Κ. Καραπατάκης καὶ ὁ κ. Θ. Κωστάκης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας, ὁ ὁποῖος μίλησε γιὰ θρακικὲς ἐπιδράσεις στὰ Τσακωνοχώρια τῆς Προποντιδος. Ἀντὶ τοῦ λαογράφου κ. Δ. Κρεκούκια, τοῦ ὁποῖου εἶχεν ἀναγγελοῦν ἀνακοίνωση γιὰ Ποιμενικὰ ἔθιμα τῆς Ἡπείρου, ὁ κ. Θ. Προβατάκης, πανεπιστημιακὸς βοηθός, παρουσίασε Ἀγνωστες Χαλκογραφίες τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

Τὸ πρωὶ τοῦ Σαββάτου, 20 Ἀπριλίου, ἦταν ἀφιερωμένο στὴ λαϊκὴ μικροτεχνία. Γιὰ κινητὰ κιβωτίδια τεχνιτῶν ἀργυροχρυσοῦς, γιὰ τὴ λατρευτικὴ ἀφετηρία τῆς θρακικῆς σαρκατοάνικης ποδιάς, γιὰ τὶς ἐθνικὲς φορεσιὲς τῆς Βορείου Ἑλλάδος, γιὰ τοὺς φεγγίτες τῶν ἀρχοντικῶν, γιὰ πόρπες ἀρχαῖες καὶ νεοελληνικὲς καὶ γιὰ λαϊκὲς προσφορικὲς σφραγίδες μίλησαν ἀντίστοιχα ἡ δ. Μ. Τεντοκάλη, ἡ κ. Ε. Φιλιππίδου, ἡ κ. Ε. Ρωμαίου-Καρασταμάτη, ὁ κ. Κίτσος Μακρῆς, ὁ κ. Κ. Ρωμαῖος καὶ ὁ κ. Θ. Προβατάκης.

Τὸ ἀπόγευμα τοῦ Σαββάτου, ἀφιερωμένο στὴ δημοτικὴ μουσικὴ, ἀκούσαμε τὴν κ. Δ. Μαζαράκη, τὸν κ. Δημ. Θέμελη, διευθυντὴ τοῦ Κρατικοῦ Ὠδείου Θεσσαλονίκης, τὸν κ. Δ.

Π. Καβακόπουλο, συνεργάτη του ΕΙΡΤ, που μίλησαν και παρουσίασαν την ηπειρώτικη τζαμάρα, τὸ κανονάκι καὶ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Θράκης.

Τὸ συμπόσιο ἐκλείσει μὲ συμπεράσματα ποὺ διετύπωσε ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Μέγας καὶ μὲ προτάσεις γιὰ τὸ προσεχὲς Συμπόσιο τοῦ ἔτους 1975, τὶς ὁποῖες συνώψισε ὁ διευθυντὴς τοῦ ΙΜΧΑ καθηγητὴς κ. Κ. Μητσάκης.

Τὰ τυπωμένα Πρακτικά τοῦ Συμποσίου περιέχουν σχεδὸν μόνον τὶς μισὲς ἀνακοινώσεις μὲ σειρὰ τὴν ἀλφαβητικὴ τοῦ ὀνόματος τῶν συγγραφέων. Δὲν περιλαμβάνονται οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ Κώστα Ρωμαίου, ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Γ. Σπυριδάκη γιὰ τὴν «κατὰ Ἑαρ αἰώραν», τοῦ Θ. Προβατάκη γιὰ τὶς χαλκογραφίες τοῦ Ἁγίου Ὁρους, καθὼς καὶ οἱ ἀνακοινώσεις τῶν Ε. Ἀδαμογιάννη, Σ. Ἡμέλλου, Κ. Τσαγγαῶ, Μ. Μερακλῆ καὶ Μ. Τεντοκάλη.

Ἡ ἀλφαβητικὴ σειρὰ, ποὺ καθιέρωσε τὸ ΙΜΧΑ γιὰ τὴ δημοσίευση Πρακτικῶν Συμποσίων καὶ Συνεδρίων δὲν ἀποδίδει τὴ σειρὰ μὲ τὴν ὁποία ἀκούσθηκαν οἱ ἀνακοινώσεις, ἐνῶ αὐτὴ ἡ σειρὰ δὲν εἶναι χωρὶς σημασία.

Ἦταν μόνον μία ἀρχὴ τὸ Α' Συμπόσιο Λαογραφίας τοῦ Βορειοελλαδικοῦ Χώρου. Ἀπασχολήθηκε κυρίως μὲ τὰ ἔθιμα, μὲ τὴ λατρεία, μὲ τὴν τέχνη καὶ τοὺς οἰκισμούς, λιγώτερο μὲ τὴ γλῶσσα καὶ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, καθόλου μὲ ἄλλα λαογραφικὰ θέματα. Ἐνῶ τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρξε σημαντικὸ, ἡ παρουσία τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφικῆς Ἐπιστήμης δὲν θεωρήθηκε ἱκανοποιητικὴ καὶ ἡ ἀπουσία ξένων ἐπιστημόνων ἐμίωσε τὴ σπουδαιότητα τῶν ἀποτελεσμάτων. Ὑπάρχουν βάσιμες ἐλπίδες ὅτι τὰ προσεχῆ Συμπόσια θὰ εἶναι περισσότερο ἐπιτυχημένα καὶ ἔτσι δικαιώνεται ἡ καλὴ ἀρχὴ ποὺ ἐγίνε¹.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Ἄ ν τ ω ν ἰ ο υ Σ ι γ ἄ λ α, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γραφῆς, Δευτέρα ἐκδοσις βελτιωμένη, Θεσσαλονίκη 1974, σχῆμα 4ο, σελ. I-XV καὶ 1-387.

Ἦν ἀριθ. 12 στὴ σειρὰ Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν ἐκδόθηκε σὲ 2η ἐκδοσὴ βελτιωμένη ἢ γνωστὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γραφῆς τοῦ καθηγητοῦ Ἀντωνίου Σιγάλα, πλουτισμένη μὲ νέο Πρόλογο (σ. XI-XII), μὲ προσθήκες καὶ μὲ διορθώσεις ἰδίως στὰ εἰσαγωγικά γιὰ τοὺς προδρόμους καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς Γραφῆς.

Τὸ λαμπρὸ σύγγραμμα ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ του ἔχει ἤδη βραβευθῆ καὶ, στὰ κύρια μέρη του, ἔχει ἐπαινεθῆ. Ἀποσπάσματα τῶν κρίσεων δημοσιεύονται στὸ τέλος τῆς νέας ἐκδόσεως (σ. 384-387). Ἀνήκουν σὲ διαπρεπεῖς εἰδικούς Ἕλληνες καὶ ξένους ἐπιστήμονες, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται αὐθεντίες, ὅπως οἱ Ε. Kornemann, P. Maas, H. Grégoire, Mario Segre, Gy Moravcsik, Κ. Ἄμαντος Α. Dain, G. Soyter, I. Καλλιτσούνκης, W. Schubart, Α. Α. Παπαδόπουλος, P. Kretschmer καὶ ἄλλοι.

«Τὸ καλύτερο καὶ σαφέστερο σύγγραμμα, ποὺ ὑπάρχει», γράφει ὁ Β. Α. van Groningen. «Τιμὰ τὸ νέο Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης», ἐγράφη τότε στὸ Journal of Hellenic Studies ἀπὸ ἐπιστήμονα μὲ τὰ ἀρχικά Τ. C. Ἐν τούτοις οἱ φοιτηταὶ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης στερήθηκαν τὸ δάσκαλό τους λίγα χρόνια ἀργότερα. Καὶ ἡ Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν στερήθηκε ἕναν ἀπὸ τοὺς ἰδρυτὰς τῆς.

1. Ἐν τῷ μεταξὺ πραγματοποιήθηκε καὶ τὸ Β' Συμπόσιο στὴν Κομοτηνὴ, 19-22 Μαρτίου 1975, τυπώθηκαν καὶ τὰ Πρακτικά του σὲ ἐπιμελημένη ἐκδοσὴ, ἀλλὰ γι' αὐτὰ στὸν προσεχῆ τόμο τῶν Μακεδονικῶν.

Με την εύκαιρία της επανεκδόσεως της 'Ιστορίας της 'Ελληνικής Γραφής οί μαθηται του 'Αντωνίου Σιγάλα χαιρετίζομε τόν ἀλησμόνητο δάσκαλο με σεβασμό και τὰ παλαιὰ μέλη της 'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν τοῦ ἀποδίδουμε τὴν τιμὴ τοῦ ἀξίζει.

Φ. ΠΕΤΣΑΣ

Σ π ὄ ρ ο υ Κ ο κ κ ί ν η, Τὰ μοναστήρια της 'Ελλάδος. 'Οδηγός, 'Ιστορία, Θεσσαυροί, Βιβλιογραφία, 'Αθήναι 1976, σελ. 300.

'Η ἐργασία τοῦ κ. Κοκκίνη, «Τὰ μοναστήρια της 'Ελλάδος», ἔρχεται νὰ πληρώσῃ σημαντικὸν κενὸν εἰς τὴν βιβλιογραφίαν περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας της 'Ελλάδος. 'Ο εἰδικὸς ἐρευνητὴς ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπλοῦς ἀναγνώστης ἔχει με τὴν ἐργασίαν αὐτὴν ἐνώπιον του ἀναδιπλωμένην μίαν πτυχὴν τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τῆς 'Ελληνικῆς 'Ορθοδοξίας, τῆς ὁποίας ἐγγυητὴς καὶ φρουρὸς εἶναι ἡ τόσον βαθέως ριζωμένη ἰδέα τοῦ μοναχικοῦ ἰδεώδους εἰς τὴν 'Εκκλησίαν της 'Ελλάδος.

'Επὶ τῇ βάσει τῶν ἐν Παραρτήματι (σελ. 217-277) ἀξιοσημειώτων στατιστικῶν πινάκων, τὰ μοναστήρια της 'Εκκλησίας της 'Ελλάδος τὸ 1833 ἀνῆρχοντο εἰς 461 (σελ. 223-232), τὸ 1858 ἐμειώθησαν εἰς 152 (σελ. 240-248), κατ' ἐφαρμογὴν τοῦ περὶ διαλύσεως τῶν μοναστηριῶν Διατάγματος τῆς 25 Σεπτ. 1833 ἐπὶ ἀντιβασιλείας Ἄρμανσπεργ, Μάουρερ καὶ Ἐϊδεκ, τὸ 1890 ἀνῆλθον εἰς 198, τὸ 1897 εἰς 179, τὸ 1901 εἰς 188 καὶ τὸ 1907 εἰς 177, ἐξ ὧν 10 γυναικεῖα, με 1.743 μοναχοὺς καὶ 225 μοναχάς (σελ. 253).

Σήμερον, συμφώνως πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ παρόντος συνταχθέντας κατὰ τὸ 1976 στατιστικοὺς πίνακας (σελ. 276-277), λειτουργοῦν εἰς ὅλην τὴν ἑλληνικὴν ἐπικράτειαν 459 ὀρθόδοξα μοναστήρια με 4.119 μοναχοὺς, 78 τῶν Παλαιοημερολογιτῶν με 1.472 μοναχοὺς καὶ 30 τῆς Καθολικῆς 'Εκκλησίας με 255 μοναχοὺς. Εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν τῶν μοναστηριῶν συμπεριλαμβάνονται καὶ τὰ ἡσυχαστήρια ὡς καὶ αἱ σκῆται τοῦ Ἁγίου Ὁρους.

'Εκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἀνωτέρω στατιστικῶν, κυρίως τῶν ἐτῶν 1833, 1858, 1907 καὶ 1976, καταλήγομεν ἀβιάστως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ μοναστήρια σήμερα ἐν 'Ελλάδι εὐρίσκονται ἐν ἀνθήσει, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ὁσημέραι ἀξανάμενον τεχνοκρατικὸν καὶ ὑλιστικὸν πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μας. 'Η καταπληκτικὴ αὐτὴ ἄνθησις ἀντιπροσωπεύει αὐξήσιν μοναστηριῶν ἐντὸς μιᾶς πεντηκονταετίας 200% περίπου συγκριτικῶς μεταξὺ τῶν στατιστικῶν 1907 καὶ 1976, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν 100 περίπου μοναστηριῶν τῶν Νέων Χωρῶν ἀπὸ τοῦ 1913 κ.έ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο μᾶς θυμίζει οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ Βυζάντιον.

'Εκτὸς ὅμως τῶν στατιστικῶν πινάκων καὶ τῶν ἄλλων κειμένων εἰς τὸ Παράρτημα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιαιτέρας σημασίας διὰ τὸν εἰδικὸν ἐρευνητὴν, ἀξιόλογον εἶναι διὰ τὸν ἀπλοῦν κυρίως ἀναγνώστην καὶ τὸ κύριον μέρος τῆς ἐργασίας, ὅπου κατὰ γεωγραφικὰ διαμερίσματα ('Ηπειρος, Θεσσαλία, Θράκη, Μακεδονία, Πελοπόννησος, Στερεὰ 'Ελλάς καὶ Νησιωτικὴ 'Ελλάς) μνημονεύονται κατὰ σειρὰν τὰ μοναστήρια με συνοπτικὰ στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας, γεωγραφικῆς θέσεως καὶ τῶν θησαυρῶν τῶν, ὑπὸ τύπον τουριστικοῦ ὁδηγοῦ. Εἰς τὰ περιθώρια δίδεται ἀντιπροσωπευτικὴ βιβλιογραφία διὰ κάθε μοναστήρι, πολὺ πρακτικὴ σκέψις, λίαν ὑποβοηθητικὴ διὰ τὸν ἀμέσως ἐνδιαφερόμενον μελετητὴν κάποιου μοναστηριοῦ. Τέλος, τὸ λίαν ἐντυπωσιακὸν ἀλφαβητικὸν εὑρετήριο τῶν 1.061 μοναστηριῶν (σελ. 279-298) εἶναι πράγματι «ἐνα ἐργαλεῖο γιὰ τὸν ἄμεσο ἐντοπισμὸ τῶν ζητούμενων» (σελ. η').

Εἰδικώτερον, θὰ κάμω μερικὰς διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης καὶ ἐν συνεχείᾳ θὰ ἐπισημάνω μερικὰς ἀριθμητικὰς ἀντιφάσεις καὶ

ἀσφαλείας εἰς τοὺς στατιστικούς πίνακας ἐν Παραρτήματι, μὲ τὴν ἀγαθὴν πρόθεσιν ὑποβοηθήσεως τοῦ συγγραφέως, ὥστε ἐν καιρῷ νὰ μᾶς δώσῃ πληρεστέραν καὶ ἀκριβεστέραν εἰκόνα τῶν μοναστηρίων τῆς Ἑλλάδος εἰς ἐνδεχομένην ἐπανεκδόσιν τῆς χρησιμωτάτης αὐτῆς ἐργασίας, ἢ ὁποῖα ἀξίζει ὑποδοχῆς καὶ ἐπαίνων.

Τὸ μοναστήρι τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτήρος εἰς τὸν Χορτιάτην Θεσσαλονίκης κεῖται ἐντὸς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁρίων οὐχὶ πλέον τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης (σελ. 52) ἀλλὰ τῆς κατὰ Μάϊον τοῦ 1974 ἰδρυθείσης νέας μητροπόλεως Νεαπόλεως καὶ Σταυρουπόλεως. Ἐν τούτοις, κατόπιν ἐκφρασθείσης ἐπιθυμίας τοῦ τέως μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος, ἐξακολουθεῖ τὸ μοναστήρι αὐτὸ νὰ ὑπάγεται ἰδιοτύπως εἰς τὴν μητρόπολιν Θεσσαλονίκης.

Περαιτέρω, ἐσφαλμένως χαρακτηρίζεται τὸ μοναστήρι Βλατάδων μετόχι (σελ. 52), ἐπεὶ κάποτε ὑπῆρξε μετόχι τοῦ μοναστηρίου τῶν Ἰβήρων Ἁγίου Ὁρους· σήμερα εἶναι μοναστήρι, ἐξηρημένον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ δὲ Πατριαρχικὸν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν δὲν ἐδρεύει «κοντὰ στὸ Μοναστήρι» (σελ. 53) ἀλλὰ ἐντὸς τοῦ μοναστηρίου.

Εἰκάζω ὅτι, ἐπεὶ τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐπίσημος ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, καταχωρεῖ πολλὰς ἀνακριβείας, ἐπαναλαμβανόμενας δυστυχῶς καθ' ἕκαστον νέον ἔτος μὲ πολλὴν ἀνευθυνότητα, θὰ ὑπάρχουν καὶ εἰς ἄλλας περιπτώσεις μοναστηρίων μνημονευομένων ὑπὸ τῆς ἐργασίας ἀνακριβείαι ἢ ἐλλείψεις, αἱ ὁποῖαι θὰ πρέπει νὰ προβλεφθοῦν εἰς τὸ μέλλον ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐφ' ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀναγνωρίζεται εἰς τὸν πρόλογον (σελ. ζ') ὅτι «τὸ ξεκίνημα στηρίχτηκε στὴν ἐπίσημη ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Ἡμερολόγιον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος 1976, ὅπου, κατὰ ἐκκλησιαστικὰς περιφέρειας, δίνονται περιορισμένα στοιχεῖα, χωρὶς πληρότητα πάντα».

Τέλος, εἰς τὰ δύο γυναικεῖα ἡσυχαστήρια τοῦ νόμου Θεσσαλονίκης (σελ. 52) «Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης» τῆς μητροπόλεως Κασσανδρείας καὶ τῆς «Παναγίας Πορταΐτισης» τῶν Παλαιοημερολογιτῶν, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ἐν τρίτον, γυναικεῖον ὠσαύτως, ἡσυχαστήριον Παλαιοημερολογιτῶν «Ὁ Τίμιος Πρόδρομος» παρὰ τὴν Θέρμη -Σέδες, ἰδρυθὲν τὸ 1971. Μοναχαὶ 5.

Καὶ ἔρχομαι εἰς τοὺς στατιστικούς πίνακας. Ὅλα τὰ ἔρημα μοναστήρια ἀνήρχοντο εἰς 116 κατὰ τὸ 1833, συμφώνως πρὸς τὸ ὑπ' ἀρ. 23/19 Αὐγούστου 1833 ἔγγραφο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου (σελ. 223). Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐγγράφου συνημμένον «Α' Κατάλογον τῶν Μοναστηρίων ὅσα ὑπάγονται εἰς τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τῆς Κυβερνήσεως» (σελ. 224-226), ὁ ὁποῖος ἀναβιβάζει τὰ ὑπὸ τὴν ἄμεσον κυριαρχίαν τοῦ κράτους ἔρημα μοναστήρια εἰς 110 (σελ. 226).

Ἐν συνεχείᾳ, πληροφοροῦμεθα ὅτι, συμφώνως πρὸς τοὺς συνημμένους τῷ μνημονευθέντι ἐγγράφῳ τῆς Συνόδου καταλόγους (σελ. 224-232), τὰ ἐν Ἑλλάδι μοναστήρια καὶ μετόχια κατὰ τὸ 1833 ἠριθμοῦντο εἰς 593 (ὑποσ. σελ. 240). Ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς, ὄχι τοῦ συγγραφέως ἀλλὰ τοῦ συντάκτου τοῦ Πίνακος Μοναστηρίων 1858 (σελ. 240-248), δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰ ἀριθμητικὰ δεδομένα τοῦ ἐν λόγῳ συνοδικοῦ ἐγγράφου καὶ τῶν συνημμένων καταλόγων, διότι εἰς αὐτὰ ἀναφέρονται συγκεκριμένως: α) 116 (ἢ 110) ἔρημα μοναστήρια, β) 119 μοναστήρια, ἀριθμοῦ μοναχῶν κάτω τῶν 6, καὶ γ) 226 «μοναστήρια ὑποβαλλόμενα εἰς φόρον»· σύνολον δηλ. 461 (ἢ 455) μοναστήρια (σελ. 223). Πόθεν, ὡς ἐκ τούτου, ἐξάγεται ὁ ἀριθμὸς 593; Εἰς τὴν αὐτὴν ὑποσημείωσιν (σελ. 240) ὁ συντάκτης τοῦ Πίνακος 1858 δικαιολογεῖ τὸν ἀριθμὸν 593, δίδων διευκρινήσεις, αἱ ὁποῖαι ὅμως πρέπει νὰ ἀναφέρονται εἰς ἕτερον ἔγγραφο καὶ ὄχι εἰς τὰ μνημονευθέντα εἰς τὰ ὁποῖα μᾶς παραπέμπει. Ἐκ τῶν 593, τὰ 412 ἔρημα μοναστήρια διελύθησαν κατὰ τὸ 1834, 3 (1 τῆς Ὑδρας, 1 τῶν Σπετσῶν καὶ 1 τῆς Πάρου) καταχρηστικῶς ἐτιμῶντο διὰ τῆς σεμνῆς προσηγορίας μοναστηρίων ὁ

ἐν Τήνῳ ἱερός ναός τῆς Εὐαγγελιστρίας διετηρήθη ὡς ἱερὸν προσκύνημα τῶν ἀπανταχοῦ Ὀρθοδόξων, 2 ἀνεγνωρίσθησαν ὡς ιδιόκτητα, 23 ἀνήκον ὡς μετόχια εἰς μοναστήρια ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος εὐρισκόμενα καὶ 152 διετηρήθησαν ἐν λειτουργίᾳ· σύνολον 593. Ἐπὶ τῇ βάσει ποίων στατιστικῶν δεδομένων δίδεται ὁ ἀριθμὸς αὐτός; Ἀσχέτως, πάντως, τῶν ἀνωτέρω ἀσφειῶν, τὰ πράγματα στατιστικῶς δὲν ἀλλάσσουν, ἔχοντες ὡς βάσιν τὸ ὑπ' ἀρ. 23/19 Αὐγούστου 1833 ἔγγραφο τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Σχισματικῆς τότε (ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 1833) Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Β. Γραμματεῖαν τῆς Ἐπικρατείας».

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστοριογραφία εὐγνωμονεῖ τὸν φιλόπονον συγγραφέα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πλήρωσιν τοῦ τεραστίου τούτου κενοῦ εἰδικώτερον εἰς τὸν τομέα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος, ὁ ὁποῖος τὸ πρῶτον διαφωτίζεται ἀκριβέστερον ἐπὶ τῆς μοναστηριακῆς ἐν γένει καταστάσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι τοῦ 1976.

Ἴδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Δημητρίου Ἰωαν. Καμπασακάλη, Ἱστορία τῆς Μπάλτζας (Μελισσοχωρι-Θεσσαλονίκη), Θεσσαλονίκη 1974, σελ. 240.

Ὁ συγγραφεὺς, διδάσκαλος τοῦ Μελισσοχωρίου, μᾶς δίδει διὰ πρώτην φοράν, κατὰ ἓνα πληρέστερον τρόπον, στοιχεῖα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Μπάλτζας εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σ. 11-172) καὶ περὶ τοῦ λαογραφικοῦ πλοῦτου τοῦ χωρίου τούτου εἰς τὸ δεύτερον μέρος (σ. 175-240) τῆς ἐργασίας του.

Γενικῶς, ἡ προσφορά τοῦ συγγραφέως εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἀξιέπαινος ὡς πρώτη προσπάθεια ἀποκαταστάσεως εἰς σύνολον τῆς ἱστορίας, τῆς κοινωνικῆς, τῆς εκπαιδευτικῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς τῆς τόσον ζωντανῆς ἑλληνικῆς κοινότητος Μπάλτζας, ἰδίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας.

Ἰδιαιτέρα καὶ ἀξιοσημεῖωτος εἶναι ἡ συμβολὴ τοῦ συγγραφέως εἰς τὴν ἀναδίπλωσιν μιᾶς ἀγνώστου ἀκόμη πτυχῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν τῆς ἐπαρχίας Θεσσαλονίκης διὰ τῆς ἠλεγμένης συλλογῆς ἀξιοπίστων στοιχείων ἐξ ἐπιζώντων εἰσέτι Μακεδονομάχων, τοὺς ὁποίους καὶ μνημονεῦει παραθέτων συγκεκριμένα βιογραφικὰ περὶ αὐτῶν στοιχεῖα.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων διεκρίθησαν κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα οἱ κάτωθι Μακεδονομάχοι: Ἀστέριος Ντάρως, Δημήτριος Γουντούρης, Γεώργιος Γκαγκάτσης, Δημήτριος Λίγδας, Ἀθανάσιος Σταυρούδης, Ἀθανάσιος Ἀδάμος, Χρυσόστομος Σοφρᾶς, Δημήτριος Βλάχος, Δημήτριος Παπαδέλης, Ἀνδρέας Λίγδας, Ἀστέριος Σταυρούδης, Δημήτριος Τσιοτάνης καὶ Πασχάλης Κούτσουρης.

Ἐπιθυμῶ νὰ κάμω τρεῖς παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ βοηθήσουν ὀπωσδήποτε τὸν συγγραφέα τοῦ παρόντος ἔργου εἰς τὰς περαιτέρω ἐρεῦνας του ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου.

Πρῶτον, ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς κοινότητος θὰ διαφωτισθῇ πληρέστερον, ἐάν, εἰδικώτερον ὡς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Δαλματίας Βενέδικτον Κραλίδη (Kraljević), καταγόμενον ἐκ Μπάλτζης, ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν τὰ ἐκτενέστερα βιογραφικὰ καὶ ἄλλα περὶ αὐτοῦ στοιχεῖα, τὰ δημοσιευθέντα εἰς τὸν β' τόμον τῆς Ἱστορίας τῆς Σερβικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Dj. Sliješčević (σ. 573-591), ὡς καὶ ὀρισμένα προσωπικὰ αὐτοῦ ἀντικείμενα, ἐκτεθειμένα εἰς τὸ μουσεῖον τῆς μητροπόλεως Δαλματίας εἰς Šibenik, τὰ ὁποῖα εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἴδω πρὸ ἐτῶν εἰς ἐπιτόπιον ἐρευνᾶν μου εἰς Δαλματίαν, κατόπιν ἐγκρίσεως τοῦ νῦν μητροπολίτου Δαλματίας Στεφάνου.

Δεύτερον, ἡ πληροφορία τοῦ συγγραφέως (σ.18), ὅτι τὸ χωρίον ἠρίθμει ἄνω τῶν 4.000 κατοίκων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ἐλέγχεται ἀνακριβῆς, διότι, συμφώνως πρὸς ἀπογραφὴν τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Θεσσαλονίκης τοῦ 1911, πρωτοβουλία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ἡ Μπάλτζα εἶχε, τὸ 1911, 446 οἰκίας, 996 ἄρρενας καὶ 979 θήλειες, σύνολον δηλαδὴ κατοίκων 1975 (βλ. 'Ιστορικὸν Ἄρχεϊον Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Φάκελ. 936).

Τέλος, ἀξιόπιστον ἀρχεϊακὸν ὕλικὸν περὶ τῆς περιοχῆς αὐτῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου τὰ χωρία: Μπάλτζα, Μπαλάφτσα, Δαοῦτ-Μπαλῆ, Νεοχωροῦδα, Γραδεμπόριον, Ἄσβεστο-χώρι, Δουδουλάρ, Λιγκοβάνη καὶ Σωχός, ἀπόκειται εἰς τοὺς φακέλους 537, 538, 539β, 539δ, 540β, 541α, 543, 933, 934, 1050, 1051, 1052, 1056 καὶ 1057 τοῦ προμνημονευθέντος ἀρχεϊοῦ, τὸ ὅποιον ἀξιοποιούμενον θὰ διεφώτιζεν ἐπὶ πλέον τὴν κοινοτικὴν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν, τὴν ἐκπαιδευτικὴν καὶ τὴν ἐν γένει ἐθνικὴν κατάστασιν τοῦ νευραλγικοῦ τούτου γεωγραφικοῦ διαμερίσματος τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὸ β' ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Γ. Καφταντζῆ - Θ. Τενεκετζῆ, 'Ἡ ἱστορία τῆς Ἡρακλείας Νομοῦ Σερρῶν καὶ Λαογραφικὰ Ἡρακλείας, Σέρρες 1973, σελ. 297.

Ὅπως ἡ «Ἱστορία τῆς Μπάλτζας» τοῦ Δ. Καμπασακάλη, οὕτω καὶ ἡ «Ἱστορία τῆς Ἡρακλείας» τῶν Γ. Καφταντζῆ - Θ. Τενεκετζῆ ἐρχεται νὰ πληρώσῃ κενὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐλληνικῶν πόλεων καὶ κοινοτήτων τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας. Ἐν προκειμένῳ, δίδεται συνολικὴ καὶ ὅσον τὸ δυνατόν πληρεστέρα εἰκὼν τῆς ἱστορίας εἰς τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐργασίας (σ. 9-248) καὶ τοῦ λαογραφικοῦ πλοῦτου εἰς τὸ δεύτερον μέρος αὐτῆς (σ. 249-297) τῆς ζωντανῆς ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐλληνικῆς κοινότητος Τζιουμαγιᾶς (νῦν Ἡρακλείας), τοῦ καζᾶ Δεμίρ-Ἰσάρ εἰς τὸ σαντζάκιον Σερρῶν.

Θὰ ἐξάρω τὰ σημεῖα ἐκεῖνα τῆς ἐργασίας, τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν κοινοτικὴν, τὴν ἐκπαιδευτικὴν, τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν ἐθνικὴν κατάστασιν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος Τζιουμαγιᾶς ἐπὶ τουρκοκρατίας, τὰ ὅποια, ἐξ ἄλλου, εἶναι καὶ τὰ πλέον ἐνδιαφέροντα. Τὸ δεύτερον μέρος συγγραφῆν ὑπὸ τοῦ Θ. Τενεκετζῆ, δὲν θὰ μὲ ἀπασχολήσῃ λόγῳ ἀναρμοδιότητος.

Κοινότης Τζιουμαγιᾶς. Μέχρι τοῦ 1894 τὸ ἐλληνοβλαχικὸν στοιχεῖον Τζιουμαγιᾶς, ἐγκατασταθὲν ἐκεῖ περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἐκ Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, ἦτο διηρημένον εἰς δύο συνοικισμούς, ἀνταγωνιζομένους ὁ εἰς τὸν ἄλλον, τὸν Αὐγουστον ὅμως τοῦ 1894 διὰ τοῦ «Κανονισμοῦ τῆς ἐλληνικῆς ὀρθοδόξου κοινότητος Δζιουμαγιᾶς-Βαῖρακλῆ», ἐπικυρωθέντος ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐπῆλθεν ἡ συνένωσις τῶν δύο τούτων συνοικισμῶν μὲ λίαν θετικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν ἐπιβίωσιν τοῦ αὐτόθι ἐλληνικοῦ στοιχείου. Τὸ κείμενον τοῦ ἐνδιαφέροντος τούτου κανονισμοῦ δημοσιεύεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν παροῦσαν ἐργασίαν, ὡς μία μοναδικὴ πηγὴ διὰ τὴν κατάστασιν τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς αὐτῆς (σ. 81-88), ὅπως οὗτος προβάλλει μέσῳ τοῦ κοινοτικοῦ καὶ ἐκκλησιαστικοῦ καθεστώτος τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὁ κανονισμὸς ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 ἄρθρα, ὑπογραφόμενα ἀπὸ 68 ἀντιπροσώπους, αἱ ὑπογραφαὶ τῶν ὁποίων βεβαιοῦνται ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Μελενίκου Κωνσταντίνου (1894-1899). Ἡ σημασία τῆς ἰδρύσεως τῆς νέας κοινότητος Τζιουμαγιᾶς, μὲ ἓνα κανονισμὸν ἀνταποκρινόμενον εἰς τὰς τότε περιστάσεις, ὑπῆρξε μεγάλῃ σπουδαιότητος διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν ἰδίᾳ τῶν ξένων προπαγανδῶν εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν.

Σχολικὴ κατάστασις. Δίδεται (σ.116-126) λεπτομερὴς πίναξ διδασκάλων μετὰ βιογραφικῶν στοιχείων ὧσων ὑπηρετήσαν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Τζουμαγιάς κατὰ τὴν περίοδον 1883-1916. Καὶ ἡ κοπιώδης προσφορὰ αὕτη τοῦ συγγραφέως τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐργασίας συμβάλλει, ὅπωςδὴποτε, εἰς τὴν περαιτέρω ἔρευναν τῆς σχολικῆς κινήσεως εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίαις τῆς τουρκοκρατίας εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Ἡ Τζουμαγιά ἐξειλίχθη σὺν τῷ χρόνῳ εἰς χειμερινὴν ἔδραν τοῦ ἐκάστοτε μητροπολίτου Μελενίκου. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐργασίας παραθέτει λεπτομερεῖς ἐπισκοπικοὺς καταλόγους τῆς ἐπαρχίας αὐτῆς, ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τοῦ Τζουμαγιάς μέχρι σήμερον, λίαν διαφωτιστικοὺς ὡς πρὸς τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα τῶν μητροπολιτῶν Μελενίκου. Οὗτοι ἦσαν: Λεόντιος ὁ Α' (1769-1796), Ἀνθιμος ὁ Β' (1796-1820), Σαμουήλ (1820-1830), Γρηγόριος ὁ Γ' (1830-1837), Διονύσιος ὁ Γ' (1837-1875), Προκόπιος (1875-1891), Ἀλέξανδρος (1891-1894), Κωνσταντῖνος (1894-1899), Λεόντιος (1899-1900), Ἰωακείμ (1900-1903), Εἰρηναῖος (1903-1906), Αἰμιλιανὸς (1906-1911), Κωνσταντῖνος (1911-1913), Παρθένιος (1913-1921), Νεόφυτος (1922-1931), Βασίλειος (1930-1967) καὶ Ἰωάννης (1967-). Οἱ τελευταῖοι τέσσαρες συνεχίζουσι τὴν ἱστορίαν τῆς μητροπόλεως Μελενίκου ὡς μητροπολίται Σιδηροκάστρου, ἔχοντες ἔδραν τὸ Σιδηρόκαστρον, ἔνθα κατέφυγον οἱ περισσότεροι Ἕλληνες κάτοικοι Μελενίκου μετὰ τὸ 1923, ὅτε ἡ πόλις καὶ τὸ βόρειον τμήμα τῆς ἐπαρχίας Μελενίκου παρεχωρήθησαν βάσει τῆς συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ἐθνικὸὶ ἀγῶνες. Ἡ κατ' ἐξοχὴν προσφορὰ τοῦ συγγραφέως τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐργασίας ἐγκεῖται εἰς τὴν ἐπιτυχή ἀναδίπλωσιν τῆς ἱστορίας τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος εἰς τὴν Τζουμαγιάν καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν λοιπὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν. Αἱ ἔνοπλοι ἑλληνικαὶ ὀμάδες τῆς Τζουμαγιάς διεδραμάτισαν ρόλον ἀμυντικῆς θωρακίσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῶν ὀργάνων τῶν ξένων προπαγανδῶν, κυρίως τῶν Βουλγάρων καὶ δευτερευόντως τῶν Ρουμανοφίλων. Διεκρίθησαν ὡς ἡγετικά στελέχη τῶν ἐνόπλων ἑλληνικῶν σωμάτων οἱ: Θανάσης Χατζηπανταζής, Στέργιος Βλάχμπης, Θωμᾶς Τζιντζής, Δημήτριος Ρώτσκας, Νικολάκης Καλαμαρτζής, Γιάννης Πατσιάκας κ.ἄ.

Μερικαὶ διορθώσεις καὶ συμπληρώσεις. Ἡ βλαχικὴ λέξις Ἰσβουρου (πληθ. Ἰσβουρι) = πηγὴ, βρύση, δὲν εἶναι ρουμανικῆς ἀλλὰ σλαβικῆς προελεύσεως, ἐκ τῆς σλαβικῆς λέξεως izvor = πηγὴ (βλ. σ. 19, σημ. 3). Ὁ τέως ἐπίσκοπος Χαριουπόλεως Κωνσταντῖνος Ἀσημιάδης κατὰ τὸ 1911 ἐξελέγη μητροπολίτης Μελενίκου (1911-1913) καὶ οὐχὶ Σιδηροκάστρου, ὅπως σημειῶνει ὁ συγγραφεὺς (σ. 96), τιμᾶται δὲ ἡ μνήμη του ὡς ἔθνομάρτυρος ὑπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ μητροπολίτου Μελενίκου, κατακρεουργηθέντος ὑπὸ τῶν Βουλγάρων εἰς τὸ Σιδηρόκαστρον τὴν 25 Ἰουνίου τοῦ 1913. Ἔργον τῆς Τοπικῆς Συνόδου τοῦ 1872 ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ὑπῆρξεν ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Βουλγάρου Ἐξάρχου διὰ τὸ ἐπέλθῃ τὸ Σχίσμα (σ. 151), ἀλλὰ ἡ καταδικὴ τοῦ ἔθνοφυλετισμοῦ ὡς αἰρέσεως καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ὡς Σχισματικῶν, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος. Κατὰ τὴν ὑπ' ὄψιν περίοδον, τέλος, δὲν ἔχομεν «αὐτοκέφαλη βουλγαρικὴ ἐκκλησία» (σ.151), ἡ ὁποία ἀνεγνωρίσθη, ὡς τοιαύτη, πολὺ ἀργότερον, μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ βουλγαρικοῦ Σχίσματος.

Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

σελ. 1-166. Το ὁ α ὕ τ ο ὅ, Codex (Γ) Gamma of the Ecumenical Patriarchate of Constantinople, Brookline 1974, σελ. 1-154.

Ὁ συγγραφεὺς, καθηγητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Τιμίου Σταυροῦ ἐν Βοστώνη, ἀνέλαβε λίαν ἀξίεπαινον καὶ καρποφόρον προσπάθειαν ἐκδόσεως ἀγγλιστὶ τῶν Κωδίκων Ἀλληλογραφίας ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξεδόθησαν ἤδη οἱ δύο πρῶτοι ὑπὸ παρουσίαισιν τόμοι, περιέχοντες τοὺς κώδικας Β καὶ Γ.

Περὶ τοῦ κώδικος Β. Εἰς μίαν περιεκτικὴν εἰσαγωγὴν περιγράφεται ὁ κώδιξ καὶ δίδεται τὸ περιεχόμενον τῶν 66 ἐγγράφων του, τῆς περιόδου 1616-1646, ἐκ τῶν ὁποίων 29 ἀναφέρονται εἰς ἐκλογὰς ἀρχιερέων, 8 εἰς μεταθέσεις καὶ 7 εἰς παραιτήσεις ἀρχιερέων, 6 εἰς ἀρχιερατικὰς ὁμολογίας πίστεως, 5 εἰς οἰκονομικὰ θέματα καὶ 10 εἰς διαφόρους περιπτώσεις, ἐξ ὧν 2 εἰς διαρρυθμίσεις ἐκκλησιαστικῶν ὀρίων.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Θρόνου ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐνέχουν τὰ ὑπ' ἀριθμ.1 καὶ 7 ἐγγράφα (σελ. 22-24 καὶ 37-39), ἀναφερόμενα εἰς τὸν ὑποβιβασμὸν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κασσανδρείας εἰς ἐπισκοπὴν, ὑπὸ τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης καὶ εἰς τὴν προαγωγὴν εἰς ἀρχιεπισκοπὴν τῆς ὑπὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Λαρίσσης ἐπισκοπῆς Ζητουνίου καὶ Πτελέου.

Συγκεκριμένως, διὰ Συνοδικοῦ Γράμματος ἀπὸ Ὀκτωβρίου-Νοεμβρίου 1612, πατριαρχεῦντος Τιμοθέου τοῦ Β' (1612-1620), καὶ κατόπιν αἰτήσεως τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Παΐσιου (1612-1624) ἢ κατὰ τὸ 1607 προαχθεῖσα εἰς ἀρχιεπισκοπὴν Ἐπισκοπὴ Κασσανδρείας ἐπανέρχεται εἰς τὴν προηγουμένην κατάστασιν τῆς ὑπὸ τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης ἐξηρημένῃς ἐπαρχίας.

Φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ πατριαρχικὴ ἐκεῖνη ἀπόφασις τοῦ 1612 δὲν ἐφηρμόσθη ἀμέσως, διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1620 καὶ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1624 ὁ τότε πατριάρχης Κύριλλος Α' ὁ Λούκαρις ἐξέδωκε δις νέας πράξεις ὑποβιβασμοῦ τῆς ἐπαρχίας Κασσανδρείας εἰς ἐπισκοπὴν ὑπὸ τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον Θεσσαλονίκης. Τελικῶς, βέβαια, ἡ ἐπαρχία αὕτη κατέστη ἀνεξάρτητος μητρόπολις.

Ὡς πρὸς τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἐπισκοπῆς Ζητουνίου καὶ Πτελέου εἰς ἀρχιεπισκοπὴν, τὸ Πατριαρχικὸν Γράμμα τοῦ Ἰουνίου 1617 ἀναφέρει ὅτι κατόπιν αἰτήσεως πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ τὴν Ὑψηλὴν Πύλῃν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐπαρχίας ταύτης διὰ κληρικολαϊκῆς ἐπιτροπῆς ἐμφανισθείσης καὶ ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ἀπεφασίσθη ἡ ἀνύψωσις τῆς ἐπισκοπῆς ταύτης εἰς ἀρχιεπισκοπὴν ἐπὶ τῷ λόγῳ τῆς αὐξήσεώς της ὡς πρὸς τὸν πληθυσμὸν καὶ τῆς προηγουμένης σχετικῆς συγκαταθέσεως τοῦ κυριάρχου μητροπολίτου Λαρίσσης Τιμοθέου (1608-1617), ἐκ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ὁποίου θὰ ἀπεσπάτο ἡ ἐπισκοπὴ αὕτη. Περαιτέρω, τονίζεται εἰς τὴν σχετικὴν Συνοδικὴν Ἀπόφασιν ὅτι ἡ νέα ἀρχιεπισκοπὴ θὰ ἐξηρτᾶτο κατ' εὐθείαν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως καὶ δὴ ὅτι ἡ ἀνύψωσις αὕτη ἐγένετο κατ' οἰκονομίαν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλας μνημονευόμενας περιπτώσεις, διότι εἶναι ἀντικανονικὴ ἢ κατ' ἀρχὴν ἀπόσπασις ἐπισκοπῆς τινος ἀπὸ τὴν οἰκείαν μητρόπολιν.

Περὶ τοῦ κώδικος Γ. Ἐν εἰσαγωγῇ (σ. 5-7) περιγράφεται ὁ κώδιξ καὶ δίδεται τὸ περιεχόμενον τῶν 88 ἐγγράφων τῶν ἐτῶν 1691-1702, 1718-1719 καὶ 1761, ἐκ τῶν ὁποίων 30 ἀναφέρονται εἰς ἐκλογὰς ἀρχιερέων, 8 εἰς παραιτήσεις καὶ 5 εἰς μεταθέσεις ἀρχιερέων, 17 εἰς παραχώρησιν καὶ ἐπικύρωσιν σταυροπηγιακῶν προνομίων εἰς διαφόρους μονᾶς, 18 εἰς πατριαρχικὰς διακηρύξεις ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων καὶ 10 εἰς διαφόρους μεμονωμένας περιπτώσεις, ἐξ ὧν μία εἰς συνένωσιν δύο ἐπαρχιῶν.

Διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ Θρόνου εἰς Πόντον ἀξιωμακτικῶς εἶναι τὸ

υπ' ἀριθμ. 38 ἔγγραφον «Ἐνωτικὸν Πατριαρχικὸν Σιγιλιώδες Γράμμα», ἐπὶ πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Β', κατ' Ὀκτώβριον, τοῦ 1698 (σ. 73).

Κατὰ τὸ Σιγιλιώδες τοῦτο Γράμμα, ἡ Πατριαρχικὴ Ἐξαρχία τῆς Κερασσοῦντος ἐνοῦται μὲ τὴν μητρόπολιν τῆς Τραπεζοῦντος, κατ' αἴτησιν τοῦ μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Νεκταρίου (1689-1706), ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ συνεχίζετο ἡ ἐτησία πληρωμὴ τῶν 30 γροσιῶν εἰς τὸν Ἐξαρχον Δικαιοφύλακα Ἀντώνιον Σπανδωνῆν (σ. 31).

Τὰ 154 ἐν συνόλῳ ἔγγραφα τῶν κωδίκων Β καὶ Γ, λεπτομερῶς ὑπομνηματισμένα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, προάγουν τὰς γνώσεις μας εἰς τοὺς ἐπὶ μέρους τομεῖς τῶν ἐπισκοπικῶν καταλόγων, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πειθαρχίας καὶ τάξεως, τῆς ἱστορίας διαφόρων μονῶν, τῆς οικονομικῆς καταστάσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ, καθὼς ἰδιαιτέρως ἐπεσημάνθη, τῆς διαρρυθμίσεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὁρίων ἐπαρχιῶν τινῶν τοῦ Θρόνου. Ὡς ἐκ τούτων, οἱ δύο οὗτοι τόμοι προστίθενται ἀναμφιβόλως εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὡς μία ἐπὶ πλέον ἀξιόλογος πηγὴ τῆς ἐν γένει ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ δὴ καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκκλησιαστικῶν διαμερισμάτων τοῦ Θρόνου τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Εὐχόμεθα, ὅπως ὁ συγγραφεὺς φέρῃ εἰς πέρας τὸ λίαν δημιουργικὸν τοῦτο ἔργον του.

Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου

ΑΘΑΝ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Μιχαήλ Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἤτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ἡ Μακεδονία», 1880, σελ. 116 (Β' ἔκδοσις φωτοτυπημένη. Ἐκδόσεις Νέας Πορείας, Θεσσαλονίκη 1976).

Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ πλοῦσια μνημεῖα τῆς ἀπετέλεσαν ἀπὸ πολλὰ χρόνια τὸ κέντρο τοῦ ἐνδιαφέροντος πολλῶν ἔρευνητῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, καὶ πληθὸς σχετικῶν μελετῶν ἔχει γραφῆ. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ γιὰ τὴν ἐπίλυση τῶν διαφορῶν ἀρχαιολογικῶν προβλημάτων ἐξακολουθεῖ νὰ ἀπασχολῇ τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονες καὶ ἡ προσπάθειά τους στρέφεται στὴν ἀνεύρεση νέων στοιχείων, πού ἀφοροῦν τὰ μνημεῖα πού ἐξαφανίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν αἰώνων ἢ πού σώθηκαν παραμορφωμένα ἀπὸ ἐπισκευές καὶ προσθήκες. Παρόλο ὅτι ἡ ἐπιστῆμη ἔχει νὰ παρουσιάσῃ στὸν τομέα αὐτὸ μεγάλα ἐπιτεύγματα, γιὰ τοὺς ἔρευνητὲς τῶν μνημείων τῆς Θεσσαλονίκης ὑφίσταται βασικὰ τὸ ἐξῆς μειονέκτημα: Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς Θεσσαλονίκης καταστράφηκε ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 καὶ ἡ ἀνοικοδόμησις πού ἐπακολούθησε ἀλλοίωσε τὴ μορφή τῆς παλαιᾶς πόλης. Πολύτιμες ἐπομένως εἶναι οἱ πληροφορίες πού μᾶς παρέχουν κείμενα παλαιότερων ἔρευνητῶν, οἱ ὅποιοι εὐτύχησαν νὰ μελετήσουν τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὰ μνημεῖα τῆς, προτοῦ ὑποστοῦν τὴ φθορὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες πού ἀναφέραμε. Ἐνα τέτοιο βιβλίον εἶναι καὶ ἡ «Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης» τοῦ Μιχαήλ Χατζῆ Ἰωάννου.

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ πέντε κεφάλαια. Στὸ πρῶτον πού ἐπιγράφεται «Προοίμιον», γίνονται λόγος γενικὰ γιὰ τὴ θέση τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ κλίμα, τὴ χλωρίδα, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν παιδεία τῆς. Στὸ δεύτερον κεφάλαιον, «Ἡ ἰδίως πόλις», περιγράφονται τὰ τείχη μὲ τοὺς πύργους καὶ τὶς πύλες τους. Τὸ τρίτον κεφάλαιον ἀφορᾷ τὰ μέρη τῆς πόλης, ἀναφέρονται δηλαδὴ οἱ διαφορῆ συνοικίες, οἱ ὁδοὶ καὶ τὰ προάστια. Στὸ ἐπόμενον τέταρτον κεφάλαιον περιγράφονται τὰ διάφορα δημόσια κτήρια, τὰ ἀνάκτορα, ἡ ἀγορὰ, τὸ στάδιον, ὁ ἵπποδρομος κ.λ. Τέλος, στὸ πέμπτον κεφάλαιον ὁ συγγραφεὺς μιλεῖ γιὰ τὶς ἐκκλησίες, τὶς ἐκάστοτε μητροπόλεις καὶ τὰ μοναστήρια πού βρισκόνταν μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν πόλιν.

Ὁ συγγραφεὺς δὲν περιορίζεται μόνον στὴν περιγραφή τῆς πόλης καὶ τῶν μνημείων τῆς, ἀλλὰ, χρησιμοποιοῦντας τὶς γνωστὲς στὴν ἐποχὴ του πηγές, καθὼς καὶ περιηγητικὰ κείμενα καὶ σχετικὲς μελέτες παλαιότερων του ἔρευνητῶν, προχωρεῖ σὲ χρονολογήσεις

καὶ ἐρμηνεῖες, πολλές ἀπὸ τὶς ὁποῖες θεωροῦνται ἐπιτυχεῖς. Βεβαίως ἡ σημερινὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα καὶ τὰ εὐρήματα τῶν ἀνασκαφῶν ἔχουν ἀνατρέψει ὀρισμένες ἀπόψεις του, πράγμα ὁποσδήποτε φυσικό, ἀν ληφθῆ ὑπ' ὄψη τὸ γεγονός ὅτι οἱ συνθήκες τῆς ἐποχῆς του ἦταν πολὺ δυσμενεῖς γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν ἔρευνα. Ἡ ἀξία τοῦ βιβλίου δὲν μειώνεται καθόλου γι' αὐτὸ, ἀλλὰ ἀντιθέτως οἱ λεπτομερεῖς περιγραφές του τὸ καθιστοῦν πολὺτιμο βοήθημα γιὰ τὸν σημερινὸ ἐρευνητὴ. Αὐτὸ ἐξάλλου ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὅλοι οἱ νεώτεροι μελετητὲς τῆς τοπογραφίας τῆς Θεσσαλονίκης πάντοτε ἀνατρέχουν στὶς σελίδες τῆς «Ἀστυγραφίας». Ἔτσι εἶναι ἄξια συγχαρητηρίων ἢ πρωτοβουλία τῆς «Νέας Πορείας» νὰ μᾶς παραδώσῃ σὲ φωτοτυπημένη ἐπανάκδοση τὸ σπάνιο αὐτὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖο γίνεται τώρα πιὸ εὐχρηστο μὲ τὴν προσθήκη εὐρετηρίου.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΜΑΡΙΑ ΒΑΦΕΪΔΟΥ - ΒΟΪΓΑΤΖΑΚΗ

Κωνσταντίνου Γ. Σταλίδη, Ἡ Ἁγία Τριάδα Ἐδέσσης, ἔκδοσις Φιλοπροδόου Συλλόγου Ἐδέσσης «Μέγας Ἀλέξανδρος», ἀρ. 10, Ἔδεσσα 1977, σελ. 129, 20 εἰκόνες καὶ 40 πίνακες ἐκτὸς κειμένου.

Ἡ συμβολὴ τοῦ κ. Σταλίδη στὴ γνώση τῆς τοπικῆς ἱστορίας τῆς Ἐδέσσης εἶναι πολὺ ἀξιόλογη. Ἐγκατεστημένος ἐδῶ καὶ ἀρκετὰ χρόνια στὴν πόλη αὐτή, ὅπου ὑπηρετεῖ σάν φιλόλογος, ἀνέπτυξε ἔντονη δραστηριότητα στὸν πνευματικὸ καὶ πολιτιστικὸ τομέα καὶ δημοσίευσε πολλὰ ἄρθρα στὸ περιοδικὸ «Ἐδεσσαϊκά Χρονικά» κυρίως, ἀλλὰ καὶ αὐτοτελεῖς μελέτες πού ἀναφέρονται στὴ νεώτερη ἱστορία τοῦ τόπου.

Τὸ τελευταῖον βιβλίον τοῦ συγγραφέως, ἔκδοση τοῦ Φιλοπροδόου Συλλόγου «Μέγας Ἀλέξανδρος», ἀφορᾷ τὸ μοναστήρι τῆς Ἁγίας Τριάδας, πού βρίσκεται στὸ Λόγγο τῆς Ἐδέσσης. Μετὰ τὸν πρόλογο καὶ ἓνα παλιὸ ποίημα γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Τριάδας, ὁ συγγραφεὺς μιλεῖ γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς, πού σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες μαρτυρίες τοποθετεῖται στὰ 1864. Τὸ καθολικὸ, ὡς ναὸς τῆς Ἁγίας Τριάδας, προὐπήρχε τῆς μονῆς καὶ στὰ 1865 ἀνοικοδομήθηκε ἐκ βάθρων, ὅταν μητροπολίτης Βοδενῶν ἦταν ὁ Νικόδημος Τενέδιος, χάρις στὶς προσφορὰς Ἐδεσσαίων. Τὶς συντεχνίες αὐτὲς πού συνέβαλαν στὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ, καθὼς ἐπίσης τοὺς ἐπιτρόπους, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς ψάλτες, πού ὑπῆρτησαν στὸ μοναστήρι μέχρι τὰ 1908, τοὺς ἀναφέρει ὁ συγγραφεὺς ἀντλώντας ἀπὸ τὸν κώδικα τῆς μονῆς.

Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ναοῦ, τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν φορητῶν εἰκόνων κ.λ. Ἐδῶ ἔχουμε νὰ κάνουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ὀρολογία πού θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ. Ἔτσι στὴ σ. 39 ὁ ναὸς χαρακτηρίζεται «βασιλικοῦ ρυθμοῦ», ἐνῶ οἱ ναοὶ τοῦ τύπου αὐτοῦ ὀνομαζοῦνται βασιλικές. Ἐπίσης πιὸ κάτω, στὶς σσ. 41, 42, παραστάσεις ὅπως ἡ Πλατυτέρα, ὁ Χριστὸς Ἀναπεσῶν, ὁ Εὐαγγελισμὸς θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ἀναφέρονται μὲ τὴ γνωστὴ αὐτὴ καθιερωμένη ὀνομασία τους, ἀντὶ περιφραστικά, «ἡ Παναγία μὲ ἀνοιχτὰ χέρια», ἢ «ὁ Χριστὸς Παιδί, ἔαπλωμένος», ἢ τέλος «... ὁ Ἄγγελος Γαβριὴλ καὶ... ἡ Παναγία».

Στὴ συνέχεια ὁ συγγραφεὺς μιλεῖ γιὰ τὰ πανηγύρια πού γίνονταν στὸ μοναστήρι στὶς γιορτὲς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, τοῦ Ἁγίου Τρύφωνος καὶ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ καὶ ἀκόμη ἀναφέρει τὶς διάφορες παραδόσεις πού ὑπάρχουν γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς μονῆς καὶ γιὰ θαύματα καὶ θεραπείες ἀσθενῶν. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο περιγράφονται διάφορα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα, ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα καὶ ἐπιγραφές, τῆς ρωμαϊκῆς κυρίως ἐποχῆς, πού βρέθηκαν ἐντοιχισμένα στὸ χριστιανικὸ ναὸ ἢ σκόρπια στὸ γύρω γῶρο.

Τέλος ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει τὸν κώδικα τῆς μονῆς, ποὺ ἀρχίζει τὸ 1863 καὶ περιλαμβάνει λογαριασμοὺς γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησή της καὶ τὰ ἔσοδα καὶ ἔξοδα μέχρι τὸ 1909. Τὸ βιβλίο τελειώνει μὲ μιὰ ἀγγλικὴ περίληψη, τὴ βιβλιογραφία καὶ τὸ εὐρετήριο ὀνομάτων καὶ πραγμάτων. Οἱ σαράντα πίνακες ἐκτὸς κειμένου, ποὺ ἀκολουθοῦν, συντελοῦν στὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ παρουσιαζομένου βιβλίου.

Ἑταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΜΑΡΙΑ ΒΑΦΕΙΑΔΟΥ - ΒΟΓΙΑΤΖΑΚΗ

Γεωργίου Θ. Λυριτζῆ, συνταγματάρχου ἐ.ἀ., Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία καὶ ἡ δράσις αὐτῆς, Κοζάνη 1970, 8ο, σελ. 344+53 εἰκόνες ἐντὸς κειμένου+4 χάρτες (οἱ 2 παρένθετοι).

Τὸ βιβλίο τοῦ κ. Λυριτζῆ γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴ δράση της ἐκδόθηκε πρὶν ἐφτά χρόνια. Στὰ «Μακεδονικά» ὅμως μόλις ἐφέτος ἐστάλη ἀπὸ τὸν συγγραφέα, γι' αὐτὸ καὶ παρουσιάζεται καθυστερημένα.

Ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία κατὰ τὸν κ. Λυριτζῆ ἐσημείωσε ἀξιόλογη ἐθνικὴ δράση—ἐκτὸς τῶν ἄλλων εἶναι ἡ πρώτη ποὺ ὠργάνωσε ἐνοπλὴ ἀντίσταση κατὰ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων στὴ Μακεδονία. Ὁ ἀτυχῆς ὅμως πόλεμος τοῦ 1897, ὁ Μακεδονικὸς Ἀγῶνας καὶ οἱ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι τοῦ 1912-13 εἶχαν σὰν συνέπεια νὰ καλυφθῆ ἡ προσφορά της. Γι' αὐτὸ ὁ συγγραφεὺς ἐπιδόθηκε στὴν ἀνίχνευση καὶ συγκέντρωση τῶν σχετικῶν μὲ τὴν Ἐθνικὴ Ἑταιρεία καὶ τὴ δράση της στοιχείων μὲ τὸν σκοπὸ νὰ τὰ φέρῃ στὸ φῶς, ὥστε νὰ μὴν ἐξακολουθῆ νὰ παραμένῃ λανθάνουσα μιὰ ἱστορικὴ σελίδα ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες ποὺ ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὸ 1912, γιὰ νὰ κρατηθῆ ἡ Μακεδονία ἐλληνικὴ. Στὴν ἐρευνητικὴ προσπάθειά του ὁ κ. Λυριτζῆς εἶχε τὴν καλὴ τύχη νὰ βρῆ μέρος τοῦ ἀρχείου τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας ποὺ ἀπόκειται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, καθὼς καὶ ἓνα μικρὸ τμῆμα τοῦ ἴδιου ἀρχείου ποὺ φυλάγεται στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρεία. Ἔτσι μὲ τὰ στοιχεῖα τῶν ἀρχεϊακῶν ἐγγράφων καὶ μὲ πληροφορίες ἐρανισμένες ἀπὸ διάφορα δημοσιεύματα ἔγραψε τὸ βιβλίο του, ποὺ περιλαμβάνει τὰ ἑξῆς κεφάλαια:

1. «Ἰδρυσις καὶ ὀργάνωσις καὶ γενικὰ τῆς δράσεως τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας» (σ. 7-16). Ὁ συγγραφεὺς στὸ κεφάλαιο αὐτὸ κάνει λόγο γιὰ τὰ αἷτια ποὺ προκάλεσαν τὴν ἴδρυση τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας, τὸν σκοπὸ καὶ τὴν ὀργάνωση, τὴν αὐξηση τῶν ἐταίρων, τὴ διοίκηση, τὴν ἐξάπλωση στὸ πανελλῆνιο, τὸ πρόγραμμα, τὶς φιλοδοξίες, τὴ δύναμη, τὶς ἐνέργειες γιὰ τὴν πολεμικὴ προπαρασκευὴ τῆς χώρας, τὴν καθιέρωση ἀπονομῆς ἀπὸ τὸν λαὸ τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἐθνικὴ σημαία. Τέλος ὁ συγγραφεὺς δίνει ἓνα γενικὸ διάγραμμα τῆς κυριωτέρας δράσεως τῆς Ἑταιρείας.

2. «Τὸ Μακεδονικὸν ἀνταρτικὸν κίνημα τοῦ 1896» (σ. 17-121). Τὸ κεφάλαιο αὐτό, ποὺ εἶναι καὶ τὸ μεγαλύτερο τοῦ βιβλίου, ὑποδιαιρεῖται στὰ ἑξῆς ὑποκεφάλαια: α) «Προεισαγωγικὲς πληροφορίες». Ἀναφέρονται τὰ αἷτια τῆς ἀποστολῆς ἀνταρτικῶν σωμάτων στὴ Μακεδονία, τὰ προκαταρκτικὰ τῆς συγκροτήσεως τῶν σωμάτων, ἡ σύνταξη κανονισμοῦ, ἡ διατύπωση ὄρκου καὶ ὁ καταρτισμὸς τῶν σωμάτων, ὁ χαρακτήρας, ἡ σύνθεση, ἡ στολὴ, ὁ ὄπλισμὸς τῶν σωμάτων, ἡ ἀνταρτικὴ ὀνοματοθεσία, τὸ ἔγγραφο ἀναγνωρίσεως ἀνταρτῶν καὶ οἱ εἰδικὲς ἐντολὲς καὶ ὁδηγίαι πρὸς τοὺς ὀπλαρχηγούς. β) «Δράσις τῶν σωμάτων τῆς Ἐθνικῆς Ἑταιρείας»: Ἐδῶ ὁ συγγραφεὺς προβαίνει σὲ λεπτομερειακὴ περιγραφή τῆς δράσεως τῶν ἀνταρτικῶν σωμάτων ποὺ κατάρτισε, ἐξόπλισε καὶ ἐχρηματοδότησε ἡ Ἐθνικὴ Ἑταιρεία καὶ ἔστειλε στὴ Μακεδονία, γιὰ νὰ ἐμψυχώσουν τοὺς καταδυναστευομένους Ἑλλήνες καὶ νὰ ἀντιμετωπίσουν τοὺς Βουλγάρους κομιτατζήδες. Τὰ σώματα αὐτὰ μὲ ἐπικεφαλῆς κατὰ τὸ πλεῖστον Μα-

κεδόνες άρχηγούς, αλλά και Μακεδόνες άντάρτες, ήσαν του Μπρούφα, του Πλατή και Χρ. Βερβέρα, του Παπαδήμου, του Παν. Βερβέρα, του Βελέντζα και Λεπενιώτη, του Ντίνα, του Γκρούτα, του Βελούλα, του Καρβέλα. γ) «Δ ρ ᾱ σ ι ς ἄ λ λ ω ν ἄ ν τ α ρ τ ι κ ῶ ν σ ω μ ᾶ τ ω ν»: 'Ο συγγραφέας έθεώρησε σκόπιμο νά συμπεριλάβη έδω και τή δράση άλλων άνταρτικῶν σωμάτων, που βέβαια δέν καταρτίστηκαν από τήν 'Εθνική 'Εταιρεία, αλλά προήλθαν από διαμελισμό σωμάτων αὐτῆς ἢ συγκροτήθηκαν με ιδιωτική πρωτοβουλία. Τέτοια σώματα ήσαν του Τάκη του Περήφανου, του Λάζου, του Ζήση Λεπενιώτη, του Ζαρκάδα, του Καταρραχιά, του Νταβέλη του νέου, του Ναούμ Σπανού, του Στέργιου Καρτάσου, του 'Αρκούδα, του Βαλέτα, του Γιαχνή, του Λελοῦδα, του 'Αλεξάκη κ.λ. δ) «'Ε π ι λ ε γ ὁ μ ε ν ω»: Στά επιλεγόμενα του παρόντος κεφαλαίου ὁ συγγραφέας περιγράφει τις περιπέτειες διαφόρων άνταρτῶν, τήν ένθουσιώδη ύποδοχή του άνταρτικού κινήματος από τόν έλληνικό λαό και τούς Μακεδόνες, τήν άρνητική στάση τῆς επίσημης 'Ελλάδος, τις άντιδράσεις τῆς Τουρκίας, τις καταπιέσεις τῶν 'Ελλήνων Μακεδόνων από τις τουρκικές άρχές, τήν ενόχληση τῶν Βουλγάρων, Σέρβων και Ρουμάνων. 'Επίσης έδω γίνεται λόγος για τὸ πῶς είδαν τὸ άνταρτικό κίνημα οί ξένοι (πρόξενοι Μ. Δυνάμεων, τύπος κ.λ.), για τις εϋεργετικές συνέπειες του κινήματος για τούς Μακεδόνες, για τις άπώλειες τῶν άνταρτῶν, για τήν περιθάψη τῶν θυμάτων και τις προσπάθειες τῆς 'Εθνικῆς 'Εταιρείας για άπελευθέρωση τῶν αϊχμαλώτων, για τὰ ἠθικά ὠφελήματα του κινήματος και τή σχέση του με τόν Μακεδονικό 'Αγώνα. Τέλος ὁ συγγραφέας κάνει λόγο για τὰ πάνδημα μνημόσυνα σ' ὅλες τις πόλεις και κομποπόλεις τῆς 'Ελλάδος ὑπέρ τῶν πεσόντων ὄπλαρχηγῶν και άνταρτῶν του μακεδονικού κινήματος, για τήν έκδοση του «Μακεδονικού 'Ημερολογίου» και κλείνοντας τὸ κεφάλαιο παραθέτει ποιήματα εμπνευσμένα από τὸ άνταρτικό κίνημα του 1896.

3. «'Η ἄ ν τ α ρ τ ι κ ῆ δ ρ ᾱ σ ι ς τ ῶ ν π α ρ α μ ο ν ῶ ν τ ο ὗ ἑ λ λ η ν ο τ ο υ ρ κ ι κ ο ὗ π ο λ έ μ ο υ τ ο ὗ 1897» (σ. 122-174). 'Η 'Εθνική 'Εταιρεία, ἔπειτα από τις επιτυχίες που σημείωσαν τὰ άνταρτικά σώματα στη Μακεδονία τὸ 1896, συνέχισε με μεγαλύτερο ένθουσιασμό τις δραστηριότητές της στις άρχές του 1897. 'Ετσι ἤλθε σὲ συνεννόηση με τόν φιλέλληνα 'Αγγλο Μίλτον Κόρρυ για ἐγκατάσταση άνταρτικῆς βάσεως στὸν 'Αθω, ὅπου ὁ τελευταῖος διηύθυνε μιὰ ἔταιρεία λατομείων και μεταλλείων. 'Αγνωστο γιατί—λείπουν τὰ σχετικά στοιχεία—τὸ τολμηρὸ και μεγαλεπήβολο αὐτὸ σχέδιο ἔμεινε μόνο στὰ χαρτιά. 'Επίσης ἡ 'Εθνική 'Εταιρεία ὀργάνωσε και απέστειλε, χωρίς ὅμως ἀποτέλεσμα, τριμελῆ ὁμάδα στην Καβάλα για τήν ἀνατίναξη γέφυρας και σήραγγας τῆς σιδηροδρομικῆς γραμμῆς Κωνσταντινουπόλεως-Θεσσαλονίκης. Τὸ σχέδιο αὐτὸ, χωρίς πιά ἀνάμιξη τῆς 'Εθνικῆς 'Εταιρείας, αλλά με τήν ἔγκριση και τή βοήθεια τῆς ἴδιας τῆς Κυβερνήσεως, ἀνέλαβε νά ἐκτελέσει τὸ σῶμα του Δημαρᾶ, που και αὐτὸ ὅμως ἀπέτυχε και διαλύθηκε. Στη συνέχεια ὁ συγγραφέας ἐξιστορεῖ με κάθε λεπτομέρεια τήν ὀργάνωση, τήν εἰσβολή στη Μακεδονία, τήν πολεμική δραστηριότητα και τήν ἀποτυχία του μεγάλου άνταρτικού σώματος ὑπὸ τὸν Γ. Καψαλόπουλο. Με κρίσεις για τήν ἀποτυχία του σώματος του Καψαλόπουλου, με μερικά ποιήματα και διάφορα «σκόρπια σημειώματα» τελειώνει τὸ κεφάλαιο αὐτὸ.

4. «'Η 'Ε θ ν ι κ ῆ 'Ε τ α ι ρ ε ῖ α με τ ᾶ τ ὸ ν π ὅ λ ε μ ο τ ο ὗ 1897 και μ ἔ χ ρ ι τ ῆ ς δ ι α λ Ὑ σ ε ὡ ς τ ῆ ς» (σ. 175-178). Στὸ πάρα πολὺ μικρὸ αὐτὸ κεφάλαιο γίνεται λόγος για τὴ μείωση του γοήτρου τῆς 'Εταιρείας, ἔπειδὴ θεωρήθηκε αὐτὴ ἡ μόνη ὑπεύθυνη για τὸ ἄδοξο τέλος του πολέμου. 'Η Κυβέρνηση ζητεῖ τὴ διάλυσή της, ἀλλ' ἡ 'Εταιρεία ἐπιζητᾷ μέχρι τὸ τέλος του 1900, ὅποτε ἀναγκάζεται νά διαλυθῆ. Κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1897-1900, μολονότι τὸ κλίμα εἶναι δυσάρεστο, δέν ἀδρανεῖ. 'Εκλέγει νέο διοικητικὸ συμβούλιο, ἐξετάζει τήν ἀντιμετώπιση τῶν βουλγαρικῶν ἐνεργειῶν στη Μακεδονία, ἀσκεῖ φιλανθρωπικὸ ἔργο στὸ ἐξωτερικὸ, χορηγεῖ χρηματικά βοηθήματα στις χῆρες και τὰ ὄρφανὰ τῶν πεσόντων στὰ κινήματα του 1896 και 1897. 'Επίσης ἡ 'Εταιρεία φροντίζει για τήν ἀποφυλάκιση τῶν αϊχμαλώτων και βοηθεῖ τούς ἀποφυλακισμένους. Τὰ χρήματα που ἀπέμειναν

κατά τη διάλυσή της, καθώς και τὸ πολεμικὸ ὕλικὸ κ.λ., τὰ παρέδωσε στὴν «Πανελλήνια Σκοπευτικὴ 'Εταιρεία» μὲ τὴν ὑποχρέωση ἢ τελευταία νὰ διαθέσει ποσὸ 30.000 δρχ. γιὰ τὴν ἴδρυση ἱπποφορβείου τοῦ στρατοῦ καὶ νὰ συνεχίσει τὴ χορήγηση βοηθήματος σὲ χῆρες τριῶν φονευθέντων ὀπλαρχηγῶν.

'Η ἔργασία τοῦ κ. Λυριτζῆ ὀλοκληρώνεται μὲ τὶς ὑποσημειώσεις κατὰ κεφάλαια, μερικὲς ἀρκετὰ μακροσκελεῖς, ἀλλὰ χρήσιμες κατὰ τὸν συγγραφέα γιὰ τοὺς πολλοὺς, τὸ παράρτημα ἐγγράφων, 53 τὸν ἀριθμὸ, μὲ σύντομη περίληψη τὸ καθένα, κατάλογο ἐγγράφων, συμπληρώσεις-διορθώσεις-ἐπανορθώσεις, συντομογραφίες, βιβλιογραφία, πίνακα εἰκόνων καὶ χαρτῶν, πίνακα περιεχομένων, παροράματα, πίνακα ὀνομάτων.

'Αναντίρρητα ἢ εὐγενὲς φιλοδοξία τοῦ συγγραφέα, ποὺ διατυπώνει στὸν πρόλογο τοῦ τοῦ βιβλίου του, ὅτι δηλαδὴ ἐπιδόθηκε στὴ συγκέντρωση τῶν σχετικῶν μὲ τὴν 'Εθνικὴ 'Εταιρεία καὶ τὴ δράση της στοιχείων, «ὥστε νὰ μὴν ἐξακολουθῆ νὰ παραμένῃ λανθάνουσα μιὰ ἱστορικὴ σελὶς ἀπὸ τοὺς ἀγῶνας ποὺ ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὸ Δώδεκα, γιὰ νὰ κρατηθῆ ἡ Μακεδονία ἑλληνικὴ» πέτυχε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ. 'Ο κ. Λυριτζῆς συγκέντρωσε, ὄχι χωρὶς ἀγάπη καὶ κόπο, πλῆθος στοιχείων σχετικῶν μὲ τὸ θέμα του, ποὺ ἦσαν ἢ ἐντελῶς ἄγνωστα (ἀρχεὶακὰ ἐγγραφα), ἢ ξεχασμένα καὶ δυσεῦρετα σὲ σύγχρονα μὲ τὰ γεγονότα δημοσιεύματα (βιβλία, ἐφημερίδες κ.λ.), ἢ σκόρπια σὲ μεταγενέστερες ἐκδόσεις. Βέβαια ἢ ἔρευνα τοῦ κ. Λυριτζῆ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ τελειωτικὴ. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ βασικὰ ἓνα μέρος μόνον, τὸ μικρότερο, τοῦ ἀρχείου τῆς 'Εθνικῆς 'Εταιρείας εἶναι γνωστό. Τὸ μεγαλύτερο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ συγγραφέας, δὲν γνωρίζει κανεὶς ποὺ βρίσκεται, ἀκόμη καὶ ἂν σώζεται, καὶ τοῦ ὅποιου οἱ πληροφορίες θὰ εἶναι ὀπωσδήποτε σημαντικὲς γιὰ μιὰ ὀλοκληρωμένη μελέτη τῆς 'Εθνικῆς 'Εταιρείας. 'Επειτα ὁ κ. Λυριτζῆς, μολονότι γράφει ὅτι «στὴν 'Εθνικὴ 'Εταιρεία κατελογίσθη ὅτι μὲ τὶς ἐνέργειές της ἔσυρε τὴν 'Ελλάδα στὸν ἀτυχή πόλεμο τοῦ 1897», δὲν συζητεῖ καθόλου τὸ θέμα αὐτό, ἐνῶ, νομίζομε, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν ἀπασχολήση σοβαρά. 'Ἦταν ἢ δὲν ἦταν ὑπεύθυνη ἢ 'Εθνικὴ 'Εταιρεία γιὰ τὸν ἄδοξο αὐτὸ πόλεμο; 'Ἡ ἴδια ἢ 'Εθνικὴ 'Εταιρεία, βέβαια, μὲ τὴν «'Εκθεσὶν τῶν πεπραγμένων» της ('Αθήναι 1897), τὴν ὁποία φαίνεται νὰ ἀγνοῖ ὁ συγγραφέας, προσπαθεῖ νὰ ἀποσιεῖ τὴν εὐθύνη, καὶ εἶναι φυσικό. Δὲν εἶναι ὁμως ἀρκετὸ αὐτό. 'Απαραίτητη εἶναι ἢ γνώμη τοῦ ἱστορικοῦ. Τέλος θὰ ἠθέλαμε νὰ παρατηρήσομε ὅτι δὲν εἶναι σωστὸ σὲ δημοσιεύόμενα γιὰ πρώτη φορὰ ἐγγραφα νὰ παραλείπονται τμήματα, ἀδιάφορα μικρὰ ἢ μεγάλα, ἐπειδὴ κατὰ τὸν συγγραφέα δὲν ἐνδιαφέρουν τὸ θέμα. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος δὲν παρέχεται πλήρης ἢ εἰκόνα τοῦ ἐγγράφου καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο δὲν ἀποκλείεται τὰ παραλειπόμενα τμήματα νὰ ἔχουν ἀξία γιὰ κάποιο ἄλλο θέμα κ.λ.

'Εταιρεία Μακεδονικῶν Σπουδῶν

ΔΗΜ. ΣΠ. ΤΣΑΦΑΡΑΣ

Γεωργίου Θ. Λυριτζῆ, Γεώργιος Παπαζήσης, ἀρχίατρος τοῦ στρατοῦ, ἐκ Βελβενδοῦ Κοζάνης (1833-1895). Σύνδεσμος Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Κοζάνης, ἀριθ. 10, Θεσσαλονίκη 1976, 8ο, σελ. 16.

'Απὸ τὸν γνωστὸ συγγραφέα κ. Γεώργιο Θ. Λυριτζῆ προέρχεται τὸ μὲ τὸν παραπάνω τίτλο ὀλιγοσέλιδο δημοσίευμα τοῦ «Συνδέσμου Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν Κοζάνης», ποὺ σκοπὸ ἔχει νὰ κἀνῃ εὐρύτερα γνωστὴ τὴν προσωπικότητα ἐνὸς διακεκριμένου Βελβενδινοῦ, τοῦ ἀρχίατρου Γεωργίου Παπαζήσης.

'Ο Παπαζήσης γεννήθηκε καὶ ἔμαθε τὰ πρῶτα γράμματα στὸν Βελβενδό. Τελείωσε τὸ γυμνάσιο καὶ σπούδασε τὴν ἰατρικὴν στὴν 'Αθήνα. 'Αμέσως μετὰ τὶς πανεπιστημιακὲς του σπουδές, ὑπακούοντας στὴ φωνὴ τῆς πατρίδος, πῆρε μέρος στὴν ἐπανάσταση τῆς Θεσσα-

λίας (1854) και μάλιστα στη νικηφόρο μάχη της Καλαμπάκας. Στη συνέχεια κατατάσσεται στο στρατό και σταδιοδρομεί ως στρατιωτικός γιατρός· μετεκπαιδεύεται στο εξωτερικό· γίνεται γιατρός της βασιλικής οικογένειας· συμμετέχει με άλλους διαπρεπείς Μακεδόνες στην πενταμελή επιτροπή προπαρασκευής και οργάνωσης της επανάστασης του 1878 στη Μακεδονία. Πέθανε το 1895 αρχίατρος εν ενεργεία, δηλ. με τόν ανώτατο τότε βαθμό του Ύγειονομικού Σώματος. Με διαθήκη του κληροδότησε στα σχολεία του Βελβενδού την εκεί κτηματική περιουσία του, καθώς και μέρος της περιουσίας του στην Αθήνα, από την οποία επίσης άλλο μέρος διέθεσε για φιλανθρωπικούς σκοπούς.

Ο κ. Λυριτζής με τη βιογραφία του Παπαζήση, βασισμένη κυρίως σε πληροφορίες του ημερήσιου και περιοδικού τύπου της εποχής, αλλά και σε άλλα βοηθήματα και πηγές, πλουτίζει τη νεώτερη μακεδονική προσωπογραφία με μία αξιόλογη προσωπικότητα του περασμένου αιώνα.

Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

ΔΗΜ. ΣΠ. ΤΣΑΦΑΡΑΣ